This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

48 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 48

УЈЕДИЊЕЊЕ НЕМАЧКЕ

НАПИСАО

ДР. ДРАГОЉУБ М. ЈАНКОВИЋ

Gift of

The Thorne Foundation

STANFORD
UNIVERSITY
LIBRARIES

Bull./02

Pavlović, D. M.

48 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 48

УЈЕДИЊЕЊЕ НЕМАЧКЕ

НАПИСАО

ДР. ДРАГОЉУВ М. ПАВЛОВИЋ

БЕОГРАД — ЗАГРЕБ
ШТАМПАНО У СРПСКОЈ ШТАМПАРИЈИ У ЗАГРЕБУ.
1898.

DD203
P34

ПРЕГЛЕД

	стр.
Предговор	I
I. Прошлост Немачке до реформације. (Постанак и развитак партикуларизма.)	1
II. Немачка од реформације до француске револуције. (Бујање партикуларизма. Развитак Пруске.) . .	23
III. Немачка за време француске револуције. 1789—1815. (Немачки народ у борби за свој народни и политички опстанак.)	55
IV. Немачка за владе Вилхелма I. 1815—1861. Реакција. Покушаји демократије да изврше народно уједињење.)	134
V. Вилхелм I, оснивач немачког народног јединства.	206

ПРЕДГОВОР

Највеће су политичке творевине нашега стољећа, без сумње, уједињење немачкога народа и уједињење талијанског народа. Два велика народа, који су европску образованост свестрано задужили својим огромним заслугама тек наших дана ујединили су се и стекли своју народну државу! Два народа, која су европску историју задичили славним именима у свима областима људскога живота, великим државницима и војсковођама, смелим и дубоким мислиоцима, геницјалним песницима и уметницима итд., без чијих се заслуга и дела не може замислити европска прошлост нити се могу разумети културне тековине и напредак друштвени, — та два народа била су осуђена на политичку немоћ, а један од њих — талијански — испаштао је још и тешку судбину под туђинским јармом! Италија, по заједљивим речима кнеза Метерниха (аустрискога канцелара до 1848 год.), беше само географски појам, тј. име земље једне, а не и име отаџбине народа једног, прожетога народном свешћу, а Немачка још почетком нашега века представљаше мозаик малих и већих држава и области и имађаше неку чудну заједницу, којој је тешко наћи равне.

Чинило се немогућним, да ће икада ова два народа дочекати своје народно уједињење. И тек

дана збило се оно, што је пређе било само смео сан гањаних родољуба и «занесењака», у што реални политичари, практични људи који рачунају само са стварним чињеницама, онаквим какве су, нису могли веровати. Талијански народ први пут се уједињује, први пут стаје међу остале народе као засебна самостална личност свесна свога Ја! И немачки народ — раздробљен и распарчан на ваздан засебних »народности«: на Швабе, Баварце, Баденце, Хесенце, Хановеранце, итд. итд., скрпљене негде вештачки а негде заостале још од племенских разлика — побеђује сепаратистички дух, руши вештачки одржаване бране, које су га тако дуго цепале и раздвајале!

Али за овакву велику победу, огромну тековину, морали су протећи векови! Столећа се низала једно за другим, поколење за поколењем изумирало и нестајало, а немачки и талијански народ живели су раздробљени, без јаке народносне свести, борећи се за свој опстанак. Ова истина — да су векови морали протећи и толике жртве пасти, докле се дошло до победе — довољна је да нам изнесе огромни значај и историску величину народнога уједињења!

Ну не само ова историска страна догађаја, већ и сам карактер и смисао његов такође су велики и значајни. У њима није победила само животна снага немачкога и талијанскога народа, већ и једна идеја, која је једно од главних обележја нашега столећа, једна од идеја водиља, које крећу његов политички живот. То је идеја народности, која још није извојевала своју потпуну победу, а њу још жељно очекују толики народи, међу њима и наше племе.

Свако време има и своју мисао водиљу, која се истиче изнад свих других. Она није једини, али је

најглавнији покретач у политичкоме животу тога времена. Она ниче из најосетнијих потреба тога времена, које је пак сам развитак живота створио. Она је идеалисана слика потреба и тежња тога времена.

Нашим столећем, дакле једним делом Новога Века, господари народносна идеја, која није ништа друго до нарочити облик идеје о слободи, која влада Новим Веком. Нови Век је прекршио са духом средњевековним, који је цео живот људски стављао под туторсво вере и ауторитета. Он је успео раскинути те везе, вратити личности њена права и слободе. Порушио је — најпре у теорији, а затим и у животу — преграде сталешке, уништио повластице, изједначио друштвене чланове у правима и дужностима, истакао ново учење о држави да је она ради личности, масе, а не обрнуто као што се некада држало. Државни облик, државно уређење према томе зависи од масе, од личности. Осамнаести век израдио је теорију народнога суверенитета — да једино народ има потпуно право одређивати карактер државе итд.

Од теорије народнога суверенитета па до начела народности само још један корак Кад један народ има права да сам о својој судбини одлучује, да сам собом располаже како хоће, да ствара начин владавине какав хоће, кад је његова воља дакле суверена, би ли он онда пристао да он, слободан народ, остане под туђинским јармом или да буде расцепљен под неколико туђинских господара? Такав се апсурдум не може ни претпоставити као могућан. Као слободан народ он ће најпре хтети да је сам господар у својој земљи, да држава његова буде национална држава. Један народ не сме дакле бити ни угњетен ни угњетач, ни подјармљен ни освајач, јер свака држава треба да има

народно обележје, треба да се поклапа с народношћу — докле народ допире, дотле и међе државе и њена права. Сваки народ има дакле и своју, националну државу. То је дакле начело народности, које се не може замислити без права самоопредељења народног и без народне свести, а то је све могућно само у вези са слободом.[1]

Идеје слободе најпре су извојевале слободу себи у француској револуцији, и ако не свестрану, јер су апостоли њезини постали ускоро угњетачи туђе слободе. Тада је — у француској револуцији — први

[1] Што је постанак народносне идеје тесно везан с демократским покретом, нарочито с начелом народнога суверенитета, — неки идентификују суштину народносне идеје са демократским појмом о суверенитету, са правом слободе самоопредељења једнога народа. Према томе, при одлучивању националних питања критеријум је у слободно исказаној вољи једнога племена, народа, а није у обележју језика, крвнога сродства, обичаја итд. Једно племе, народ, може бити сродно по језику и крви с другим, али ипак за то не хтети у заједницу с њим. Нагнати га силом, значи баш то народносно начело газити, које захтева да један народ може слободно као свесна, самостална, личност собом располагати. Ми бисмо присталице ове теорије могли назвати присталицама француске школе. У Елзасу Живе Немци, у Лотрингену где има преко 200.000 Француза има такође доста Немаца. Па ни Елзашани ни Лотринжани — и ако је дакле огромна већина Немаца — неће са Немцима, када би се слободно питали. У Швајцарској живе Немци, Французи и Талијани, али они се сви поносе именом Швајцарац, и нико не жели да буде што друго. — Друга школа узима као главно обележје народности језик и крвно сродство, те при решавању народносних питања треба се најпре на то обазрети, па тек онда на плебисцит. Ову другу школу могли бисмо назвати талијанском (јер јој је творац Манчини), али су и Немци махом присталице њезине.

пут прокламовано у суштини својој и начело народности: да је сваки народ свој господар, да он једино право има решавати својом судбином. То је смисао одлука, које су донеле законодавна скупштина на предлог Кондорсеов 29 децембра (п. н.) 1791 (поводом рата с првом европском коалицијом) и конвенат 10 новембра 1792 год.

Ну нису биле довољне ни теорија суверенитета ни ове одлуке у француској револуцији, да начело народности постане жива сила, која ће владати народима, већ је требало још потреса, криза, које ће мисли и теорије унети у живот и од њих направити наодољиву потребу. Требало је да демократија изгуби нешто од свог светскога космополитскога карактера, да добије своју локалну, народну боју — да не тражи само најширу индивидуалну, личну слободу, већ и народну, да увиди да поред личности има и народа, који је нешто различније, друкчије но сума личности. А то се догодило кад је на историску позорницу ступио велики освајач Наполеон I, од кога је непосредно запретила опасност немачком и шпанском народу, а под којим се први пут видео делом уједињеним и осетио као један народ — талијански. Из те кризе изишли су народи свесни свога Ја, своје личности, а демократија пак националнија. Развијеније индивидуално осећање и свест народа са идејом слободе слили су се сада у начело народности.[1]

[1] У Средњем Веку није се ни могла јавити идеја народносна, јер је маса бедно стајала у погледу својих политичких права и друштвенога положаја. Друштво је подељено на сталеже, који су ограђени били један од другога, а маса дакле огромна већина једнога народа, свуда у Европи била је бесправна. Отуда се у Средњем Веку чинило част при-

Падом Наполеоновим покушала је стара Европа да врати и оживи још једном све што је било пре револуције. Разуме се да би потпуном победом ове реакционарне струје и идеја народности могла бити угушена. Али је победа била кратка (од 1815—1830). Од 1848 и 1849 демократска је струја политичке слободе у Европи извојевала и обезбедила! А с попадати коме сталежу, а не народу, бесправној маси, те је сваки желео да се отресе те части: убројавати се у њу. И докле маса — а то сачињава народ — стоји у овако презривом положају, дотле, разуме се, не може бити ни народносне идеје. Она већ претпоставља развијенију свеснију масу, и народ, коме припадати чини част, а то је могло бити тек онда, кад је нестало оних друштвених повластица и неједнакости, кад је и бесправна маса постала једнака са свима у правима и односима, па дакле и свесниja. С тога је дакле идеја народности могућна тек у Новоме Веку и то у XIX веку, када је демократија надвладала, а не у Средњем Веку, где свега тога није било, када се није знало за демократске тежње и политичке слободе. У Старом Веку пак демократија је била и моћнија па чак и данас; било је дакле политичких слобода и једнакости, — али ипак за то није било народносне идеје. Узрок је овоме што је у Старом Веку махом по један народ стајао у свемоћи политичкој и културној, те није имао такмаца. Остали су народи и немоћни политички и културно нижи. Грци су друге народе звали „варварима“; кад су они били на врхунцу своје политичке моћи нису имали ни политичког ни културног такмаца. Кад су Грци пропали, замењују их Римљани опет без такмаца. И онда је разумљиво што нема и народносне идеје, за коју је поред демократије потребно да буде и више такмаца било политичких било културних, а са приближно једнаком њиховом свести, јер је само онда могућно и осећање засебности, осећање и свест о свом Ја, само је онда могућан и развитак тога, кад има и противности.

бедом њеном и народно начело ближе је својој потпупој победи

Било је неприродно и немогућно да два велика народа и сада, код развијене народне свести и неодољивих тежња да се делови у цело споје, да се уједине, остану и даље распарчати, као негда, када није било те заједничке свести и тих тежња за народним уједињењем, када се није ни знало за начело народности, када масу не обузимаше демократска струја и не осећаше свога Ја. И први импулси, прве одлучне тежње за уједињењем потекле су баш оздо из масе, из средине народа, што најбоље сведочи о неодољивости њиховој. Када је потреба за народним уједињењем била тако очигледна, и струја, која је за тим тежила, захватила све слојеве друштвене — лањају се извршења овог великог задатка Пруска у Немачкој и Сардинија у Италији. Без знања овога не би се могле ни разумети ни оценити величина заслуга и дела Бизмарка и Вилхелма I у Немачкој, и Кавура и Виктора Емануела у Италији.

Како је текао процес уједињења — и једнога и другога народа, немачког и талијанског — без сумње је за нас савременике свршенога чина, гледаоце победе једне велике идеје, победе, какву и ми очекујемо с правом за наше племе, и од значаја и од интереса. Историја и једнога и другога народнога уједињења подједнако је кадра да веже нашу пажњу, премда се на први мах не чини да је тако, — већ да је мање интересна историја немачкога уједињења. Талијанско народно уједињење и ослобођење — не свега — талијанскога народа од туђинскога јарма има дакле више заплета, више перипетија, па онда и више интересовања, док је немачко само присаједињење већ

слободних делова, дакле простије. Али и присаједињење ових слободних делова извршено је са истим тешкоћама, као и ослобођење талијанскога народа, захтевало исто толико жртава и имало истог моћнога такмаца — Аустрију. Раздробљеност пак немачкога народа слична је многобројности талијанских државица средњевековних и доцнијих. Судбина је оба народа и њихова уједињења у главноме слична и скоро подједнако интересна и поучна за нас.

Да би пак цео овај процес народнога уједињења читаоцу био у јаснијој светлости, писац је сматрао да је неопходно потребно изнети и прошлост народну, не само скорашњу но и давнашњу; када је постала раздробљеност немачкога народа. Није могућно разумети ни значај ни процес народнога уједињења без знања те прошлости. Ни порекло ни начин како су никле тежње за народним уједињењем, ни постанак те свестране и моћне струје, која је довела к победи народноснога начела, ни огромна величина историског чина народног уједињења не би били јасни без нацрта те прошлости. С тога ће читалац наћи у овој књизи, истина овлаш оцртане, најзнатније моменте из немачке историје — у колико је то излагање народног уједињења захтевало. И читалац ће се, уверени смо, сложити с писцем да је свршени чин народног уједињења резиме досадашње историје немачкога народа, — те је излишно свако правдање зашто се морало осврнути више на прошлост, но што би се на први мах чинило да треба.

I.

ПРОШЛОСТ НЕМАЧКА ДО РЕФОРМАЦИЈЕ

(Постанак и развитак партикуларизма.)

Конрад (911—918)
Хенрих I (919—936)
Отон I (936—973)
Отон II (973—983)
Отон III (983—1002)
Хенрик II (1002 1024)
Конрад II (1024—1039)
Хенрик III (1039—1056)
Хенрик IV (1056—1106)
Хенрик V (1106—1125)
Лотар I (1125—1137)
Конрад III (1138—1152)
Фридрих I (1152—1190)
Хенрих VI (1190—1197)
Филип од Швапске (1198—1208)
Отон од Брауншвајга (1198 до 1215)
Фридрих II (1212—1250)
Конрад IV (1250—1254)
Рудолф I (1273—1291); Хапсбуршка династија

Саска
Салиска д. династија
Хоенштауфен. дин.

Адолф (1292—1298); Насавска династија
Албрехт I (1298—1308); Хапсбуршка династија
Хенрик VII (1308—1313); Луксенбуршка династија
Лудвик Баварац (1313—1347); Вителсбашка династија
Карло IV (1347—1378); Луксембуршка династија
Венцеслав (1378—1400); Луксембуршка династија
Рупрехт од Пфалца (1400 до 1410)
Жигмундо (1410—1437); Луксембуршка династија
Албрехт II (1438—1439)
Фридрих III (1440-1493)
Максимилијан I (1493 до 1519)

Хапсбуршка

Најдавнија прошлост немачкога народа, као и свих других, мало је позната и осветљена истином историске науке. Тек од Јулија Цезара (100 до 44. год. пр. Хр.) оно што знамо о немачком

народу и потпуније је и поузданије, премда је и пре тога римска историја забележила римске сукобе с германским племенима, везе с њима и њихове упаде у Италију.

Немачки народ није од вајкада живео у свима овим земљама, у којима данас живи. Пре Цезара (у IV веку пр. Хр.) немачка — германска — племена живела су између Висле и Лабе, — а не и до Рајне, као данас. Мало по мало су се ширила преко Лабе до Рајне, заузимајући њезин средњи и доњи ток, а на југу допирући до Харца и Тириншке Шуме, одакле су даље настајала келтска племена. На Истоку од Висле живели су Словени и Балти. Већ за време Јулија Цезара немачка племена беху заузела сву пространу земљу од Висле до Рајне. Па им и то беше мало, већ огледаху да пређу Рајну, камо их је, као некултурна и варварска племена, мамила култура римска у јужној Галији. Ну ти су огледи били још прерани, јер римска држава беше у цвету своје снаге, а у Галији се тада, када Германци најозбиљније покушаваху, нахођаше као проконсул Јулије Цезар, чијем су војничком генију морала подлећи недисциплинована варварска племена. Победивши Германце под Ариовистом негде око Белфора (у Елзасу) 58 год. пр. Хр., Цезар је, за онај мах, спасао Галију од њихове најезде, те се римска култура могла безбрижно развијати. Ну мањи упади германски, узнемиривања границе, нису престајали, те Римљани дођоше на мисао да им треба заузети главније позиције на десној обали Рајне и одатле продирати даље у Германију. Огледи су с почетка срећно испали за руком. Па-

сторци Августа, наследника Цезарева, Друз и Тиберије, успеше да освоје десну обалу средње Рајне и део јужне Немачке. Ну њихов наследник у команди, Вар, не само што није имао оваквих успеха, већ због његова пораза у мало Римљани не изгубише све, што су на десној обали Рајне освојили. У чувеној битци, у Тевтобуршкој Шуми[1], германско племе Херусци, под вођем својим Арминијем (немачки: Херман), уништише војску Варову. Римљани од тада нису озбиљно помишљали да обнове своје огледе, — чували су оно што су имали, подигавши на граници својој, према Германцима, велика утврђења — шанчеве, чувени германски limes (крајину, границу). Битка у Тевтобуршкој Шуми била је судбоносна по немачки народ — ослободила га је могућности да подлегне римској култури и сачувала његов народни карактер. И када се римска империја почела распадати, Германци су као свежа племена, очувавши своје обележје и одлике народне, били најприроднији њени наследници, — јер римска држава, каква је била на три века после тевтобуршке битке, није имала погодаба за живот. Унутра, у римској империји, у велико се вршило распадање грађанскога друштва, које је било већ труло и немоћно за даљи живот. Пропаст такве труле државе, а која је собом обухватила скоро цео познати свет, била је неминовна при првом већем потресу споља. И такав је потрес дошао великом сеобом народа.

[1] Не зна се тачно где је била Тевтобуршка Шума, а тако исто ни година битке.

Читава периода времена (од прилике од почетка четвртога века до половине осмога), која дели европску историју од историје класичних и источних народа, названа је тим именом. Ово бурно време одликује се махом несређеношћу, сеобама и потискивањем једнога племена другим, завојеваньима, стварањем и пропадањем државица итд. Неумешност и незнање у обрађиваньу земље, оскудица животних намирница и растење становништва гонили су полудивља племена да мењају своја боравишта, те, када, поред ових узрока економних, Хуни (једно монголско племе) из Азије у IV веку грунуше у Европу, наста опште потискиваньe — сеоба. Разуме се да је оваква племена мамила култура римска, — те су она још од ваjкада огледала да се дочепају кога римског краја. Сада, када је римско друштво било на умору, када није било више јаке руке, која ће толику огромну масу људи и земаља чврсто држати, није било ни отпорне снаге, те су нападачи могли без великих жртава не само упадати већ и остати у империји као освајачи, господари. За време сеобе народа нестало је римске државе. Германци пак, као освајачи, огледали су да на развалинама римске подигну своје државе, — али су овакви огледи рђаво испали (остготска краљевина пропала је 555, вестготска 711, а лонгобардска 774). Једини покушај, који је имао трајног успеха — био је франачки. Не на једанпут, већ су полако и из раније Галију освајали Франци, једно германско племе, које се пре сеобе народа нашло око доњег тока Рајне. За време пак велике сеобе народа Франци су уништили и

последњи остатак римске власти. Под својим краљем из династије Меровинга, Хлодвигом, разбише они Сијагрија, римског намесника, код Соасона (486), и уништише римску власт у Галији; Алемане разбише код Цилпиха (496); Вестготе код Вулона.

Под Карлом Великим (768—817 п. Хр.) — владаоцем из нове династије Каролинга — франачка држава излази из уских граница националних, и постаје светска монархија, тежећи да обухвати у себе цео западни хришћански свет. Једна држава, једна вера, — то је била идеја водиља Карлу Великом, човеку гвоздене воље и великог ума, у свему његову политичком раду! Морална сила, која ће пак спајати разна племена и народности Карлове државе, била је хришћанска вера. Отуда онолико ревности, онолико енергије у ширењу хришћанства; отуда и свуда доследно гоњење, до уништења, многобоштва. Заједно пак с њим доследно је извођена и друга потреба светске монархије — да се униште племенске и народносне разлике. Противу овакве политике Карлове најодлучније су остали Саси, у одбрану своје старе вере и своје племенске слободе. Отпор је саски био дуг (772—804) и жилав, али су на послетку подлегли. То је последњи покушај германских племена да се отму од струје новога времена — да не жртвују свој племенски слободни живот државноме, и своју веру новој, хришћанској. Али је нови дух времена био јачи, — и они подлегоше. Сва германска племена — изузимајући скандинавска и енглеска — уђоше у састав Карлове државе, која се простираше од

Ебра (реке у Шпанији) до Висле, од Балтичког и Немачког Мора до Тиренског и Јадранског, до Чешких Гора, Дунава и Саве (утока јој), обухватајући наш Срем, Славонију, Хрватску и северну Далмацију (до Спљета и Цетине).[1]

Али дело Карла Великог није могло бити трајно. И сувише је велики ово задатак за кратки век једнога човека, макар био то и Карло Велики. Требало је неколико векова, неколико даровитих и енергичних поколења да раде на истом задатку, па и онда би био сумњив успех, јер се у светској монархији укрштају и косе толики интереси толиких племена и народа, да тиме мора временом олабавити ма како јака била она вештачка веза, која их још држи. Наследник Карла Великог не беше достојан великог оца. Не по енергији и уму, већ по смирености својој познат је у историји као — Лудвик Побожни. Он је прихватио онај стари монархиски ред код Германаца, који је његов отац напустио — сматрати државу као своју приватну својину. За живота свога још поделио је државу међу синове, па је доцније и мењао ту поделу. И ако је његов најстарији син, Лотар, покушао да одржи јединство царства, није успео. Крвави међусобни ратови синова Лудвикових свршили су се на послетку миром — врло знаменитим у светској исто-

[1] Између Карла Великог и Нићифора, византиског цара, беше 803 закључен уговор, којим се Византија одрицала Рима и средње Италије, а задржала право на доњу Италију, Млетке и далматинске градове. После безуспешног устанка Млетака и далматинских градова, тај је мир обновљен у Ахену 806. — Види историју српског народа св. 2 од Љ. Ковачевића и Љ. Јовановића, издање Српске Књижевне Задруге, стр. 23.

рији — у Вердену 843. год. И тим верденским миром доказана је немогућност успеха свију огледа једне светске монархије — бар немогућност трајног успеха. Карлова држава била је подељена на три дела: Средњу Франачку, земљу између река Шелде, Маса, Саоне и Роне на западу, а Рајне и Алпа на Истоку, — добио је најстарији син Лотар; Источну, између Рајне и Лабе — Лудвик Немачки; а Западну, у главноме данашњу Француску — Карло Дебели. Франачка монархија Карла Великог, која је имала светски карактер, распаде се сада у националне, — и ако се према границама нових држава не може то одмах потврдити, јер се оне не поклапају са етнографским. Од верденског мира, можемо рећи, три културне европске нације ступају на позорницу светске историје — француска, немачка и талијанска.

Из светске франачке државе одвојио се немачки народ као засебна целина. Дотле, до верденског мира, историја његова је историја појединих племена (у колико су она утицала на општи ток догађаја) и историја франачка. Тек од тада, може се рећи, почиње историја немачкога народа. Али бисмо се огрешили о историску истину, ако одмах овде не додамо, да се оно одвајање немачкога народа од франачке државе није извршило према свесним националним потребама. Заједничке националне свести — немачки народ још није имао. Чак није било ни заједничког имена народног. Први владалац Немачке познат је као Лудвик Немачки, — али ово су му име тек доц-

нији нараштаји дали, а у савременим изворима он се зове Лудвик Germanicus! Нити се нова држава зваше немачком, — већ беше позната као Источна Франачка (Ostfranken). Дубоко још у средњем веку Немце су страни народи знали или под именом Франака, или Сакса, или — као што их Французи и Енглези и данас зову — Алемана, — све дакле према именима појединих племена. Први су од страних народа Талијани једним заједничким именом, којим се не зове ниједно племе, обухватили сва немачка племена — Tedeschi, јамачно с тога што су они са свима њима имали посла. Нити се пак народно име „Deutsche“[1] развило из свести о заједници свих племена, већ из сасвим другог извора. Њиме се обележавала разлика између говора простог света, народа (diet), и говора учених људи, латинскога.[2] Од друге половине X века ово име постаје заједничко за народ, који живи источно од Вогеза.

Кад се дакле немачки народ одвојио из франачке државе, још није престављао једну целину, прожету свешћу заједнице, још нису била племена изгубила своју индивидуалност. За дуго и дуго у немачкој историји немачка се племена нису осећала као делови једнога народа; за дуго су они имали своје засебне племенске интересе. Ни за владе франачке нису се могле потрти племенске одлике. Ова племенска подвојеност један је од пресудних момената у немачкој историји. Она није једини, али је најглавнији извор

[1] Lamprecht, Deutsche Geschichte, I 1².

[2] Jastrow, Geschichte d. deutsch. Einheitstraumes стр. 22.

поцепаности немачкога народа, те се морамо осврtати на њу.

И из историје других народа познат је факат, да племена нерадо хоће да се одреку свога засебнога живота, своје племенске личности, и да се изгубе у заједници народној. Само их могу спољне заједничке погибли нагнати да забораве драговољно на своје племенске разлике и одлике, и временом се, под утицајем истих узрока, могу слити у једну народност; или једно од племена, најснажније, покори себи остала, наметне им своју власт и од њих ствара један народ. И код народа срећнијих политичких прилика, та се племенска разлика чак и у новој историји опажала. Тада, када се немачки народ издвојио у засебну државу, није било ни једног од она два момента, који би помагао стапање племена у једну народност. Није било, као у Француској, једнога племена освајачког, које је покорило становнике њене, слило се с њима у једну народност, примивши њихов језик и њихову културу. Није било заједничке погибли за сва племена, нити се пак једно од њих латило, да остала покори, — јер су историски моменти, као што ћемо видети, за ово били мало погодни.

Каролинзи, који су владали у Немачкој, не беху више снажна династија, из које су некада изишли Пипин Мали или Карло Велики. Немачка пак још не беше монархија, учвршћена у појмовима и осећањима народним, нити имађаше један народ. Требало је то тек створити. И баш тада су на престолу немачком седели слаби владаоци. Границе пак Немачке не беху обезбеђене

с Истока од Словена и Мађара, а племена су била остављена сама себи. Ова потпуна немоћ централне власти помогла је развитак племенске подвојености — њихове тежње за самосталношћу. Тада се јавља нова власт на рачун централне, државне, — то је племенска, херцешка. Монархија је у средњем веку стајала свуда на врло слабим ногама. Поред толиких моћних такмаца, више властеле, краљ је био немоћан. У Немачкој пак најпогибнији такмаци краљевској власти, херцези, били су и моћнији но игде ма у којој држави европској, јер се њихова моћ заснивала још и на племенским одликама, а тога није било код других народа. Још ни у X веку не осећаху се племена немачка као један народ. Сас X века био је ближи и по осећањима и по сродству језика са Данцем, него ли са Баварцем или Швабом, које је једва могао разумети. Сас је био свестан да је он у политичкој заједници са Баварцем и Швабом, али га даље није ништа везивало с њима.[1] Уз то, баш тада, кад се херцешка власт у велко стварала, изумире породица Каролинга, и Немачка и опет постала изборна монархија, премда тај германски државни облик, и за време њене владе, не беше заборављен. Још много доцније, кад је краљевска власт прешла у чврше руке, помињу се при изборима немачких владалаца четири »народности« — Франконци, Баварци, Швабе (Алемани) и Саси.

Тако је монархиска власт у Немачкој још одмах у почетку своме имала да поведе борбу

[1] Jastrow ib. 23.

противу овако силних такмаца. Већ први изабрани цар Немачке, Конрад I, води борбу с херцешком влашћу. И док су се у Енглеској удружили трећи сталеж и племство противу силних краљева, а у Француској краљ с трећим сталежем противу силнога племства, дотле се у Немачкој владар у борби противу херцешке власти ослањао на племство и помагао га. У Француској је резултат борбе био апсолутизам, у Енглеској демократија, а у Немачкој — поцепаност, немоћ и краљевства и грађанства. Када је херцештво подлегло (за време Фридриха I Барбаросе) краљевској власти, онда је природни његов наследник било више племство, а не владар. У борби противу херцештва оснажило се више племство — не мање погибан такмац.

Али од судбоносног утицаја на монархиску власт у Немачкој, с кога она највише није могла постати наследницом племенских власти, партикуларизма, била је једна несрећна комбинација, која је немачке владаре увукла у заплете спољашње, који су их стали и моћи, па на послетку и престола. Од историског је значаја било за германске народе, што једини државни облик, који су они знали, с којим су се упознали, беше светска монархија, римска. С тога је кроз цео средњи век германским владарима лебдела та мисао — светске монархије. Њу је ватрено прихватио Отон I, син Хенрика I (последника Конрада I, а оснивача саске династије). Позван у Италију због нереда, он поврати ред, узе у заштиту од Беренгара II (од Ивреје) Аделаиду, удовицу талијанскога краља Лотара (из лозе бургундске, Каролинга),

и ожени се њоме. Овом женидбом стекао је право на круну талијанску и 962. године 2. фебруара окруни се он у Риму за римскога цара. Он обнови, тј. бар мишљаше да је обновио, римско царство, али немачке — не римске — народности: — das heilige römische Reich deutscher Nation.

Немачка је дакле прихватила мисао светске монархије. Али је она скупо стала њезине народне будућности! Још изнутра несређена, племена још непретопљена у једну народност, земља у којој је партикуларизам био тако јак, — лаћа се овог великог задатка! Ову »велику« политику, доиста великих и даровитих Отона (I, II и III), подједнако су оценили немачки историци. Сибел је осудио као убитачну, а нашло се — Фикер — који су је бранили с гледишта народне величине: што је Немачка заузела њоме онако завидно место међу културним народима. Ну и најватренији патриота не може порећи да је она била фатална по Немачку — јер у колико је она споља у угледу добивала, у толико је унутра губила. Италија је само формално признавала власт германских императора, а у ствари је била независна. Градови италијански почели су са полета трговине нагло цветати и у њима се развијаше републикански дух. Јужна Италија била је потпуно независна, и њу су тек доцније, опет миразом, стекли. Па ипак и ту сенку од власти у Италији одржати стало је германске императоре грдних и скупих жртава. Средњи век није знао за сталну војску (као данас), већ су васали, племићи и слободни грађани били дужни, на захтев владарев, ставити му известан број људи на

расположење, а и сами су ишли. С тога је цара сваки поход у Италију стајао много моралних и материјалних жртава. Да би се у Италији могао појавити са што величанственијом и многобројнијом војском, морао је чинити уступке појединцима — племству. Махом забављени Италијом, кршећи сву своју снагу у њој, они су запуштали унутарње прилике своје земље и нису могли свом снагом својом пресећи даљи развитак партикуларизма. Истина је да су с времена на време, када нису били заузети у Италији, а нагнати силом прилика унутарњих, водили борбе с партикуларизмом, тражећи ослонца час у цркве, час у мањих васала. Све је ово пак потпуно омело монархиску власт да постане онако јака и достигне моћ, која је ради среће народне била потребна.

А највећа је погибао монархиској власти претила од преставника партикуларизма, ако се они удруже противу ње с каквим спољашњим противником. И тако се нешто и збило, кад се распламтела она жучна борба између двеју власти — светске и духовне. Због јаке тежње католичке цркве да облада целокупним животом својих следбеника, она је морала доћи у сукоб са светском влашћу. Ту тежњу католичке цркве најодсудније је прихватио њезин велики преставник папа Григур VII. Да би доиста црква католичка могла остварити своје тежње, он је увиђао потребу преображаја, реформе, и с гвозденом вољом приступио је замишљеном свом плану. Увођењем целибата (беженства — да се свештеници не могу женити) он је од свештенства створио војску, која је, слободна од свих породичних веза и осе-

ћања за народ и отаџбину, знала само за једну лозинку, да се бори за — католичку цркву. А како је више свештенство, с тога што се скоро мало разликовало од светског племства, било зависно од монархиске власти, то је Гргур VII хтео да га и од тог светског утицаја ослободи. Светска власт имала је утицаја на постављање вишег свештенства, јер је оно од ње примало у лено своје области, као год и светско племство. Гргур је хтео да више свештенство задржи све земље у својим рукама, да управо оне постану сасвим црквене, потпуно независне од светске власти, те с тога забрани инвеституру светску, тј. да свештенство не узима у лено те земље силом васалског обичаја, — да му краљ даје, као свом васалу, по сили, прстен и палицу!

Немачки је цар све Гргурове реформе могао усвојити, али само то не. Усвојити забрану светске инвеституре значило је да монархиска власт изврши сама над собом самоубиство. Немачки цареви су баш одатле црпли своју финансиску и политичку снагу — из ових црквених васалија. Они су се једино на њих могли ослонити. Те политике, ослањања на цркву, држали се мање више сви цареви до Хенрика IV. Светски васали се беху ишчупали од краљевске власти, а црквени с тога, што њихове васалије не могаху бити наследне у једној породици, што су цареви, када беху упражњене њихове васалије, могли њима располагати како су хтели, — били су доста чврст ослонац монархиске власти и, поред владалачког имања, једини извор њене истинске моћи. Цео политички систем немачких ца-

рева значило је преврнути — пристанком на забрану инвеституре. Мирно и драговољно није могао пристати да се осуди на потпуну политичку немоћ такав владар, пун и духа и воље да влада, као што је био Хенрик IV, трећи из друге династије немачке, франконске или салиске. Гргур VII и Хенрик IV били су достојни противници. И један и други сматра целу борбу не као своју личну ствар, већ је сваки од њих свестан, да се ту дели мегдан за велики принцип — надмоћност светске или духовне власти. И један и други одликоваху се чврстом вољом и дубином погледа. С калуђерском тесногрудошћу и фанатизмом водио је Гргур VII борбу, а с упорношћу и истрајношћу Хенрик IV. Папа је у тој борби потражио — оно што је најпогибније било — савезнике међу вишим племством немачким, које је Хенрик IV увредио био својим апсолутистичким прохтевима. Још пре тога пак држање Хенриково разбудило је увређено племенско самољубље у Саса — који нису заборављали да је он из племена франконског — те је устанак њихов он с муком угушио. Са свим овим чиниоцима папа је рачунао и није се преварио. Више племство већином је оставило Хенрика IV; оно чак, под утицајем папиним, изабра за цара немачког Рудолфа од Швапске, — а и сам син Хенриков (после Хенрик V) доцније се одвојио од оца и стао уз противнике, да спасе династију своју. Хенрик IV био је остављен и без средстава. У тако очајном стању он се лати очајног средства — крену се своме смртноме противнику да проси милости у њега. Прешавши зими непро-

ходне Алпе, борећи се с грдним тешкоћама, праћен верном женом, стиже он (у јануару 1077) у Каносу, где се, на добру своје пријатељице грофице Матилде од Тусције, бавио Гргур VII. То је чувени историски пут у Каносу! Ту се Хенрик IV понизио пред својим противником, како је овај само желети могао. Али до измирења потпуног не дође, — и ако је он, у покајничкој одећи и босоног, молио свога противника. Када после службе Божје Гргур VII преломи хостију на двоје, и једну половину задржа себи а другу пружи Хенрику с речма: »Нека Господ овога часа сруши једног од нас двојице, ко је за све ово крив!«, цар се ужасну од клетве и не смеде је примити, толико је било моћно оруђе његова противника — вера! Све што је Хенрик IV успео, било је — што је Гргур VII скинуо анатему с њега. Али чим се вратио у Немачку, изнова се борба распламтела. Ни један ни други противник није доживео свршетак борбе. Она је свршена тек за владе Хенрика V, сина Хенрикова, — који је био попустљивији према васалима и папи. Вормским конкордатом 1122 (споразумом, закљученим у граду Вормсу) завршена је свађа око инвеституре. У овом конкретном питању ниje победио ни цар ни папа — већ се изабрао трећи пут, пут споразума, пут попуштања. Цар је, по вормском конкордату, као знак лена, своме црквеном васалу давао не палицу и прстен већ скиптар и то пре посвећења за духовни чин.

Ну једном заподенута борба била је привремено прекинута. Вормски конкордат био је само примирје. И борба, која се сада наставила, пре-

нета је на друго поље, није се тицала више реформама, већ је сада непосредно искрснуло питање о надмоћности светске и духовне власти. Борба се сада извргла због Италије — ко ће у њој бити господар. Сада је на престолу немачком била енергична и даровита династија Хоенштауфенска, која се није могла задовољити оном сенком од власти, коју су у истини имали немачки цареви у Италији. Хоенштауфени су хтели да у истини буду владари у Италији. А све то није могла папска власт мирно поднети. Папе апсолутно нису могле гледати да се у Италији оснажи чија било власт, најмање пак царска, јер су онда они имали погибнога такмаца. Политичка раздробљеност и немоћ Италијана највише је годила лично папским интересима. Тако су те две супротне тежње морале доћи у сукоб — царска и папска власт у Италији. Из оне велике борбе Хоенштауфена с папством позната су сваком образованом читаоцу имена Фридриха I и Фридриха II, и њихових противника папа Александра III, Гргура IX и Инокентија IV. Фридрих I Барбароса, личност позната и из наше историје, а о коме немачке народне бајке причају да није умро већ да спава на вису Кифхајзеру, — латио се великог задатка да у републиканским градовима северне Италије сузбије самоуправни дух, да ограничи њихове слободе. Али се градови удружише с папом. С овако удруженим противницима није могао изићи на крај Фридрих Барбароса. У битци код Лењана (1176) он подлеже надмоћнијој сили њиховој. Миром у Констанцу (1183) уништена је у ствари царска власт у Италији,

и она је само формално постојала. А када Барбаросин син Хенрик VI женидбом доби као мираз краљевину Сицилију и Напуљ, и Хоенштауфени тако чвршће ступише на земљу талијанску, тада тек папство напрегну све снаге своје, да уништи ову опасну династију. Под унуком Фридриха I Фридрихом II распламте се жучнија борба но икад између светске и папске власти. И с једне и друге стране водила се жучно и ватрено борба. И из ње је папство изишло као победилац. Фридрих II, побеђен, очајан, сломљена духа и изнемогле снаге, преминуо је (1250) и не сачекавши ужасан крај, који је само предвиђао. Његов унук, за последњи покушај Хоенштауфенски да се уз пркос папству одрже у јужној Италији, платио је главом на губилишту. Папа предаде јужну Италију француској династији анжујској. Династија Хоенштауфенска, која је имала доста симпатичних црта, — ритерски отворени карактер, необичну јаку свест о висини свога историскога позива — не само да је подлегла у овој борби, но је у правом смислу речи, била потпуно истребљена. Папе су водиле немилосрдну борбу без пардона, до уништења, не презајући ни од каквих средстава, и показали су да имају животне снаге и практичке памети. Задатак, кога се Хоенштауфени латише, премашао је снагу и једне такве даровите династије, — јер је још прерано било за пад папске власти.

У Немачкој после пада Хоенштауфена не само што не беше више јаке монархиске власти, но за неко време никакве. Немачка од 1256 до 1273 немађаше ни једног опште признатог вла-

дара, ма да су бирати неколицина (Richard од Cornwallis-a, Алфонз од Кастилије, а до 1256 беше и Виљем од Холандије). Тако је Немачка трајала дане без владара, без ауторитета државног, у потпуном безвлашћу. То је доба познато у немачкој историји као доба песнице — Faustrecht, доба безвлашћа, у коме се знало само за право јачега, када беше овладала општа несигурност, и када Raubritter-и (племићи пљачкаши) излетаху из својих разбојничких гнезда и пљачкаху свет.

У тој општој анархији највише је користи извукло више племство. Немајући сада никакве бране до себичност својих сталешких другова, грабили су ко је од кога могао, осећајући се потпуно самосталним у својој територији. На послетку се ова анархија досадила свакоме. Када 1272 умре Ричард, цар немачки, који је само на Рајни признат за цара, а не и у целој Немачкој, папа Гргур X, носећи се плановима за нову крсташку војну и хотећи да има с тога мира на Западу, покрену питање о попуњењу немачкога престола. За цара немачког би изабран Рудолф I, гроф од Хабзбурга (1273—1291). И ако је и до сада немачка монархија била изборна, ипак је између некадашњега и садашњега стања била грдна разлика. Партикуларизам није онда био овако јак као сада. Изборници бирају сада за владаоца само онакве, који имају мало земаља, мало снаге, — обилазећи моћне породице. Сам Рудолф од Хабзбурга из реда је не баш силног племства, али је ипак за то био енергичан и даровит владар. Он је енергично радио да се оправати ред у земљи, завео је Landfriede (општи

мир и 29 племића пљачкаша осудио на смрт. Под њим је Немачка дахнула душом, одморила се од грдних зулума и безвлашћа. Ну није могао учврстити престо у својој династији. Изборници, чим су стекли уверење, да ће углед које династије порасти, по смрти владара из те породице, бирали су из друге. Прошао је дуги низ година, близу два столећа, докле се није хабзбуршка династија потпуно учврстила на немачкоме престолу. А за та два столећа наизменце се мењаху неколике династије. На немачки престо седали су владаоци из породице Насавске, Хабзбуршке, Вителсбашке, Луксенбуршке — докле опет није дошао ред на Хабзбуршку. Разуме се да се није прошло без унутарњих потреса и грађанских, али не много крвавих, ратова.

Сваки од царева ових династија радио је да прошири власт и земље своје породице, и помагао своје рођаке. Свакако да ова династична политика није била сасвим за осуду. Јачајући материјалну моћ своју и своје породице, јачао би тиме и монархиски ауторитет. Представници партикуларизма опет нису могли мирно гледати јачање династија, те су, за свако увећање моћи њихове, тражили уступке. Један од таквих грабљивих династа, Карло IV, из породице Луксенбурга (1347—1378, оснивач првог универзитета у Немачкој, у Прагу, 1348), који је онако лепих успомена оставио у Чешкој, најдаље је отишао у уступцима. Да би својој породици обезбедио немачку круну, он је, дотле неодређен, начин бирања владара одредио нарочитим законом (Златном булом, 1356). Курфирста — тако су се звали

изборници — било је од сада седам (од њих 3 црквена: архиепископи од Тријера, Келна и Мајнца; 4 светска: краљ чешки, рајнски пфалцграф, херцег од Саксен-Витенберга и маркграф од Бранденбурга). Курфирсти су Златном булом добили право наслеђа у својим територијама, које се нису могле делити, нити продавати; затим потпуну судску власт (јурисдикцију) тиме, што њихове поданике није могао туђи суд судити, нити се могло на какав други суд, ван његове земље, апеловати (privilegium de non evocando и de non appellando); право ковања новца, експлоатације рудника, право заштите над Јеврејима и још друга владалачка права. ***Курфирсти беху скоро самостални владари — држава у држави.*** Карло IV утврдио је и формалним законом ред, који је у ствари затекао — партикуларизам. Признао је дакле право затеченим приликама.

Ну династија Луксенбурга није дуго седела на престолу немачком. Карла IV заменио је на престолу најпре слаби син Венцл (Вењеслав, Вацлав), а после Жигмунд. Како Жингмунд није имао мушких наследника, наследио га је зет његов Албрехт II из породице Хабзбурга. Од сада је на престолу немачком остала непрекидно ова породица. Већ трећи из породице Хабзбурга, Максимилијан I, покушава да оснажи монархиску власт, — али безуспешно. Напротив, племство је успело те је цару за неке финансиске уступке понудило пристанак на нову установу, Reichsregiment, која истина није дуго живела, али је показала где је у истини надмоћност. Reichsregiment — састављен од 20 чланова — приграбио је себи већи

део централне власти. Reichsregiment, у осећању своје самосталности, беше се толико заборавио, да је чак с Лујем XII водио преговоре!

С владом Максимилијана I ми смо на прагу новога доба, — када су велики догађаји, који су се збили у Немачкој, европску историју скренули другим путем.

Прегледамо ли резултате досадашњег историског развитка Немачке, не можемо рећи да су и мало повољни. У доба када је требало да се племена слију у једну народност, да нестане засебних интереса, у Немачкој нема енергичних владара, који би то помогли. Тада се развија херцешка власт, и у борби противу ње цареви германски ослањаху се на племство, те кад се оно удружи с папством, с којим је дошло царство у сукоб, није имало више никаквог ослонца. Несрећном комбинацијом »римског царства немачке народности«, немачки императори били су заузети и сувише Италијом, тамо су утрошили сву снагу, и на послетку подлегли: — партикуларизам је победио заједно с духовном влашћу. На прагу новога века Немачка је била политички раздробљена, јединство државно само по имену, а монархиска власт — само сенка од власти!

II.

НЕМАЧКА ОД РЕФОРМАЦИЈЕ ДО ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

(Бујање партикуларизма. Развитак Пруске.)

Немачка:

Карло V (1519—1556)
Фердинанд I (1556—1564)
Максимилијан I (1564—1576)
Рудолф II (1576—1612)
Матија (1612—1619)
Фердинанд II (1619—1637)
Фердинанд III (1637—1657)
Леополд I (1658—1705)
Јосиф I (1705—1711)
Карло VI (1711—1740)
Марија Терезија (1740—1780) и Франц I (1745—1765)
Јосиф II (1780—1790)
Леополд II (1790—1792)

Пруска:

Фридрих Вилхелм, Велики курфирст (1640—1688)
Фридрих I, краљ Пруске (1688—1713)
Фридрих Вилхелм I (1713—1740)
Фридрих II Велики (1740—1786)
Фридрих Вилхелм II (1786—1797)

Догађаји, који су новоме времену европске историје дали обележје, збили су се у Немачкој. Ту се озбиљно дигла буна противу свемоћне папске власти и ту буну прихватила је не само интелигенција, људи који су дакле по самоме развићу своме измакли од своје средине, као што је и дотле бивало по другим земљама, већ и широка маса. А по дубини и ширини кога покрета мери се његов значај. Било је и дотле огледа да се

црква преуреди — реформише, да се укину толике грдне злоупотребе итд., али су остали само огледи. У Немачкој пак, у XVI веку, успело се с таквим огледом. Како је црква у средњем веку била најглавнија установа, како је њезин утицај био свестран, скоро у свима областима људскога живота, то је и буна, која се противу ње дигла, имала светски историски значај. А како је буна у Немачкој и успела, те је свемоћ цркве и њене превласти у животу европскога друштва поткресана, разуме се, да се доба, које је после настало, својим духом разликује од дотадашњега доба. С реформацијом почиње, управо, ново доба светске историје. А у томе, што је тај догађај учинио да се дух времена изменио, да се живот у новој периоди европске историје разликује од дотадањег, — лежи величина овога догађаја. Реформација има дакле светско-историски значај — у колико је утицала на судбину целога европскога друштва. Али она је била такође од судбоносног утицаја и по немачки народ и његову будућност.

Реформацијом се хтело, да се збришу злоупотребе у цркви, да се оживи стари дух хришћански, који се беше заборавио. Али како је извор свих ових злоупотреба било папство и сам род црквени — католички, то се није могло друкче свршити до уступањем из католичке цркве оних, који су пошли за реформацијом. И то се збило у Немачкој, јер је овде најподесније земљиште било. (Шпанија је била земља — па и данас — скроз и скроз затуцана вером, те се злоупотребе нису чиниле да су тако велике; у Италији

народни понос, што се из Рима господари хришћанским светом, много је кроз прсте гледао, а интелигенција је била, као безбожничка, сасвим равнодушна према питањима верским; у Енглеској, а нарочито у Француској, цркве су биле самосталније, независније од папа, те се нису ни могле чинити онакве злоупотребе, као у Немачкој. А и друге, нарочито политичке прилике помогле су успех реформације.)

Реформациони покрет везан је за име Мартина Лутера, немачкога калуђера из августинскога реда (рођеног 1483 у Ајслебену). Ни сам није знао, каквог се великог посла лаћа, устајући противу продавања индулгенција — опроштајница. По теорији о опроштајницама сваки се могао новцем ослободити грехова. Опроштајнице су се јавно продавале. Противу оваке трговине, коју је по Саксонској водио дрски доминиканац Тецел, устаде Лутер, написа свој протест у 95 теза (тачака), прилепи га на врата витенбершке цркве (гдје је он био професор на универзитету) 31 октобра 1517 год., не сањајући како је то огроман значајан чин. Његове тезе беху преписане, за 2—3 недеље растурене по отаџбини његовој, и Немачка беше сва у врењу. Да и даље пође — Лутер није помишљао, али су се за то постарали његови противници, који га непрестанце изазиваху. Ствар је морала доћи пред немачки рајхстаг (царску скупштину). Кад је није могао папа преко својих посланика решити, то је цар имао да огледа. Лутер је морао отићи на рајхстаг у *Вормс* 1521, на коме се није дошло ни до каквог споразума, већ је чак учење његово осуђено

као јеретичком одлуком, која је, истина, обилазним путем донесена — антидатирана била.

Ну времена се променила! С Лутером се није могло више десити оно, што се збило с Хусом! Лутер је имао моћних пријатеља, и то многобројних. Маса народа немачког била је уз њега. Пред оноликим злоупотребама папским свет је отворио очи, а сада је још и просвећенији био. Уз то је Лутер уза себе имао још једну стварну политичку моћ! Дошло је време, да се на самом папству освети она политика, коју је оно, као што смо видели, водило према немачким царевима. Онај исти партикуларизам, који је некада папство у борби с германским императорима помагало, окренуо се сада противу њега. Истина да није баш све више територијално племство (које је имало области са политичком влашћу над њима) стало и остало уз покрет, да је нарочито јужно немачко и даље било католичко, али ту су друге прилике и попуштања црквена успели да га задрже. Хабзбуршка династија није, као оно франконска или хоенштауфенска, стајала рђаво с папом, већ напротив се одликовала највећом оданошћу папскоме престолу. Овакви односи између папе и цара свакако нису били у интересу територијалног племства, тим пре, што је тадањи цар, Карло V, радио и да појача царску власт на штету његову. И верско и народно осећање такође је гонило ово племство да стане уз реформациони покрет, уз чисто личне интересе, које му је он помагао. Реформација с Лутером устала је мало по мало, силом прилика гоњена и изазивана, противу папства и црквенога реда, — она

је порицала смисао опстанку калуђера, црквене јерархије, оноликог богатства и земаља, које је католичко свештенство имало у својим рукама. Кад се укину калуђерски редови, збрише црквена јерархија, онда нема више ни црквених васалија! Цела материјална подлога, на којој је стајала црква, тиме је била порушена. Више свештенство држало је у својим рукама огромне просторије земљишта и осећало се као и светски васали на њему, имајући скоро иста права. Реформација је тај систем рушила. Земље, које су припадале цркви у областима територијалног племства, сада су прелазиле у својину његову, а тиме је његова политичка моћ необично порасла. Овакве им је користи пружала реформација, те је територијално племство радо прихватило и цео покрет, којим се мислило послужити као политичким оруђем у борби за своју самосталност, јер се монархија није могла драговољно одрећи својих права, те с тога није одустајала од огледâ да централну власт ојача.

Трећи сталеж пак, грађанство, одмах је одушевљено прихватио реформациони покрет, те је он био најодлучнији поборник његов. А трећи сталеж био је сада моћан, напредан и образован. Тако су територијално племство и трећи сталеж — поред широке масе, у колико је она у опште могла разумети покрет — били чврсти и поуздани ослонци реформације, те сви огледи Карла V да је сузбије нису помогли. Уз то и политичке прилике, односи Карла V према другим државама, биле су веома повољне за реформацију.

Скоро ниједан владар немачки није дошао на престо под тако срећним приликама као Карло V. У његовој држави не залажаше сунце. Шпанија, Бургундске земље, Напуљ и Сицилија у Европи и Нови Свет у Америци — а сада и цела Немачка признаваху власт Карла V. Али у тој величини лежала је и слабост. Такав светски положај увукао је Карла у разнолике везе и сукобе са другим земљама, те је своју снагу морао трошити у заплетима и ратовима. Разнолике пак земље, које су њему припадале, не осећаху се као једна целина, већ им се интереси често сукобљаваху. То је све пак чинило да Карло, који се иначе осећаше као туђинац у земљи немачкој, те је на махове долазио у њу, бавећи се већином у Холандији, Шпанији и Италији, — није могао свом снагом стати насупрот покрету реформационом. Забављен политиком и заплетима ван Немачке, он је оставио догађајима да се сами развијају, — те је учење Лутерово без великог отпора могло успети да већину немачког народа придобије за себе. Кад год је опет Карло V био слободан од спољних заплета, он се онда лаћао својих омиљених планова — да угуши покрет. Његово се држање према великом покрету мењало — час је, попуштао, кад је притешњен спољњим приликама, час је опет водио оштру реч, кад се осећао одрешених руку споља. Тако је 1530 год., — пошто је свога супарника Франсоа I двапут понизио (први пут га је у битци код Павије био заробио, 1525) и закључио мир необично повољан — први пут после вормског рајхстага, дошао у Немачку с тврдом намером, да

покаже колико му је одвратан цео покрет реформациони. На његов захтев поднели су присталице реформације изложена своја верска уверења, која је писмено саставио чувени сарадник Лутеров, Меланхтон. У томе су акту протестанти покушали да буду што умеренији, — и по њему (Confessio Augustana) познати су и као аугзбуршка вероисповест. Карло ипак није хтео да зна ни за каква попуштања, већ је просто наређивао у својој опроштајној речи (Reichstagsabschied, — где су поминане све одлуке рајхсташке), да се престане с новачењем, и где га има, да се опозове.

Још доцније, када је све међусобне обрачуне са својим противником Франсоа I завршио, после ратова у Африци и са Турцима на Истоку, када се осећао потпуно обезбеђен споља, а силан и јак унутра, он најозбиљније настаде да се понесе са својим противницима. Привукавши себи даровитог херцега Морица Саксонског (из побочне линије, — албертинске), он огласи вође протестанске: курфирста Јована Фридриха Саксонског, ландграфа Филипа Хесенског и др. за издајнике царства. Рат овај познат је у историји као шмалкалденски — јер је према Карлу стајао савез протестантских владара (закључен у Шмалкалдену 1531). Протестантске вође изгубише мегдан, и ова два највићенија падоше у руке Карлу. Чинило се да је протенстантизам пропао — да је покрет на умору. Али баш тада у Морицу Саксонском буди се оно партикуларистичко осећање: не могавши допустити да царска власт ојача на штету његова сталежа, Мориц пређе на страну противника Карлових. Овај обрт, и ако је Карло

био пре тога опомињан, био је тако неочекиван за њега, да се једва бегством из Инсбрука спасао (1552), те није постао заробљеником Морица, сада курфирста саксонског.

Мориц је био сада силан у Немачкој, — с њиме се није могло борити већ само споразумевати. Карло остави своме брату Фердинанду, да он закључи мир, и до споразума се дође уговором пасавским, који је само одређивао да се на првом рајхстагу коначно одлучи верско питање. На рајсхстагу у Аугзбургу 1555 закључен је чувени религиозни мир. Њиме је признавана слобода вероисповести свима, који су се држали аугзбуршке конфесије (од 1530). Што је пак најзначајније, овим миром признато је вишем племству — територијалном — право реформисања, да могу заводити ново верско учење по својим областима (ius reformandi). Територијално племство добило је још једно право, једну повластицу више! То је био један корак ближе потпуној самосталности. Монархиска власт и сада, у религиозном покрету, изгубила је мегдан. Партикуларизам, чији је био представник Мориц Саксонски, био је јачи од централне власти. Тиме пак, што је он владао покретом верским, реформацијом, добио је необично много: — партикуларизам је ишао за духом времена! Али ова победа партикуларизма над монархиском влашћу није била без жртава. Хватати се у коштац с Карлом V, најмоћнијим владарем тадањега доба, и поуздати једино у своје снаге — било је доста смело, те је с тога Мориц Саксонски осигурао себи француску помоћ, али по скупу цену. У споразуму

с осталим протестантским владаоцима немачким он је уступио Хенрику II, краљу француском — Мец, Тул и Верден! Француска политика тиме је први пут заинтересована унутарњим немачким стварима, те од тада није заборављала велике интересе своје: ширење к Истоку, до Рајне.

Карло V, видевши све своје планове уништене, изнурен физички, саломљена духа — одрече се даљега вођења борбе, остави шпански престо своме сину Филипу II, а немачки брату Фердинанду I (1556—1564) и своје последње дане проведе у самоћи, у манастиру Св. Јуста, размишљајући о ништавилу људском. Много је хтео, — али ни у чему није успео. Није успео да своме сину одржи и Немачку, већ само Италију; није успео ни да ојача централну власт, да заведе апсолутизам, а — најмање да угуши реформацију, па да он реформише цркву католичку. Папство није хтело да чује ни за каква попуштања духу времена, ни за какву реформу, а Карлу је пак покрет оздо био одвратан, — те тако није имао никога уза себе! Он се осећао немоћним, побеђеним у борби с нечим непознатим, неодређеним, не знајући ни сам шта је то, не знајући да је то дух времена, — јачи од свега. Наполеон Велики чудио се кратковидости Карловој: зашто се није дочепао верскога покрета, ставио на чело његово, задобио масе немачкога народа и, идући за духом времена, уништио партикуларизам и створио јаку монархиску власт[1]! И ако не би народно уједињење још тада,

[1] Ludwig Häusser, Geschichte des Zeitalters der Reformation. Berlin 1879, стр. 41.

таквим једним кораком, била свршена ствар, већ још борбе и жртава стајала, ипак би пут био краћи и поузданији, и Немачка би била поштеђена од онаквих страшних искушења, каква је преживела у тридесетогодишњем рату, и сачувана од фаталних последица његових! Јер се католицизам није дао лако ни потиснути, нити се могао измирити с тим фактом, да без великих жртава изгуби толике хришћанске душе и толике земље.

Ни до једне велике човечанске тековине није се дошло без већих жртава. Ниједна велика идеја није могла победити, а да није била скупо плаћена! Ни протестантство, и ако се и до сада борило за њ, није могло извојевати право опстанка онако лако, као што се мислило да је. Јер се католичанство тек сада прибирало и спремало на нову, одлучнију борбу. На трентском црквеном сабору (у Тренту, у Тиролској) прегледане су догме и правила католичке цркве, и, до сада разбацане, скупљене као целина. Цела католичка црква — не само Рим — осудили су Лутеров покрет. Нов пак ред, језуитски, имао је таква начела и такве начине у борби, да ни од чега није презао, и да се само за папство борио. Инквизиција буде обновљена по католичким земљама, цензура над књигама и списима уведена, и то тако оштра, да је забрањивала чак и света писма, која су преведена на живе језике! Тако орно за борбу, чекало је католичанство само на згодан тренутак. Истина да је то мало дуже трајало.

Дотле је и протестанство узимало све више маха. Фердинанд I, брат Карла V, имајући пред очима судбину његову, био је не само толерантан, већ је и најодсудније устао противу одлука трентског сабора. Исто је тако повољна по протестанство била и влада образованога и питомога Максимилијана II (1564—1576), сина Фердинандова, — па и унука, слаботиње Рудолфа II (1576—1612). Под Рудолфом II Чеси су успели да стекну оне привилегије, које су им загарантоване »Писмом Величанства«, — а по којима су градови и племство могли слободно исповедати своју веру, вршити религиозне обреде, црква протестанска добила засебну управу, имала своје »дефенсоре«, људе, који су се бринули о чувању њезиних права, и протестанске општине могле градити цркве и школе.

Ну први знаци буре били су већ ту — и за владе Рудолфа II. Када херцег баварски Максимилијан I, због нереда у граду Донауверту, уђе у ову чисто протестанску варош и задржа је као своју, протестанти се не осећаху безбеднима, и склопише савез за одбрану — унију (1608). По угледу на њих одмах друге године католици уговорише савез — лигу (1609). На челу протестанске уније стајао је Фридрих, курфирст пфалачки, а на челу лиге Максимилијан I, херцег баварски. Немачка је била подељена у два непријатељска табора — требала је само једна варница, па да букне општи пожар. И она је дошла из Чешке. Нови цар, Матија (1612 до 1619), разумевао је »Писмо Величанства« — друкчије но Чеси. Кад су они почели градити

цркве и школе и на земљама, које су биле црквене, цар Матија у друштву с архиепископом прашким забрани даље грађење. Чеси тада упутише молбу цару, — али их он одби грубо, те они помислише да овако суров не може бити један владар и излише свој гнев над намесницима царским, бацивши их, по »старом чешком обичају«, с горњега спрата царскога двора у Прагу. Оваква груба повреда државног ауторитета значила је отворену буну, и она се морала казнити. Царске војске уђоше у Чешку и отпоче се тридесетгодишњи рат (1618—1648).

Пуних 30 година у Немачкој се клало и убијало, рушило, палило, пљачкало. По пространој земљи немачкој и словенској Чешкој, прегонили су једни друге не само католици и протестанти, већ, што је најгоре, и туђинске војске — данске, шведске, француске, шпанске. Најпре су Чеси, не признавши новога цара Фердинанда II, затуцаног васпитаника језуитског, а пошто су изабрали себи за краља Фридриха, курфирста пфалачкога, и оцепили се тако од Аустрије, подлегли у љутој битци код Беле Горе 1620. Ту народну недаћу Чешка није преболела ни данас — она јој је донела колонизацију Немаца, гоњење словенских тежњи. Али битка код Беле Горе била је судбоносна и по протестанте. Унија њихова распала се, и судбина протестанске ствари није била више у рукама немачким, већ је, што је најгоре, зависила од туђинаца. Најпре се умеша дански краљ Христиан IV, који је истина имао и формалних права за то, јер је он био немачки кнез и завичај његов Шлезвиг Холштајн био је

део Немачке. Ну он брзо би принуђен да закључи мир у Либеку (1629). И опет не пропаде протестантска ствар, јер се за њу заузе шведски краљ Густав Адолф. Нису га истина само болећиви разлози гонили да се заузме за протестанте већ и чисто политички — Шведској је требало имати као своје Балтичко Море, и она није могла допустити да га осиљени католици заузму и постану такмаци њезини. А Валенштајн, царски генерал, беше заузео Мекленбург, освојио Риген, опсео Штралсунд, и проглашен за »генерала Балтичког и Океанског Мора«! Шведској је дакле непосредно, тј. њезиним интересима, запретила погибао.

Тридесетогодишњи рат није сиромашан у великим ратницима и државницима, — али су на његовој крвавој позорници најимпозантије и најважније две личности — Густав Адолф и Албрехт, гроф од Валенштајна. Један строго моралан, једноставан карактер, велики ум обогаћен још и изврсном спремом; други чедо среће, суров, охол као скоројевић (parvenu), недоследан и не сасвим чист карактер, даровит војсковођа! Валенштајн је више познат као срећан ратник, као генерал дивље солдатеске, којом се одликује ново доба (прелазни облик из властеоске, средњевековне војске у модерну сталну), као човек, чије је име привлачило пустоловнике из свих крајева, који тражаху средстава за живот и забаве у рату. Мање је познат са друге своје — државничке улоге. И ако је био католик, он није био фанатик и није смртно мрзео протестанте, те је био готов за споразум с њима. Као човек, који је на себи то

видео, како се из ништа постаје нешто, он је мрзео на историска права, на људе који силом рођења свог имају велике положаје — мрзео је на више племство! Валенштајн би у рукама владара, свесног свога задатка, био згодна личност, да баци рукавицу партикуларизму, да га одиста успешно сузбије. Али Фердинанд II није могао о тако великим плановима мислити, — он је на првоме месту био католик, па владар. С тога је Валенштајн био осамљен, упућен на самога себе у својим плановима, да сузбије партикуларизам, да ојача царску власт, истина побринувши се и за себе! — Његово понашање, истицање његове личности, планови његови толико су увредили више племство, да су курфирсти, на скупу своме у Регенсбургу, тражили од цара да га збаци — а овај им учини то. А кад је доцније католичанству запретила погибао од Густава Адолфа, није било кога другог да га спасе до опет Валенштајн. Тада је на многе и многе молбе и запомагања царева једва умољен и примио се, али под таквим погодбама, да је он у истини био цар, а Фердинанд II само носио то име. Али кад је велики противник, Густав Адолф, у битци код Лицена (1632) погинуо, Валенштајн није био тако потребан, а његов свемоћни, у једној монархији неприродан и несносан, положај, и сазнање за Валенштајнове преговоре с протестантима, доведоше до одлуке на бечкоме двору — да се он опет збаци, пошто се војска отуђи од њега. Извршиоци ове наредбе били су ревноснији, него што се тражило од њих, — убију Валенштајна у Егру 1634 год.

Ни смрћу Густава Адолфа није протестанска ствар била изгубљена. Рат су продужили Шведи и — Французи. Кардинал Ришеље, министар француског краља Луја XIII, бојећи се надмоћности хапсбуршке династије (која је владала у Шпанији, Холандији, Немачкој и делу Италије) помогао је новчано из политичких рачуна немачке протестанте. Сада се пак Француска умешала и оружаном силом. Рат је вођен с огорчењем и дивљачки на обема странама све до 1648. На послетку се свима досадио, — све се осећало уморним, и увиђала бесмислица даљега ратовања, — јер се прави узрок, верска ствар, заборавио; сада су се борили Французи католици у друштву са протестантима Шведима и Немцима противу Немаца католика, и Данци протестанти с католичком царском војском противу Шведа протестаната! Рат је изгубио свој верски карактер, заборавило се на прави узрок, а жеља за миром била је општа. И после дугих преговора — дошло се, 1648, до жељеног мира, званог вестфалског (закљученог у Оснабрику и Минстеру, двема варошима покрајине Вестфалије).

Значајан по Европу, још је значајнији тај мир по историју Немачке. Чиста добит за цело човечанство, не само за Немце, од оних ужасних жртава је, што је њиме призната религиозна толеранција, слобода вероисповести. Али су политичке одредбе вестфалског мира биле по Немачку више од штете но од користи. (Шведска је награђена Предњом Поморанском и још неким градовима и ратном накнадом; Француској су уступљени Мец, Тул и Верден, и у Елзасу аустријске земље).

Вестфалским миром децентрализацији дат је још већи полет. Сталежи, који улажаху у рајхстаг, добили су пуни суверенитет, пуну независност према цару (Landeshoheit, superioritas territorialis) и могли су међусобно па чак и са страним земљама склапати савезе, истина само с једним ограничењем, да то не буде противу цара и царства! *И онај мали остатак монархиске власти био је у истини уништен. Немачка је била сада поцепана у ваздан независних државица. Она је сада представљала скуп држава и државица везаних лабавом везом* — Staatenbund! Партикуларизам је и из ове народне кризе највише користи за себе поцрпао — изишао је из ње моћнији но икада!

Вестфалским миром није ништа ново створено, него су само признати резултати досадашњег историског живота и најновијих догађаја. Он је осудио Немачку на потпуну политичку немоћ, — јер је она после тридесетогодишњег рата била потпуно исцрпена и за какав снажнији живот.

Страшне су последице тридесетогодишњег рата по Немачку! Пустош у сваком кутићу; становништво грдно опало, нешто изгинуло, нешто од глади помрло. Статистика жртава страховита је, и она живо говори о ужасима који су снашли Немачку тридесетогодишњим ратом, који по своме дивљаштву, као да је вођен негде дубоко у Африци а не у Европи. 1.976 замкова, 1.629 варошн, 18.310 села попаљено је и порушено. Становништво Немачке негде је са 20% а негде са 30% опало. Аугсбург (град) бројао је пре рата 80.000 људи, а после само 18.000! У Виртембергу (Швап-

ској) било је 1641 год. око 400.000 становника, а на крају рата само 48.000! У рајнској провинцији, Пфалцу, становништво опало је са 50% — на половину. Чешка је бројала пре рата око 4.000.000 а после око 700.000 становника. 30.000 породица разбегло се из Чешке. Каква је пустош била, сведоче и мере, којима се мислило помоћи — ослобођивали су се од пореза за 2 и 3 године, који би поправили или подигли куће.

Тако изнурена, исцрпена, Немачка није могла ни помислити на какву културну утакмицу. Она се морала прибирати и све време на то трошити, а дотле су културни народи ишли напред. Немачка је од суседних народа примала културне напредке, а највише јој је импоновао француски дух, те је она све до краја прошлога века била зависна од својих западних суседа. Тек крајем XVIII века почиње самосталан духовни живот Немачке!

Католички историци криве реформацију, да је она била она демонска сила, која је поцепала немачки народ — збрисала јединство. Али како се може уништити нешто што и не постоји? Ни пре појаве, ни за време реформације није било народног јединства ни једноставне монархије, и реформација није имала шта уништити. Она није створила ни децентрализацију — јер је све то много пре ње било у Немачкој. Несношљивост пак католичка изазвала је тридесетогодишњи рат, из кога је партикуларизам онако победоносно изишао, и који је подвојио немачки народ на — протестанте и католике.

Од тада се осећала потреба да се два табора искупе око својих центара. Католици су га могли имати у Аустрији, у цару — протестанти још не!

Да протестански север стече себи центар, то је била потреба. А да ће се он проширити и на католички југ, на све земље које су живеле од вајкада, и ако сада скоро независне, у једној политичкој заједници, скупа чиниле Немачку, и то је било јасно, — јер се Аустрија, чија династија ношаше круну немачку, све више туђила и издвајала.

Одредбе вестфалскога мира, којима је зајемчена слобода вероисповести, нису важиле за Аустрију — она се издвајала из заједнице живота, и поред тога што су је интереси упућивали, положајем њеним, на другу страну! Да је Аустрија морала сада стећи такмаца, било је несумњиво. Али да ће Пруска бити тај такмац, није се могло ни мислити, јер у време највеће кризе она играше врло скромну улогу. Саксонска, а кратко време и Пфалц, беху вође протестантима, само не Пруска. И баш онда, играјући овако скромну улогу, она се прибирала и снажила, те се одмах после вестфалског мира испела на висину државе истина другог реда, али снажне. *Од вестфалскога мира Аустрија стиче такмаца у Прускоj — која се брзо развија до снажне државе, готове да прихвати историску мисао народног уједињења.*

Историја Пруске поучна је — како се поступно од једне провинције развила држава, свесна великог историског задатка, — а све доследном и одважном политиком, не губећи из вида своју

мисију. Она је од вајкада имала војнички карактер, јер је и поникла са задатком да брани земљу од Словена. Тај војнички карактер она је до сада сачувала. Мешавином Немаца, Словена и старих Пруса, постало је једно крепко, снажно племе, подобно за живот и борбу. Још цар Хенрик I основао је између Лабе (Елбе) и Одре маркграфство Nordmark, северну марку (по угледу на маркграфство Карла Великог.) Цар Лотар постави (1134) за маркграфа Албрехта од Баленштета (Бера-Медведа) из породице Асканијеваца. Овај увећа Нордмарку што освоји Пригниц и што му Прибислав, последњи кнез словенски у Бранденбургу, будући без деце, завешта своју земљу. Све до 1320 владаху у Вранденбургу Асканијевци, а кад тада изумреше они, припаде Лудвику, цару немачком из породице Вителсбаха. Од ове династије оте Бранденбург породица луксенбуршка — Карло IV. Како је он радио да појача моћ своје породице и да јој обезбеди наслеђе царске титуле у Немачкој, он, од седам изборних гласова, даде један Чешкој и један Бранденбургу, који од тада поста курфирство. Али већ син Карла IV није га могао очувати. Њему беше један од најбољих пријатеља, десна рука у свему, Фридрих, бургграф нирнбершки, коме не би тешко да од презаduженога Сигисмунда купи Бранденбург. Са Фридрихом, бургграфом нирнбершким, Бранденбургом влада династија Хоенцолернска,[1] којој је суђено било да изведе

[1] Први Хоенцолерни, које је историја забележила, били су браћа Бурхард и Вецил, који су неком мистериозном смрћу умрли 1061. Као првог значајнијег Хоенцолерна историја не-

мисао народног уједињења. Као и народ, тако се и ова династија одликовала свежином и одважношћу. — Већ трећи Хоенцолерн, Албрехт, звани Ахил, постарао се да спреми породични закон о наслеђу — којим ће стати на пут цепкању државе. Тај закон познат је у историји као Constitutio Achillea. Бранденбург се није могао делити — већ га је целог наслеђивао најстарији син, а само су се франконска добра (Нирнберг, Анзбах, Бајрајт) могла делити, и то не на више од два дела, остали синови нису добијали ништа у наслеђе. Тиме је сачувана целокупност области Бранденбурга. Унук Албрехта Ахила Јоахим (Аћим) I (1499—1535) не разумеваше значај покрета религиозног и беше му противник, те је највише помагао да се у Вормсу (1521) донесе онаква одлука. Али за време његових синова Јоахима (Аћима) II и Јована Бранденбург прије реформације. Реформација је пак учинила још једну корист Бранденбургу. Један од унука Албрехта Ахила (по другом сину, Фридриху) Албрехт I би изабран за великога мајстора немачког ордена тевтонског. Под утицајем новога учења он скиде духовни чин, постаде светски човек и прими херцештво

мачка зна Фридриха I, који је 1110 пратио немачког цара Хенрика V у Рим. Његов унук Фридрих III оженио се јединицом ћерком Конрала од Рапса, бургграфа нирнбершкога, и наследи тастова добра по Аустрији и Франконској. Синови његови Фридрих и Конрад поделили су очевину (1227) између себе. Један од њих — Фридрих — узе добра у Швапској (Виртембергу) са замком Хоенцолерном (близу Тибингена), по коме је и династија, као по првој постојбини својој, и прозвана. Конрад доби Нирнберг и добра у Аустрији. Од тада се династија хоенцолернска поцепала на две гране — швапску (виртембершку) и франконску. Један од потомака Конрадових, Фридрих VI, доби од Сигисмунда, цара немачког, Бранденбург.

пруско у лено од Пољске. Његова унука удаде се за праунука Јоахима (Аћима) II — Јована Сигисмунда, и као мираз донесе му Пруску. Од тада су Пруска и Бранденбург били једна земља, — али је име још остало старо — Бранденбург.

Старији Хоенцолерни, и ако су тада били такви моменти када се енергије кушају, нису давали много доказа за свест о великој историској мисији, за одлучност и за разумевање догађаја. И Јован Сигисмунд и Георг Вилхелм за време тридесетогодишњег рата играли су скромну, ако не и бедну улогу; не смејући се заложити, презајући од догађаја, они су допуштали да се прилике њима играју. За време тридесетогодишњег рата, када је Пруска требала да стече симпатије немачкога народа, резервисано је пратила догађаје и улазила у њих, силом нагната. Као да је за старије Хоенцолерне и сувише смела била мисао о каквој вишој историској мисији своје земље, већ су се ограничавали на чување онога што имају. И сам Велики курфрист, онако енергичан доцније, у почетку своје владе није показивао много ни свој државнички таленат ни војничку смелост. Па и ова политика лављења, и ако није била духовита и часна, ипак је донела Пруској неке користи. Пруска се вестфалским миром увећала — добила је задњу Поморанску и градове Халберштат и Минден.

Одлучније држање Пруске у питањима спољним и унутарњим почиње с владом Великога курфирста — Фридриха Вилхелма. Он је, може се рећи, творац оне Пруске, која је доцније предузела вођство немачкога народа. С пуно права

тврди велики историк Трајчке, да се енглеска историја може замислити и без Виљема Ш, а француска без Ришеље-а, само не Пруска без Великог курфирста. Шта могу велики људи у историји, леп је пример Велики курфирст. Пруска под њиме излази из узаних граница једне обичне немачке државе и постаје чинилац у европском свету, а не само у Немачкој. И с колико се тешкоћа имала борити Пруска! Она се имала пробити између Аустрије и Француске, Пољске и Шведске и постати оно што је! Њезине границе беху дуге, а земља развучена и негруписана; Пруска права (херцештво) одвојена од Бранденбурга Западном Поморанском, а рајнске провинције, Клеве и Марк, читавим низом малих државица. И код оваког незгодног географског положаја носити се великим плановима била је смелост. Чинило се као да је сав полет Пруске био вештачки, да не стоји у сразмери њезино частољубље са правом снагом.[1]

Велики курфирст најпре је успео да Бранденбургу створи природнији положај — да рашчисти односе према суседима. Херцештво Пруска беше васалија Пољске. Курфирст и преко воље, силом нагнат, пристаде уз Карла X, краља шведскога, који ратоваше с Пољском и помагаше му у битци код Варшаве. Карло X даде му Пруску у лено — и тако Фридрих Вилхелм поста шведски васал, а после га, као у награду за услуге, ослободи свих васалских веза. Пољска се такође одрече свих суверених права над Пруском уго-

1 Treitschke, Deutsche Geschichte, I 31.

вором у Велави. Миром пак, закљученим у Оливи, и Пољска и Шведска одрекоше се свих права на Пруску — Бранденбург је имао сада чист, одређен положај споља, слободан од свих васалских обзира. Али је Велики курфирст сада имао такође да реши један велики унутарњи задатак — да сузбије моћ аристократије и сепаратизма. У пруском херцештву племству и богатијим грађанима више се свиђала она анархија у Пољској, те би радо остали васални према њој. Ну Велики је курфист енергично сузбио такве тежње — угушивши опозицију, казнивши оштро њезине вође (Јеронима Рода и Калкштајна) и од Бранденбурга и Пруске створио једноставну монархију, оснаживши владарску власт. Као што је он творац модерне Пруске, тако је он творац и пруског апсолутизма. А како се грдно разликовао пруски апсолутизам од француског! Докле је он у Француској значио потчињење свих општих и посебних интереса интересима владаревим, да је све ту ради личности његове, да је држава што и он, l'état c'est moi; дотле пруски апсолутизам има сасвим друго обележје. Владар је овде само први чиновник, који служи целини, држави; целина, држава је изнад свега, изнад владареве личности! Овакав апсолутизам, који нема деспотски карактер, већ се одликује тежњом да целину, државу, усрећи — био је систем владавине Хоенцолерна. Мудра привредна политика курфирстова подигла је привреду и радиност, а нарочито религиозна толеранција, којом се сви Хоенцолерни одликоваху, привукла је у земљу гањане из свих земаља, најбоље радне

људе. Још за време Фридриха II (Великог) трећина становништва Пруске беху досељеници! Држава је имала тако и материјалну моћ, да одговори спољним задацима.

Колико је био несрећан историски развитак Немачке, тек се онда могло познати, када се у осталој Европи створише моћне, једноставне државе, чврсто организоване, с јаком владарском влашћу. Француска је у том погледу отишла најдаље, и она беше најорганизованија земља, те јој је лако било изаћи на крај с читавом Европом. Немачка пак, кад је у Европи државна идеја победила, када је свуда модерни облик потиснуо средњовековну државу, представљала је раздробљену државу, целину само по форми. Таква немоћна држава била је играчка моћноме Лују XIV, Он је могао без страха извести свој дрзак план, отети Елзас са Штразбургом. И само се има захвалити срећној околности, што је већина европских држава устала противу освајачких планова једног погибног освајача, а не отпору немачкога царства. Луј није отишао и даље у својим дрским плановима. Меланхолични Леополд (1658 до 1705), син Фердинанда III (унук Фердинанда II), по својим владалачким особинама најбоље је могао једном таквом раскомаданом царству улити животне снаге. Није чудо што се Велики курфирст својом енергијом истакао као најодлучнији бранилац немачке отачбине, — као владар који брани велике народне интересе. Мало необично, али сасвим природно! И не чекајући одлуке царства, он је похитао, као савезник, у помоћ Холандији, коју је Лудник у другом свом освајачком рату

(1672—78) хтео прегазити. Тај рат с Лајем XIV увукао га је у други један, мање погибан, али значајан за Пруску, — у рат са Шведском. Шведи су као савезници Луја XIV имали да силу курфирстову повуку на себе. Они упадоше, кад се Велики курфирст нахођаше на Рајни, у његове земље. С необичном брзином Велики курфирст похита у одбрану својој земљи, — изненади неочекиваношћу Шведе и разби их у чувеној битци код *Фербелина* (1675), па им заузе готову сву земљу коју су имали у Немачкој! Истина пак да ова победа није донела правичне материјалне користи курфирсту. У миру Сен-Жерменском 1679 Луј XIV присили од свих напуштена курфирста да врати Шведима све освојене земље! Али од тада Шведска није била погибна, њезина је сила саломљена у Немачкој. Првом згодном приликом Пруска се могла опростити и овога супарника на Балтичкоме Мору. Луди ратови Карла XII, шведског, пружили су ову прилику унуку Великог курфирста Фридриху Вилхелму I, те он од Шведске доби (1720) Поморанску (предњу) и веза тако Бранденбург с Пруском. Беде које је вестфалски мир навукао Немачкој, давши Шведској накнаде у земљи немачкој, да се један туђинац више увукао у царство, и иначе раздробљено, — ослободила се Немачка тада, 1720.

Син Великога курфирста није у многоме личио на свога оца и није у свему продужио његов рад. Али је ипак Пруска и под њиме учинила један корак даље мети, којој је гредила. Раскошни Фридрих, човек коме се милело више да живи но да влада, ипак је задужио Пруску

једним својим делом. Тада је баш беснео рат за шпанско наслеђе, коме се отимаху Аустрија да попне на шпански престо принца Карла (доцније Карла VI), а Француска да одржи на шпанскоме престолу унука Луја XIV, Филипа V. За своје услуге Аустрији Фридрих се наплатио тиме што од ње изнуди титулу краљевску. *На миру у Утрехту (1713) и остале европске државе признале су нову краљевину Пруску. Од тада не-стаје општег имена Бранденбург и нова краљевина прозва се Пруска.* И ако би се чинило на први мах да је ово само формална добит, ипак има и стварне користи. Тежња Пруске, да изађе из улоге једне провинцијалне немачке државице, добила је стварну подлогу сада. Она се и рангом и формом истакла изнад осталих немачких држава, а није се дуго чекало да и материјална моћ њезина одговори овоме. Последници Фридриха I издигли су крепком и снажном својом владом Пруску до те висине. Немачки протестанти добили су једну краљевину! И Пруска је морала бити сада тај центар протестантски. Колики је ово за католике био губитак, кад се у папином календару државном Пруска помињала као маркграфство, а не као краљевина, за читавих 100 година после! —

Да спољашњем блеску одговори и унутарња снага, радио је свим силама син Фридриха I, Фридрих Вилхелм I (1713—1740) — чудан човек, изван света по својим ћудима, али чист од страсти и човек републиканских врлина и простоте у животу. У његову се двору живело као у каквој бољој грађанској кући. И ако није био дубоких

погледа и какве велике памети, имао је за то неоспоран организаторски дар. Он је творац немачког чиновништва, — оштрине и поштења којима се оно одликује и данас. Дужност, ту врлину, усадио је он не само органима државним већ и грађанима, и пред њоме се морао сваки поклонити, па и владар. Основне мисли унутарњег уређења Пруске, вели Трајчке, он је тако чврсто поставио, да ни закони Штајнови и Шарнхорстови, ни модерне реформе нису могле да сруше његово дело, већ су га само даље развили. И колико је он заслужан за државно уређење Пруске, што је подигао чиновништво, што је осећање дужности његовао код свију, привредну снагу земље развио, толико је и заслужан са војну снагу Пруске. Он је затекао сталну војску од 35.000 људи, а повећао је на 800.000, — за оно доба само државе првога реда могаху имати толики број. И та војска беше: пробрана, дисциплинована и извежбана; али истина је и то, да ни у један прави рат није улазила! Пруска је под Фридрихом Вилхелмом постала војничка држава.

Таква уређена земља с онаквом војском и привредним полетом чекала је само на човека, који ће се тим умети користити. Син Фридриха Вилхелма I, Фридрих II Велики дивно је употребио снагу, коју му је отац оставио. Војска пруска, која није знала за озбиљан рат, сада није престајала ратовати. Одмах још прве године, Фридрих II умешао се у унутарња питања аустријска. Његова оца, Фридриха Вилхелма I, отворену природу а не скривену и лукаву, аустријска дипломатија преварила је неколико пута,

а нарочито у старом питању о земљама Јилих и Клеве на Рајни, на које је Пруска полагала право. »Ево један који ће ме осветити« — биле су последње речи његове, указујући на сина, Фридриха II. Син га је доиста одмах и осветио.

Кад је у Пруској на престо дошао Фридрих II Велики, у исти мах и у Аустрији збила се промена. Карло VI заклопио је очи, обезбедивши пре тога тако званом »Прагматичком санкцијом« (на коју су дали свој пристанак европске државе и земље које улажаху у састав Аустрије) престо својој кћери Марији Терезији. (С Карлом VI изумрла је лоза Хабзбуршка у мушкој линији.) Али ни Прагматичка санкција није могла да отклони опасну кризу од Аустрије, која је настала променом на престолу. Баварски курфирст, као рођак Хабзбуршки, по мушкој линији, објави своје право на немачки престо као Карло VII. Како ће Аустрија из ове кризе изаћи, зависило је највише од држања Пруске, и ако је и она била признала Прагматичку санкцију. Али је Пруска имала старе обрачуне с Аустријом. И њих је сада потргао Фридрих Велики, јер је доиста био зотдан час — Аустрија се борила за свој опстанак, и гада се и могло по најпре успети. Немачки историци узели у обрану Фридриха II од напада — нарочито од енглеског великог историка Меколеја — да су га једино освајачки разлози гонили на рат (а особито последњи, седмогодишњи) с Аустријом. Излишна одбрана! Канда све у историји бива лојалним, законским путем, канда некад превратни није бољи и правичнији од »законскога реда«! Свежа и бујна животна снага

Пруске гонила је да се пробије кроз стари ред и постане оно што је доиста требало да буде. Још у својим младим годинама, као наследник престола, Фридрих II размишљао је о својој будућој држави — и још тада су исте мисли сазреле у њему, које је он доиста доцније и делом учинио. То сведоче политички списи из његова млађаног доба. Њему се чинио неприродним положај Пруске — није ни обична мала држава немачка, ни велика; треба јој дакле дати један одређен карактер (décider cet être), затим је заокруглити и увећати (corriger la figure de la Prusse). »Чини ми се да је сам Бог дошануо краљу, да спреми све, што мудра обазривост пред почетак једнога рата захтева. Ко зна да ли Промисао није за мене задржао, да ја славно употребим ова ратна средства на остварење планова, чему их је увиђавност мога оца и наменила!«[1] Такав је био Фридрих као наследник престола, па такав је, доследан, остао целога живота. Он потрже своје старо право на кнежевину Јегерндорф, коју је имала млађа грана Хоенцолернска, али га је изгубила, јер је херцег Јован Георг био у тридесетогодишњем рату присталица чешкога краља Фридриха (Пфалачког), те одатле би 1623 протеран. Затим на Лигниц, Бриг и Волау, — чији је херцег, Фридрих II (из пољске породице Пјаста), са Ађимом II, курфирстом од Бранденбурга, 1537 утврдио породични уговор: да једна другу (од ових династија) наследе у земљама, ако која изумре. 1675 изумрла је породица Пјаста, али се Аустрија дочепа њених земаља и не даде их

[1] Трајчке I, 51.

Пруској. Место тога она уступи Великом курфирсту Швибуски округ, па и то купи тајно од презадуженога наследника престола, доцнијега Фридриха I. Све ово није признавао Фридрих II, и тражио је натраг. Овако пак богату провинцију — Шлеску — Аустрија, при онаквим натегнутим разлозима, није могла уступити, — и тако плану први шлески рат (1740—42). Фридриху, са онако спремном и многобројном војском, није било тешко заузети Шлеску. И ако му је Аустрија миром у Бреслави 1742 уступила Шлеску, ипак Фридрих, када поче аустријска војска побеђивати свуда Карла VII, бојећи се после тога за своје освојене земље, опет улази у (други шлески) рат (1744—45). Миром у Дрезди (1745) Аустрија му је поново уступила Шлеску, али је није могла лако преболети и спремала се да је отме натраг, а Фридрих II, у чије је руке, — поткупљивањем аустријских дипломатских чиновника у Берлину и Дрезди — дошла копија преписке између Беча, Петрограда и Париза, похита да преухитри аустријске смерове и загази у трећи шлески — или више познати — седмогодишњи рат. Седам година носио се Фридрих (1756—1763) с далеко надмоћнијом силом од себе. Једини његов савезник, који га веома слабо помагаше, беше Енглеска, а противници му беху Аустрија, Русија и Француска. Било је часова очајања, када је жалио што није погинуо, када се чинило да је све изгубљено — после страшних пораза код Хохкирха, 1758, и Кунерсдорфа, 1759. Али је малена Пруска била жилава, часом се прибирала и опет излазила у борбу, а срећна промена

на руском престолу учини те Русија изађе из савеза. Сада је Фридрих поузданије прихватао борбу. Савезници су на послетку пристали на мир, који се и закључи у Хубертсбургу 1763. И њиме је Пруској уступљена Шлеска! Пруска је противу воље Европе задржала отету Шлеску.

Првом деобом несрећне Пољске (1772), који грех на својој савести носи Фридрих II, јер је ова мисао никла у његовој глави, Пруска је добила целу западну Пруску (Westpreussen сем градова Данцига и Торна и крај Ермеланда)! Пруска је била сада доиста оно, што јој је Фридрих, у млађим годинама, желео — добила је одређени карактер, изишла је из неодређенога положаја нити велике нити мале државе, и увећала се земљом. Седмогодишњим ратом Пруска је показала колико је животне снаге у њој, — стекла је право живота једне државе првога реда. Не зна се шта је веће било — да ли физичка снага малене Пруске или њезина морална снага! Својом физичком и моралном снагом принудила је велике државе да је приме у свој ред; улила је свима поштовање према себи и отела признање на опстанак онакав, какав је у истини заслуживала. *Пруска је тада постала велика сила европска.* Будућност је припадала њој.

Али из ових љутих мегдана и победа пруских није се само посведочила физичка и морална снага Пруске, него и још нешто. *Она се први пут обележила овде као супарник Аустрији. Пруска је постала такмац Аустрије.* И можда би још тада постављено било питање о господарству у Немачкој, о хегемонији пруској или

аустријској, питање »Аустрија или Пруска?«, оно дакле што се доцније истакло на дневни ред, и што је водило народноме уједињењу, — да се у тај мах на западу европском не збише догађаји, који су га потиснули. И Аустрија и Пруска имале су сада да мисле о пречим стварима, а не о хегемонији, — да мисле о опстанку своме, јер им је са запада претила непосредна погибао.

III.

НЕМАЧКА ЗА ВРЕМЕ ФРАНЦУСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

(1789—1815)

(Немачки народ у борби за свој народни и политички опстанак.)

Немачка (Аустрија):	*Пруска:*
Леополд II 1790—1792	Фридрих Вилхелм II 1786 — 1797
Франц II (као цар немачки) 1792—1806 и (као Франц I цар аустријски) 1806—1835	Фридрих Вилхелм III 1797 — 1840

I.

Велика француска револуција била је догађај, који је потресао не само Француску већ и сву Европу, догађај, који је све остале у засенак бацио, и одложио за дуги низ година борбу за превласт у Немачкој између Аустрије и Пруске.

Није се могао одмах разумети значај француске револуције, те ни код званичних кругова није подједнако примљена. Није се могло ни слутити да ће преврат, извршен у Француској, потрести и целу Европу, уздрмати и срушити у њој стари ред друштвени. А још мање се могло

мислити да ће из тадашње Француске, разривене анархијом и грађанским ратом, појурити освајачка бујица, којој неће моћи одолети стара Европа, камо ли пак раздробљено и немоћно немачко царство! Француска беше савезник и пријатељ Аустрији, а краљица Француска — Марија Антоанета, кћи Марије Терезије. Револуција је пак угрозила и династичке и политичке интересе аустријске. У Берлину су с тога гласове о првим изгредима у Паризу прихватили са злурадошћу. Тамо се радоваху, што ће се раскинути аустријско-француско пријатељство. Пруски посланик у Паризу, Голц, одржаваше пријатељске везе с Петијоном и другим вођама револуције, и Марија Антоанета с правом се тужаше на сумњиво држање Пруске. Али мало по мало а Пруска заплива у сасвим друге воде. Савез с револуцијом није био могућан. Догађаји су узимали све друкчији карактер, с којим се није могла помирити ни једна монархиска влада, камо ли још апсолутистичка.

На несрећу пруску, у доба ових великих догађаја сеђаше на њезину престолу човек, који не беше дорастао за овакве озбиљне прилике. Не оскудеваше му ни дар ни дух, али беше слабе воље — њиме владаху љубимци његови и метресе. Фридрих Вилхелм II, синовац Фридриха II, наследио је на пруском престолу свога великога стрица. Прве године његове владе, по корацима које је одмах предузео, поздрављене су симпатично од народа. Отпустио је све француске чиновнике, које је његов стриц довео у Пруску и поверио им управе финансија итд. Затим је, још за време његово, чиновништво обезбеђено, да се

не може друкче отпуститн, већ само на основу судске осуде. Али сасвим се промени, кад сладострасник Фридрих Вилхелм II паде у замке својих метреса и љубимаца — Велнера и Бишофсвердера, два и неспремна и неподобна човека, уз то потпуно непозната с пословима, којих се латише. Дотле је Пруска држала да јој је Аустрија супарник и да јој не треба савез с њоме. Сада пак они окрећу наопачке целу прошлост, и Пруска смело пристаје уз Аустрију. А тај обрт у пруској политици узео је лепо да прихвати мудри цар немачки, Леополд II, брат Јосифа II и син Марије Терезије. Он није оклевао да Пруску што пре обавеже за овакав политички правац посебним уговором — до кога су већ 1791 и дошле, и којим су, узајамно, Аустријска и Пруска, јамчиле једна другој одржање целокупности земље, у случају нереда помоћ узајамну, и обвезивале се на заједнички рад у француском питању. Тако је Леополд II био обезбедио себи сарадњу Пруске — премда она није имала потребе да се уплеће у француско питање.

Тамо су пак догађаји постали и сувише озбиљни. Луј XVI огледа јуна месеца 1791 год. да побегне, али је на путу познат, ухваћен и враћен у Париз. Под утицајем овога догађаја, бојећи се на сестру и зета, посла Леополд II чувену окружницу дворовима енглеском, руском, пруском, шпанском и сардинском, којим их позиваше да изјаве да је ствар Луја XVI и ствар свију њих, да траже да се он ослободи, да му се гарантује лична безбедност, као и да ће признати само оне законе, које он као слободан краљ

одобри, иначе да ће све учинити да се угуше »скандали«, који прелазе у отворену револуцију. Али овде претње не погодише свога циља — требало је имати и моћи да се изведу. Леополд није озбиљно помишљао да из чисто династичких разлога улази у рат — био је сувише обазрив, а уз то он одиста немађаше материјалне моћи!

Династички и лични разлози, дакле, нису били једини, нити би пак могли једино они изазвати сукоб са Француском, који је онако судбоносан био по европску историју, и из кога се излегао низ крвавих ратова, да није уз то било и других узрока. Одлуком француске скупштине, донетом знамените ноћи 4 августа (п. н.) 1789, нестало је старе Француске с њезиним привилегисаним сталежима и старим друштвеним редом, — и оглашена једнакост, браство, слобода. Сви терети и дажбине феодалне, повластице племићске, ропство и зависност сељачка, судска и политичка власт племићска и свештеничка, све је то збрисано, и иза ноћи 4 августа осванула је нова, преображена Француска. Свештенство је било од сада као и остали органи државни, — чиновници, по нарочитом закону constitution civile du clergé. У Елзасу, Лотрингији и Бургундији, као областима које су некада припадале немачкоме царству, имали су своје земље црквени курфирсти од Мајнца, Келна и Тријера, затим епископи од Штрасбурга, Шпајера и Базела, затим херцег виртембершки, пфалцграф цвајбрикенски, маркграф баденски, ландграф хесенски, кнез насавски итд. Они су били упрепашћени и огорчени овом одлуком — премда им је давата

нада из Париза да ће им се све то надокнадити. Оштећени послаше молбе и протесте своје у Париз, Беч, Регенсбург (где се састајао немачки рајхстаг). Рајхстаг у Регенбургу, нарочито наваљивањем пруским, одлучи да од цара тражи да се енергично заузме за оштећене, па чак и оружаном силом, ако буде потребно. Леополд доиста учини неке кораке, али како је у тај мах и Луј XVI био ухваћен у бегству, те му је положај био страшан, није се могло ни мислити на икакве успехе. Оштећени су за изгубљене земље могли добити накнаде само у асигнатима, банкнотама француске револуције, који ван Француске немаћаху вредности. Тада Леополд II поче живо спремати царство за рат. Уз то су сада гомилама прелазили у Немачку емигранти француски, више свештенство, племство итд., и Кобленц, град на Рајни, постаде центар »Француске на страни«. Природно је да емигранти нису мировали, да су непрестанце подбадали, распиривали незадовољство и подстицали ратоборно расположење немачких владара, — те се француска влада често пута жалила и протестовала.

И све ово можда не би ускорило догађаје, да нису нестрпељиви жирондинци гурнули угарак и потпалили пожар, не увиђајући да се демократија и рат не слажу, да ће извесно, било пре било после, он донети каквог диктатора или императора. Жиронденско министарство, Роланово, објавило је рат »краљу Угарске и Чешке«, дакле Аустрији, али не Леополду II, јер он беше већ заклопио очи, а заменио га Франц II (1796 до 1806 као цар немачки, а од 1806—1835 као

цар аустријски). Дюмурије, министар спољних послова у кабинету жирондинском, радио је да одвоји ствар немачку од аустријске, и да придобије нарочито Пруску за Француску, те је с том мисијом пошао нарочити изасланик у Берлин, али се вратио без икаква успеха. Јер Фридрих Вилхелм II осећаше сада живље но икада своју краљевску дужност да помогне бедноме Лују XVI и био је у напред решен за рат, правећи већ планове — да Аустрија заузме Елзас и Лотрингију, а он да добије Јилих и Клеве. Рат, који је оглашен Аустрији, оглашен је дакле уједно и Пруској. Тако је 1792 године 20 (9) априла отпочео низ крвавих ратова, који се завршио тек 1815, и после којих је не само промењена карта европска, већ и цео живот европскога друштва: из њих се родио нови дух времена!

Заслуга је немачких историка Хајсера и Сибела, што су указали на мало уочени факат, да није реакционарна Европа крива, што се крв почела проливати, као и то, да је европска дипломација највише заслужна за оне неуспехе коалиције. Нису само храброст републиканска и одушевљење револуционарско побеђивали коалицију, већ се њезини разноврсни интереси сукобљаваху, те се рат није тогао ни водити једнодушно и одлучно, а највише је целу акцију њезину кочило једно отворено питање, знатније за њу но француско, — питање пољско.

За време Фридриха Великог извршена је прва деоба Пољске, али је остало још доста земље. Пољска је још живела — али од милости својих суседа, који су халапљиво гледали на

час, кад ће и то искусурати и ко ће већи део добити. Русија је с тога највише гурала и Пруску и Аустрију у рат, а сама није улазила хотећи тако да има одрешене руке, а своје суседе забављене на западу. С тога су и Пруска и Аустрија водиле рат млитаво, не улазећи свом снагом, и непрестанце имале окренут поглед истоку, на Пољску. Прве године ратовања — 1792 — ишло је још које како. Херцег брауншвајгски, командант пруске војске, заузе Верден и Лонгви, али код Валмија не смеде примити битку, већ се задовољи само канонадом, оном чувеном канонадом, коју је гледао велики песник Гете и коме се онда отеше знамените речи: »Данашњим даном почиње нова епоха светске историје,« речи, које су прорачунски звониле, јер од тада револуција постаје јача од старога реда. Револуција је објавила: рат палатама а мир колебама! Објављивала је, да се не бори противу слобода и права других народа, но противу тирана. А у свему овоме лежала је огромно морална снага, што стари ред није имао! И војске се сада разликоваху, — револуциону састављаху одушевљене масе, а војску старе Европе врбовани војници; онде народ, овде каста. Уз то је опет искрсло пољско питање за леђима Пруској, које је она гледала час пре, без Аустрије, за тај мах, да скине с девнога реда.[1]

[1] Прва деоба Пољске освестила је патриоте — да журно раде и спасу што се може спасти. Мислили су да је зло у уставу — и донеше нов, по коме је Пољска од изборне монархије постала наследном, уведена два дома, укинуто оно злогласно liberum veto (једногласност у доношењу одлука, иначе и један глас »против« могао је све остале »за« поништити). Ако

Страшна и крвава 1793 још мање је могла улити воље Пруској за рат, који је и иначе водила млитаво и непрестанце пазила на ствари у Пољској, да се не реше без њезина учешћа! А француска револуционарна војска све је више постајала страшнијом. Генерал Пишегри освоји Холандију — и сад му је Немачка била отворена (1795). Холандија би проглашена за батавску републику. — Под утицајем свих ових прилика Пруска се одлучи на мало частан пут, да закључи мир с републиком. У Базелу би закључен мир (1795), уз који приставше и Саксонска, Ханover и Хесен-Касел. Према базелском миру Француска је задржала сва освојења па левој обали Рајне (и пруске земље) до коначког мира с царством; за северну Немачку би одређена граница, преко које се не сме ратовати — оглашена за неутралну. А у тајном уговору, Пруска се обвезивала да пристане да Француска за увек задржи леву обалу Рајне, али за то она да добије накнаде у Немачкој, у секуларизацији. — Пруска је овим миром понизила себе, убила свој углед у Немачкој, напустила онај велики задатак, који је имала да изврши. То је била прва последица сукоба с револуцијом и пруске скроз погрешне спољне политике. Она је то доцније скупо платила — унижењем, беспримерним жртвама и патњама! Једини разлог, којим се могла правдати

се нашло издајица који су хтели стари устав, стару анархију, и од Русије тражаху да Пољску узме у заштиту од преврат-ника. Пруска и Русија заједнички ућоше с војском, укинуше нови устав, и поделише (без Аустрије) по други пут (1793) Пољску. Пруска доби Данциг и Торн и целу Велику Пољску (садашњу јужну Пруску).

Пруска за овакво издајство великих интереса Немачке, био је — што су се опет у Пољској догађаји тако развијали, да она није могла пустити, да се без ње сврши трећа деоба. Пољске патриоте нису могли преболети гледајући своју отаџбину, како је још живу растрзају. Под предвођењем Тадије Кошћушка скочише на оружје (1794 год.). Русија и Аустрија беху се споразумеле да за трећу деобу дају Пруској Варшаву с узаним крајем земље, да остало међу себе поделе, па су чак утврдиле и читав освајачки план, по коме би Аустрија имала заузети Баварску, Србију и Босну, а Русија Румунију. Овај споразум Аустрије и Русије нагонио је Пруску да што пре има одрешене руке, те је брже боље закључен онако стидан мир. Сада су и Русија и Аустрија биле попустљиве према Пруској, и кад у Пољској плану буна, ући пруска и руска војска да је угуши. Код Мађејовице би скрхан и последњи отпор, Кошћушко рањен и ухваћен, и руски генерал Суворов уђе у Варшаву. Пољска би и по трећи и последњи пут подељена (1795). Пруска у овој трећој деоби доби Мазовију с Варшавом. (У свима трима деобама Пруска је свега добила $2^1/_2$ милијуна становника и 14.865,12 □ км.). —

И ако је и Аустрија била подједнако заинтересована трговином с Пољском, ипак је, истина с великим губицима, она часнија изишла из рата с Француском. Она је без обзира на иступање Пруске и још неких држављана продужила рат. У томе рату, на талијанскоме бојишту, пожњео је своје прве лаворике генерал Бонапарта. У низу славних битака разбио је он и Пијемон-

тесце (Сардинце и Аустријанце): код Милезија, Монтеноте, Мондова, Лода, Кастиљона, Басана, Аркола и Ривола, — и кад је 1797 године пала и Мантова, била му је цела северна Италија отворена. Одатле се крену у Тирол, где је лојалан народ лако било побунити противу њега, — и он бојећи се, да не буде одсечен, похита да са Аустријом закључи мир, најпре преходни у Леобену, а затим, пошто је угушио устанак у Млецима и уништио републику у њој, и дефинитивни мир у замку Кампо-Формију (код Удине) 1797. Аустрија је кампоформиским миром уступила Француској Ломбардију и Белгију, а за то је добила у замену Истру, Далмацију, Боку и сва острва, која су пређе била млетачка. С војничкога гледишта добит је била већа од штете, јер се на југу Аустрија, Истром, заокруглила мање више свуда природном границом. Ну ово је био јаван уговор, а за саму ствар, коју излажемо, значајнији је други — тајни. Оно што је Пруска учинила, учинила је сада и Аустрија — обвезивала се да ће сав свој утицај употребити да Француска добије леву обалу Рајне од Базела до Ондернаха.

Аустрија се одрекла свих својих земаља на левој обали Рајне, а за то је имала да добије накнаду у Салцбургу и делу Баварске између Ина и Салце. Сем тога Аустрија је имала да изради, да се Немачка одрече Италије. Али мир овај, кампоформиски, вредео је само за цара, још не пак за целу Немачку. С тога се имао сазвати конгрес у Раштату, вароши баденској, на коме се имао углавити мир између Немачке и Францу-

ске, а уједно и дати накнада свима онима, који би изгубили земље на левој обали Рајне.

За ово време збиле су се две промене на престолима — пруском и руском, промене, које су биле од значаја за ток политике у Европи. Фридрих Вилхелм II умро је исте године, кад је закључен мир кампоформиски, а заменио га син Фридрих Вилхелм III (рођен 1770), знаменит не са својих личних великих особина и историске акције, већ са догађаја који су се под његовом владом збили. Пруска је за време његове владе преживела најцрње дане, преживела кризу, у којој је био у питању њезин државни опстанак, у којој је осрамоћена, понижена, и опет се морално препородила и оснажила, те постала центар око кога се доцније искупио цео немачки народ. Као и отац му, тако и он није био човек за онако критичне дане, који наставше кад на чело Француске стаде један од најгенијалнијих људи које историја памти. Кад је требало васпитати вољу и самопоуздање, он је проводио дане детињства и младићства тако, да је још онда у клици убивена свака храброст, сваки полет, те је презао од свега смелог и великог. Његов поглед беше узан, дух без полета и смелости, једна скроз и скроз неполитичка природа.[1] Отац његов држао га је далеко од свих јавних послова; потиснут у скроман, скоро рећи бедан, живот, он је целога свога века остао бојажљив, неодлучан. Генијалне људе није могао трпети у својој околини, већ је прибирао око себе само средње таленте. Са неодлучности своје пропустио је многе згодне тренутке,

[1] Gebhardt, Deutsche Geschichte II, 381.

а са немоћи схватања он се упуштао у ситније реформе, и у крупним питањима, где је требало одлучно радити, стајао је неодлучан. Разумевао се у војничким стварима, али је ипак за то волео мир. Морална збиља, непоколебљива оданост дужности, разумеваље стварних чињеница, искрена религиозност и дубина осећања, то су му пак биле врлине. — У оним приликама требало је Пруској да има владара друкчијега кова — човека смела, одлучна и државника. С тога што Пруска немађаше таквога владара, њезина спољна политика беше неодређена, без јаснога циља, и вођена без одлучности, млитаво. А велики противник пруски одликоваше се свима тим особинама. Не зна се да ли је већи државник или војник, да ли је оштрина ума надмашила челичну вољу, којој се ништа није чинило смелим и великим. Слабостима својих противника Наполеон се умео дивно користити. Његови противници још не увиђаху да није спас у заједници, већ су им увек ситна питања, сићушни узроци сметали да дођу до сазнања својих животних интереса. С тога их је Наполеон једног за другим тукао. И Пруска, уместо да је увидела да јој је сада, у погибли од освајачких ратова револуције, спас у заједници са њеним противницима, терала је мирољубиву политику, политику попуштања према Француској. Не само што Пруска не беше непријатељ Француске, него се веровало чак у француско-пруски савез. Тиме је, разуме се, Пруска изгубила угледа у Немачкој и напустила заветну мисао, да она уједини немачки народ. Овакву политику она је скупо платила — Је-

ном и низом унижења, која јој спремио Наполеон.

Од мањег је значаја била промена на руском престолу. Докле је Катарина II владала, дотле се руска политика резервисано држала према Француској. Друкчију је политику водио Павле I (1796—1801). И њега су мати и њезини љубимци држали удаљена од свих јавних послова. Он живљаше скоро као заточеник у Гачину. Мрзео је из дубине душе систему владавине своје матере и сада је све обратно радио — са супротнога гледишта у политици, те је хтео да буде апостол и заштитник апсолутизма. — Тако су Пруска и Русија, у другој коалицији, кад је расла сила Наполеонова, стајале на супротним земљиштима — Русија уз Аустрију, Пруска уз Француску.

После закљученог мира кампоформиског, Наполеон се кренуо Раштату да отвори конгрес, а одатле у Париз. Цар Франц II дворским декретом од 1 новембра (п. н.) позва представнике немачкога парламента (Reichsstände) на конгрес да »удружени са својим главарем државним, пожуре закључење мира, за којим се тако давно жуди, а на основици целокупности царства и његова устава«. Колико је неискрености било у овоме, кад је овамо, као што смо видели већ, постојао тајни споразум, којим се лева обала Рајне уступала Француској. Тек се на конгресу видела у свој наготи својој ништавилост и беда немачких прилика — мале државице утркиваху се, која ће пре задобити француско пријатељство. Како је Француска одмах изишла са захтевом да јој

се уступи лева обала Рајне, и то што пре да се реши, Баденска је већ 6 фебруара (п. н.) 1798 предложила »ради драгога мира« да се предлог Француске усвоји, али да се оштећени владари накнаде секуларизацијом црквених добара у Немачкој. Баденска и Дармштат се толико понизише да су чак предложиле и вотум захвалности за великодушност Француске!

Ну судбина није дала раштатском конгресу да без већих искушења још тада освешта пропаст старога реда у царству и политичко понижење немачкога народа, јер догађаји спољa развијаху се неповољно по Французе. Наполеону беше сазрела пустоловна мисао, да најљуће своје противнике, Енглезе, којима никако не могаше нахудити на њихову острвљу, потражи онде, где им је Ахилова пета — у Индији. С тога је најпре требало освојити Мисир, па одатле ићи Индији, — бар је тако маскирана она пустоловна политика освајања! Неопажен отпловио је из Тулона и срећно приспео у Мисир. Али тамо, у Мисиру, мало је што било од очекиваних нада. Добио је чувену битку код Пирамида над мамелуцима, заузео Каjиро, прешао преко Сујеца у Сиријy; али његову флоту у чувеној бици код Абукира уништи енглески адмирал Нелзон (1798 1 августа п. н.) и Наполеон беше сада оцепљен од отаџбине, без притоке животних средстава и могућности за помоћ. Неуспех овај пробудио је наде код противника освајачке Француске.

Павле I непрестано је наваљивао на Аустрију да прекине преговоре за мир и објави рат Француској. Неуспеси Наполеонови поколебали су Ау-

стрију, те преста с даљим преговараньем и ступи у другу коалицију противу Француске, у коју беху пришли сем ње још и Русија, Енглеска, Португалска, Напуљ и Порта. Озлојеђена овом коалицијом, Француска објави тајни уговор кампоформиски и од раштатскога конгреса не би ништа. —

Савезници су били срећни у рату, — свуда победиоци. Ерцхерцег Карл разби Журдана код Остраха и Штокаха — и овај се врати преко Рајне; Шерера разбише Аустријанци код Маньана, а Суваров Мороа код Касана. Масена изгуби битку код Цириха противу ерцхерцега Карла, а Магдоналда разби Суваров код Требије. Али се срећа окрете друкчије, када из Мисира похита, на ове несрећне гласове, Наполеон. Од једног некадашњег школског друга, сада противника, енглеског поморског официра Сејмура, који му посла новине, сазнаде за поразе француске војске и за другу коалицију. Као оно Цезар, тако и он, верујући у своју срећу, укрца се на један од спасених бродова, и срећно се провуче, и неопажен од Енглеза који га са великом флотом вребаху по Средиземноме Мору. Стиже срећно у Париз, где је такође затекао жалосне унутарње прилике, али је с њима био брзо готов. У споразуму са директорима, Сијем и Рожером Диком, и својим братом Лусијаном Бонапартом изврши он чувени државни удар од 18 бримера — укиде директорију, растера чланове скупштине и даде нов устав, по коме на челу државе стајаху 3 консула, од којих он први беше (остала су два била само фигуре).

Извршивши овако државни удар, пошто је сву власт приграбио у своје руке, — он се тада тек окрете бојноме пољу, да поправи што је покварено. С једном војском пође он на Италију, а с другом Моро на Немачку. Није се дуго чекало, па да се позна да је опет ту велики војсковођа. Уз то му поможе још једна срећна прилика — первозни Павле I стече на једанпут симпатије за великога узурпатора и иступи из коалиције. Сад је било лакше ратовати. Преко великог Св. Бернхарда Наполеон пређе Алпе — то је његов чувени прелазак — сиђе у Италију и код Маренга разби Аустријанце под Меласом; Моро срећно продре у Немачку до Минхена и код Хоенлиндена разби ерцхерцега Јована. Аустрија је опет изгубила мегдан, и кад генерал Брин пређе реку Минчио, Аустрији није ништа друго остајало до што пређе да дође до мира. У *Линевиљу закључење 1801* мир између Аустрије и Француске — у главноме онај исти, кампоформиски, само што је сада губила и Тоскану. Немачка је овим миром изгубила око $3^1/_2$ милиона становника и 63.314,$_{20}$ □ км.

Питање пак, како ће се надокнадити губици онима, чије су земље биле на левој обали Рајне, а која је сада припала Француској, сад је опет искрсло и имало се тек решити. Преговори о њему вођени су читаве ове године, с пуно стида и унижења, мољакајући француског узурпатора. Оно је решено тек 1803 у Регенсбургу тако званим Reichsdeputationshauptschluss-ом. »Депутација царства« састала се у Регенсбургу 1801 и састављена је била од представника четири курфирста

(Мајнца, Чешке, Бранденбурга и Саксонске), четири представника кнежевске колегије (Баварске, Виртемберга, Хесен-Касела и Hoch-Deutschmeister-a тадашњег тевтонског реда), дакле 6 светских и 2 духовна члана. Одлуке депутације у Регенсбургу (које је у ствари диктовао Париз) биле су од преголемог значаја по судбину Немачке: истина само су потврдиле, што су догађаји и развитак живота донели собом — распад старога царства, распад доондашњег облика политичког живота.

Овом коначном одлуком депутације у Регенсбургу не само што је географска карта Немачке из основа измењена, већ је потврдила и распад старога реда. Све црквене области, које су пре непосредно царску власт признавале над собом, дакле као самосталне државице, имале су бити секуларизане, тј. подељене међу оне, који су уступањем леве обале Рајне губили земље. Разуме се да је ту било и померања, размена. Сем тога и све дотадашње слободне вароши (Reichsstädte), које су пређе непосредно од цара, а не владара провинције у којој су, зависиле, и имале својих привилегија, сада су такође имале да буду подељене. Оваквим деобама, заокругљивањем, размењама, нестајањем толиких самосталних земљица, Немачка је добила сасвим други изглед. Од црквених области остале су само три недирнуте — јоханитског и тевтонског духовно-ритерског реда, затим курфирст од Мајнца, јер је као архиепископ седео тада у Мајнцу Далберг, који је био десна рука Наполеону и његов најуслужнији слуга, веома потребан за Немачке ствари. Све остале

црквене области биле су секуларизоване. Од 48 слободних градова само су 6 поштеђени (3 града старе Ханзе — Либек, Хамбург и Бремен; затим: Франкфурт, Нирнберг и Аугсбург). Аустрија за изгубљену Тоскану доби ново курфирство Салцбург, а за Модену, Трент и др. — крај Брајзгау и Бадену.[1]

После ове коначне одлуке „*Депутације царства*“ у Регенсбургу нестало је 112 самосталних територија, области, са $3^1/_2$ милиона становника.

С правом је Трајчке назвао овај посао Fürstenrevolution, јер ништа друго и није до »владарска револуција«. Свака монархиска власт мора безусловно поштовати принцип законитости; овде је напротив извршила насилно револуцију — уништила опстанак толиких државица. »Мало је међу државним покретима у новијој историји овако одвратних, простачких и ниских, као што је ова владарска револуција од 1803. Груба саможивост, без икаквих идеја, ликовала је; нигде одблеска ма какве смеле замисли; ни једна искра племенитије какве страсти да озари овај страховити прекршај. Па ипак је овај преврат био велика потреба. Он је срушио оно што је мртво било; срушио оно што је историја трију столећа осудила на смрт. Старих облика државних нестаде у моменту, као да их је земља прогутала и никад се озбиљно није помишљало да се ожи-

[1] Баварска је уступила $11.011_{,320}$ □ км. и 600.000 становника, а добила $15.966_{,124}$ □ км. и 854.000 становника; Пруска уступила $1596_{,624}$ □ км са 127.000, а добила $12.662_{,188}$ □ км. и 500.000! Најбоље је прошла услужна Баденска — она је добила титулу курфирства, $3289_{,596}$ □ км. и 237.000 становника.

ве!«[1] *Више није било, у истини, римског царства немачке народности.* Ни у једној држави црква није имала својих области до у Италији (папину државу) и у Немачкој. Владавина римског царства баш се ослањала на ове црквене територије. Пређе реформација (истина куд и камо више), сада пак револуција збриса и последње остатке овога реда. Пошто су пропали чиниоци, на којима се држао стари ред, морао је и он пасти. Сам устав царства у истини се сасвим неопажено изменио. Изборно тело, које је бирало цара, имало је сада 10 чланова — курфирста; и од њих су била само 4 католичка, 6 протестанских; исто тако сада су у рајхстагу били протестанти у већини и међу племством (53 протестанта, а 29 католика) и међу градовима (5 протестанских и 1 католички). Протестанти су сада били у већини свуда, и чудновато би било да остане и даље римско царство немачке народности — царство црквенокатоличке боје са протестанском садржином. И папа га није више тако ни звао, већ само imperium germanicum, а Таљеран, француски министар и познати дипломата, federation germanique.

Старог римског царства немачке народности, творевине Отонске, која је кроз цео средњи век, па и нови све до XIX, живела — у истини је нестало, пошто су јој и последњи стубови порушени. Нестало је »метафизичког тела без веза и целине« — како га Наполеон презриво називаше, — нестало велике историске творевине, светско-црквене комбинације, која је онако суд-

[1] Трајчке I, 186.

боносна била по немачки народ. А оно је — римско царство немачке народности — било једини облик, једина заједница политичкога живота целога немачког народа. И овај се политички облик живота преживео и срозао. Али из тога је ницла потреба новог облика заједнице немачкога народа. Док се имало борити с Французима за народни опстанак, дотле се није могло мислити на нови облик удружења, политичке заједнице, која би била чврића но што је она била, већ је то одложено за доцније. Али се потреба у толико више осећала, у колико се немачки народ осећао стешњеним и угњетеним.

Ну ова монархиска револуција имала је и других последица — принцип, на коме су постојале мале државе, био је уништен. Указан је пут народноме уједињењу. Мале државе, кад се овако медијатизирају (уништују), да поткусуре рачуне већих — немају више разлога за опстанак. Овај принцип, усвојен, постао је опасан за партикуларизам, и ако га је и он сам, ненасит, без бојазни био усвојио. Јер пође ли се и даље у доследности, остаје онда места само за једну државу, не за више. Ово пак било није још ни по пута, — али довољно да покаже неприродност нових комбинација. Нове државе биле су вештачки скрпљене. У њима није било заједнице историских успомена; није било каквих виших моралних веза, које би везивале њихове поданике. »Старо је било уништено, а нови односи нису ни у коме будили страхопоштовање, и здрав разум морао је осећати неприродност немачке распарчаности. Била би бесмислица да се Франконци

у Бамбергу, Швабе у Мемингену осећају као Баварци, а они из Пфалца и са обале Некра као Баденци. Дубока неистина оваквог вештачког партикуларизма доцније, кад се у немачкој народности пробудила самосвест, испунила је њезине најслободније и најплеменитије синове страсном мржњом и упутила их је на мисао о јединству.«[1]

Тако је Наполеон поред оноликих удара, које је задао Немачкој, учинио и огромне услуге. 112 државица уништити — то је доиста много олакшати пут ка народноме уједињењу. Он је уједно поткопао стару веру у оправданост партикуларизма и показао пут, којим треба ићи.

Немачки је народ имао тек да прође кроз низ искушења. Он је тек имао да се бори за одржање не једнога политичкога облика, већ за свој рођени опстанак. Све време Наполеоново — време је непрестаних ратова, који су искључиво освајачки били. Узрока за сваки нови рат било је и сувише, да је излишно тражити их — постојали су у самоме времену. Великоме освајачу мали је био цео свет, а камо ли Француска, и онда се лако могло наћи оправданих и неоправданих узрока.

Мир који је после рата друге коалиције закључен, није дуго трајао — ни пуне три године. Због острва Малте, које је Наполеон посео, оштетио је интересе Енглеске; а што је стрељао једнога француског принца (Enghien-a) ни крива ни дужна, пошто га је насилно одвукао са не-

[1] Трајчке I, 192.

мачке границе, где је он мирно живео (у Баденској) — замерио се Русији. Енглеској је лако било склопити нови савез против Наполеона, јер је и незадовољства и узрока формалних било. Тако постаде трећа коалиција противу Француске (1805), коју чињаху: Енглеска, Русија, Аустрија и Шведска. Пруска се и у овом трећем коалиционом рату држала оне своје мудре политике немешања, коју је мало после скупо платила! А Виртембершка, Баденска, Баварска, Хесенска и Насавска стадоше отворено уз Наполеона.

И сада је Наполеон рат водио с познатом генијалношћу и смелошћу, — али ниједан тако лако, као овај: као да је изводио какву маневру, а не рат, тако је све ишло као напред израчунато. Још одмах у почетку рата Наполеон принуди аустриског генерала Мака (који се беше затворио у Улму) да капитулира. Затим — без отпора — из Баварске се упути Чешкој, и код Аустерлица (2 декембра п. н. 1805), у чувеној бици, у којој су три цара, Наполеон, Франц II и Александар I, учествовали, разби сједињене Русе и Аустријанце. Аустрија, и опет бијена, нашла се принуђена да тражи мир — који у брзо би и закључен (26 — 14 — декембра 1805) у Пожуну. И овим миром окрњена је Аустрија — изгубила је Млетке са облашћу. И свој увек верни Тирол, па и форалберг са Трентом, Бриксеном, Пасавом и Линдавом морала је уступити издајнику немачких интереса, савезнику Наполеонову, Баварској. С необичном предусретљивошћу пак бринуо се Наполеон за своје нове савезнике — немачке

отпаднике. *Баварска и Виртемберг милошћу Наполеоновом посташе краљевине* (1805)!

Како се све изменило за непуне две деценије, од када је стара Европа устала да се брани од најезде идеја новог времена, од револуције. Ни један ни други непријатељски табор није предвиђао — ни стара Европа ни револуционарна Француска — да ће догађаји узети онакав обрт, да ће револуција добити једнога Наполеона, а стара Европа изићи препорођена из ове борбе. Најпре славни генерал, затим консул, и то доживотни, па онда император (1804), Наполеон је продужио низ ратова, борбе између Европе и револуције, умејући да се стави на чело покрета новога духа и да га употреби за своје личне интересе — династичне. Ако је истина, да свака владавина живи од средстава, којима је и постала, онда је Наполеон, кога је рат створио, морао и своју владу ратом држати — непрестаним успесима на бојноме пољу! Али колико је био генијалан ратник, толико је био и велика политичка памет. И сада, после трећег коалиционог рата, дошао је на доиста духовиту мисао: да од малих немачких владара створи своје савезнике, своје сатрапе, који ће га верно служити — од којих ће увек моћи имати помоћи материјалне, а да не мора, као у освојеној земљи, он сам држати гарнизоне и расипати своју снагу, држећи у покорности потчињене масе! Овај је рачун био бољи од чистог освојења. — Владари малих држава немачких увиђали су да им је животни интерес стајати уз — Наполеона. Поред Пруске и Аустрије могле су очувати не само своју само-

сталност, већ и увећати своје земље, само ако стоје уз Наполеона. С тога су се они такмичили, ко ће се моћи пре додворити Наполеону, жртвујући и достојанство своје и играјући улогу не самосталних монарха, већ сатрапа. Из ових ситних рачуна и освајачких планова Наполеонових постала је идеја засебног савеза немачких држава под протекторатом Наполеоновим. Идеју је ову најпре истакао хесенски министар Freiherr von Waitz, који је хтео очувати самосталност Хесенске од погибли, која јој је претила од Пруске. Наполеон је прихватио, разрадио и остварио ову замисао. У интересу је његове освајачке политике било да и Пруску и Аустрију ослаби, јер ни од једне није смео тражити оне услуге, које су му потребне биле. С тога је најзгодније било створити савез средњих држава, које би га, као протектора, у свему слушале и помагале. Тако је сазрела мисао да створи »трећу Немачку« — la troisième Allemagne — (поред Пруске и Аустрије). Талеран је у име Наполеоново водио преговоре на необичан начин! 11 и 12 маја (п. н.) 1806 Талеран позва посланике оних владара, који су имали ући у тај »рајнски« савез, прочита им већ спремљен акат и тражаше од њих потписе. Ниједан од њих немаше такво пуномоћје од свога владара, и ипак се само виртембершки посланик нешто опираше, али на крају сви приставше и потписаше. Владарима дат је кратак рок од 24 часа — да потпишу или не, — и већ 17 (п. н.) маја беше и то свршено. Баварска, Виртемберг, архиепископ од Мајнца (Далберг), Баденска, Хесенска (Дармштат), На-

савска, Хоенцолерн (Сигмаринген и Хехинген), Салм-Салм и Салм-Кирбург, Изенбург, Аренберг, — чињаху Confédération du Rhin, рајнску конфедерацију. *Тако се први пут из немачког царства оцепио један део његов, иступајући више својевољно но нагнат.* Седамдесет грофовина, кнежевина и других малих области са 1,200.000 становника, беху медиатизирани, међу њима земље чувених породица Шварценберг, Хоенлое, Турн и Таксис, Фугер, Етинген итд., и подељен међу чланове рајнскога савеза. Рајнски савез пак имао је свој устав — и био је некаки савез држава (Staatenbund). Опште је ствари оцењивала скупштина савезна, којој је било седиште у Франкфурту. Савез је био дужан давати Наполеону помоћ у војсци од 63.000 људи, а протектор савеза беше Наполеон. Пошто је савез склопљен, чланови његови изјавише да иступају из заједнице царске, не стидећи се јавно тврдити како поклањају пуну веру Наполеону, чији су »погледи увек у армонији с интересима Немачке«.

Старој Немачкој задан је тиме и последњи удар. Римског царства немачке народности није било више, ни његових установа, ни његове организације. Бесмислица је било и име такво. С тога 6 августа (п. н.) 1806 цар Франц II одрече се круне немачке, ослободи заклетве верности према себи све сталеже и поданике немачког царства и прозва се *царем аустријским, Францом I.*[1]

[1] Дотле је Аустрија као наследна земља династије Хабсбуршке улазила у састав Немачке — а сада под тим именом ступа на позорницу историјску. Зачетак Аустрије је у Исто-

Тако је и формално сахрањено немачко царство, које је већ давно, вестфалским миром, изгубило своју животну снагу! »Немачки народ«, писаше Далберг, љубимац Наполеонов, архиканцелар царства, »траје дане у беди политичке и религиозне анархије; обновите Ви, Сире, његов устав.« А »Мајначке Новине« у горкој иронији писаху: да је смешно говорити, да има још какве Немачке, да је заблуда веровати у немачку народност, јер је то само нарицање мало њих на гробу једнога народа, који се преживео!

Ну низ несрећа које су имале да купају немачки народ још није био исцрпен. Сада је тек немачки народ имао да испашта грехе свога пређашњег историског живота! Велики догађаји затекли су га не организована као целину, један

чној марци (Ostmark), коју је створио Карло Велики, пошто је уништио аварску државу (у данашњој Мађарској). Источна марка имала је да буде стража, која ће чувати царство од напада с истока. Године 976 дао је Источну марку цар Отон II Луитполду из породице *Бабенберга*. Први пут се у споменицима помиње име *Аустрија* (Oesterreich) године 996. За време Фридриха Барбаросе маркграфство Аустрија постаде херцештво. Породица Бабенберга изумре 1246 и херцегство Аустрију заузе чешки краљ Отокар. Овај не хтеде вратити царству земље, које је био заузео (Аустрију, Штајерску Крањску и Корушку) и између њега и Рудолфа I Хабзбурга дође до рата, који се реши битком на Мархфелду близу Беча (1278), у којој погибе Отокар II. Ове земље: Аустрију, Штајерску и Крањску даде Рудолф својим синовима у лено. Од тада су (а доцније и Тиролска) ове земље постале својина породице Хабзбурга. Порекло породице Хабзбурга веома је давнашње — још из доба меровиншкога (у VII веку по Хр.). У XI веку Хабзбурги су имали своје земље у Елзасу. Али први се назвао грофом од Хабзбурга (Habichtsburg — Јастребов град, а по некима од Habe — имаовина и Burg — град који то чува) Вернер I († 1096), по имену града, подигнутом у кантону Аргау, у Швајцарској, где се и сада налазе рушевине.

народ у једној држави, већ распарчана. Пруска је, и ако није са сатрапском понизношћу стајала уз Наполеона, ипак водила такву политику, каква му је годила, — напустивши велике интересе. Наполеон пак, стојећи на врхунцу своје славе, све мање је ценио пријатељство Пруске, које му сад и није требало. Од Пруске је тражио без приговора службу његовим интересима. За време рата са Енглеском, он беше посео Хановеранску, постојбину енглеских краљева, област која је признавала суверенитет немачког царства, али је припадала династији енглеској. Хановеранску је сад по његовим рачунима требало да поседне Пруска, да је тако завади с Енглеском и Русијом, с којима је још рат трајао. Пруска је, присиљена, пристала, на овај предлог. И како се одмах затим изненадила гласом од пруског посланика у Паризу да Наполеон мисли Хановеранску вратити Енглеској, као цену за мир, који је желео уговорити с њоме. Овакво титрање Пруска није могла поднети, тим пре што се ова с тога била завадила с Енглеском, која јој је на мору штете починила. Сем тога било је и других разлога за прекид пријатељства с Наполеоном — то су: рајнски савез, који она није могла никако признати, и самовољно заузимање рајнских градова! Али ако је било разлога за промену политике према Наполеону, да се Пруска врати на прави пут, није било смисла улазити у рат. Моменат за рат био је веома незгодан. Права је пустоловина била од Пруске улазити у рат с онако силним Наполеоном! »Моји ме непријатељи нападају у моменту, кад сам ја

мачке границе, где је он мирно живео (у Баденској) — замерио се Русији. Енглеској је лако било склопити нови савез против Наполеона, јер је и незадовољства и узрока формалних било. Тако постаде трећа коалиција противу Француске (1805), коју чињаху: Енглеска, Русија, Аустрија и Шведска. Пруска се и у овом трећем коалиционом рату држала оне своје мудре политике немешања, коју је мало после скупо платила! А Виртембершка, Баденска, Баварска, Хесенска и Насавска стадоше отворено уз Наполеона.

И сада је Наполеон рат водио с познатом генијалношћу и смелошћу, — али ниједан тако лако, као овај: као да је изводио какву маневру, а не рат, тако је све ишло као напред израчунато. Још одмах у почетку рата Наполеон принуди аустриског генерала Мака (који се беше затворио у Улму) да капитулира. Затим — без отпора — из Баварске се упути Чешкој, и код Аустерлица (2 децембра п. н. 1805), у чувеној бици, у којој су три цара, Наполеон, Франц II и Александар I, учествовали, разби сједињене Русе и Аустријанце. Аустрија, и опет бијена, нашла се принуђена да тражи мир — који у брзо би и закључен (26 — 14 — децембра 1805) у Пожуну. И овим миром окрњена је Аустрија — изгубила је Млетке са облашћу. И свој увек верни Тирол, па и форалберг са Трентом, Бриксеном, Пасавом и Линдавом морала је уступити издајнику немачких интереса,савезнику Наполеонову,Баварској. С необичном предусретљивошћу пак бринуо се Наполеон за своје нове савезнике — немачке

отпаднике. *Баварска и Виртемберг милошћу Наполеоновом посташе краљевине* (1805)!

Како се све изменило за непуне две деценије, од када је стара Европа устала да се брани од најезде идеја новог времена, од револуције. Ни један ни други непријатељски табор није предвиђао — ни стара Европа ни револуционарна Француска — да ће догађаји узети онакав обрт, да ће револуција добити једнога Наполеона, а стара Европа изићи препорођена из ове борбе. Најпре славни генерал, затим консул, и то доживотни, па онда император (1804), Наполеон је продужио низ ратова, борбе између Европе и револуције, умејући да се стави на чело покрета новога духа и да га употреби за своје личне интересе — династичне. Ако је истина, да свака владавина живи од средстава, којима је и постала, онда је Наполеон, кога је рат створио, морао и своју владу ратом држати — непрестаним успесима на бојноме пољу! Али колико је био геније ратник, толико је био и велика политичка памет. И сада, после трећег коалиционог рата, дошао је на доиста духовиту мисао: да од малих немачких владара створи своје савезнике, своје сатрапе, који ће га верно служити — од којих ће увек моћи имати помоћи материјалне, а да не мора, као у освојеној земљи, он сам држати гарнизоне и расипати своју снагу, држећи у покорности потчињене масе! Овај је рачун био бољи од чистог освојења. — Владари малих држава немачких увиђали су да им је животни интерес стајати уз — Наполеона. Поред Пруске и Аустрије могле су очувати не само своју само-

противник његов проноси кроз Европу нови дух времена.

Ликујући писао је Наполеон, како »нема више Пруске«, — а чувени публициста Генц говораше како је смешно веровати, да ће икада Пруска моћи васкрснути. — У таквом очајном положају налазио се Фридрих Вилхелм III. С једне стране хтео је с Русима савез, а с друге — мир с Наполеоном. Мир би најрадије, али је било немогућно пристати на захтеве срећног победиоца. Отуда и у овим тешким данима политика пруска беше неодлучна. Најпре је закључена конвенција с Русијом у Гродну — да се руска војска пропусти кроз Пруску у Шлеску и Фридрих Вилхелм писаше Александру како му је његово пријатељство још једина нада. Затим закључи другу конвенцију у Шарлотенбургу с Наполеоном, по којој се пруска војска имала повући североисточно и знатније тврђаве уступале Француској. Али до мира не дође. Наполеон је за несрећу пруску кривио династију, а понајпре краљицу Лујзу, према којој не беше ни толико галантан, колико обзири ритера човека према жени захтевају. Други маневар његов пак био је да савезнике пруске одвоји од ње. Сасвим је одвојило његово држање према саксонскоме курфирсту: с њиме поступаше као са заведеним, залуталим и каваљерски му прашташе. Саксонска је осетила милост великога императора — 11 *децембра (ч. н.) 1807 она пошта краљевином*, уђе у рајнски савез и даде Наполеону, као нови савезник, контигенат војске од 26.000 људи. Мало затим ступише у рајнски савез и Вајмар, Мај-

нинген, Алтенбург и Кобург. Број отпадника све је више растао, од старога царства отпадала су не парчад но читаво комаће, читави удови.

С новим савезницима Наполеон се упутио кроз Шлеску противу Руса, с којима још од треће коалиције беше непрестано у рату. После омањих битака (код Пултуска и Зарнова) Руси се с Прусима под Лестоком (последњим остатком некадање пруске армије) повукоше ка Ајлау (Јелови) — и ту у дводневној љутој бици одбише Французе, да је први пут Наполеон осетио шта значи неуспех. Он посла маршала Бертрана Фридриху Вилхелму с понудама за мир — да се врате Пруској све земље до Лабе, да се Пруска за то одрече савеза с Русијом; Пољаке, које је, по речима његовим, сада познао какви су, обећаваше да ће оставити. Фридрих Вилхелм бојаше се да не изгуби и овога савезника — руског, и онда би био остављен на милост и немилост Наполеону. Фридрих Вилхелм одби дакле понуду, и шта више, што се није могло од њега надати, пође и корак даље у својој одлучности — закључи с Енглеском мир, одрече се Хановеранске, те тако доби од ње новчане помоћи. С Русијом чак закључи формалан савез за одбрану и напад, обвезујући се узајамно, да неће пре пристати на мир, докле се Французи не пребаце с оне стране Рајне, докле се не распусти рајнски савез и Пруској не врате старе границе, које је имала 1805 год. Али Наполеонов геније и тада је показао беспримерну енергију. Са бојнога поља шиљаше наредбе и упуства за одбрану Цариграда од Енглеза и на исти дан, кад је оно пређе код Маренга разбио Аустрију, 14 (2) јуна

разби и Русе под Бенингсеном код Фридланда. Последице ове Наполеонове победе биле су фаталне по Пруску — Бенингсен се повуче преко Њемена, Пруси оставише и Кенигсберг. Тада клону сва отпорна снага Александра I. Наследник Павла I беше човек далеко већег духа и с више политичке памети — али несталан карактер, пун противуречности; аутократ а уједно и приступачан новим идејама. Он се грозаше од помисли да Наполеон може прећи на руско земљиште и да може побунити Пољаке, те с тога по савету Бенингсенову он затражи примирје од Наполеона, на што овај радо пристаде. Од примирја пшло се и даље — преговорима за мир. Како су монарси у близини били, то је природно и лако било извести Наполеону смишљени план — да се састану, те да неодољивом моћу своје личности придобије за себе руског императора. 19 (7) јуна 1807 састадоше се Наполеон и Александар у Тилзиту. Ласкав дочек и понуде — да остану одрешене руке Александру на Балканском Полуострву и у Финској — које су задирале у најдубље амбиције Александрове, да њих двоје поделе свет и владају њиме, задобиле су га. Жртва овога споразума била је Пруска — ни Александар, ни Фридрих Вилхелм, ни краљица Луиза ништа не могоше израдити код Наполеона. Све је било узалуд! Само из обзира према цару Александру — тако је изрично гласило у уговору према нарочитом захтеву Наполеонову — Фридрих Вилхелм III добио је другу мању половину Пруске. Пруска се сада простирала тек до Лабе; јужна и нова Пруска (које је Пруска добила

деобом Пољске) имале су да припадну херцештву варшавском, које ће се установити и предати на управу, за сада, краљу саском, а Бјалисток добила је Русија. Веза између варшавског херцештва и Саске одржавала се преко Пруске — једним војничким путем; Данциг је под заштитом Пруске и Саске био слободан град, а у њему француска посада. Русија и Пруска признаше рајински савез и његов протекторат, браћу Наполеонову за краљеве Холандије и Напуља. Русија је уз то имала да посредује за мир код Енглеске. Не пристане ли Енглеска на мир, Русија је имала прићи Француској и у питању континенталне заштите, — мере коју је Наполеон сматрао да науди Енглеској: њезини еспапи нису се смели увозити у Француску и у земље, које су у савезу или под протекторством француским; нити лађе енглеске долазити у њихова пристаништа. И ако је Русија земљорадничка земља а своје производе баш највише у Енглеску извозила, пристала је на овај љути економни рат с Енглеском, штетећи тако своје рођене интересе.

Пруска је сада трајала бедне дане, потпуно исцрпена, и више но преполовљена. Све тековине Фридриха Великог чинило се да су пропале. Пруска је сада имала само 157.735.440 □ км. и 4,594.000 становника! Чинило се да су биле узалудне све жртве, сви напори прускога народа, да изађе из реда малих држава и стане у ред великих. Пруска је била истиснута из реда великих држава, те се чинило да ће опет спући у ништавило државица, каквих је било доста у Немачкој, а које су животариле, не живеле моћним

државним животом. Тилзитским миром признати су сви преврати и све творевине Наполеонове. Старе Европе — бар географски — није било, а новој је Наполеон мењао сваким својим успехом физиономију, да је духовита шала Хајнеова била на своме месту: како је онда географија била најтежа наука.

И поред ових моралних удара и губитака у земљи и становништву, Пруска је и оваква, каква је, после тилзитскога мира имала да сноси грдне материјалне терете. Она је имала да плати ратне глобе Француској и све дотле, док се не исплате или не даду таква јамства које би Даву, генерални интендант француски, одобрио, остајала је француска војска у Пруској. У конвенцији за ратну глобу, закљученој у Кенигсбергу, лакомислени изасланик пруски, Калкрајт, није одредио ни тачну суму ни рок отплате. Пруси су рачунали да имају да плате само 19 милиона франака, али по француском рачуну изнела је ратна глоба 140 милиона! Са ове су неодређености Французи увек у шаху држали Пруску. И овако преполовљена, немоћна, Пруска је морала хранити и гледати у својим градовима око 150.000 француских војника, а она сама, по уговору тилзитскога мира, није смела имати више од 42.000 људи! Пруска, може се рећи, до исплате ратне оштете још није била своја, већ француска васалија.

Чудновато је да ни Аустерлиц ни Јена, и ако су онако васпитне лекције биле, нису успеле код противника Наполеонових створити јасну

слику да им је спас само у заједници, као и какве их несреће очекују свакога појединце кад на свој рачун улети у расправљање спорова и увреда. Пруска је пропустила толике згодне тренутке, имала је пред собом неуспехе другę и трећe коалиције, Маренго и Аустерлиц, и опет је лакомислено пошла Јени, кад је Наполеон био најјачи. Ни Аустрија није промерила све последице тилзитскога мира и политички положај, који је он створио. Како је Наполеон хтео да загради и Шпанију, где су га позвале скандалозне династичке свађе[1], Аустрија је мислила да је тренутак ту, да се разрачуна за политичке поразе. У Шпанији масе народа подстакнуте верским фанатизмом устадоше листом противу туђинске безбожничке најезде. Наполеонови маршали не могаху ништа учинити противу четничког ратовања — гвериле. »Мојом војском као да не командују прекаљени генерали већ поштари« — такав су утисак на Наполеона учинили неуспеси у Шпанији. Генерал Наполеонов, Дипон, предаде се са 18.000 људи једном од вођа шпанских, Кастаносу. А у Португалији помагаше устанике енглеска влада, где је на бојишту брао лаворике генерал Уелсли, доцније херцег од Велингтона.

[1] Скандалозна породична свађа у дому шпанских Бурбона дала је маха Наполеону да се умеша у шпанске ствари и дочепа шпанског престола. Син оптуживаше код Наполеона самовољног и свемоћног министра, Годоја, љубимца његове мајке и мољаше га да се он заузме за њ. Једном буном, краљ Карло IV би принуђен да отера министра Годоја и да се одрече престола у корист сина, Фердинанда VII. Наполеон да би »утишао« свађу и измирио их, домами и оца и сина у Бајону, изнуди и једноме и другоме оставку на престо шпански (1808). На упражњени шпански престо подиже Наполеон свога брата Јосифа.

У Аустрији се држало посигурно да ће после Шпаније доћи на ред Аустрија, и да се треба спремити; Метерних, посланик аустриски у Паризу, уверавање, да му је сам Таљеран причао, како је он одвратио Наполеона од рата одмах после тилзитскога мира.

Аустрија је сада имала да предухитри Наполеона. На бечком двору већина је била за рат, само не ерцхерцег Карло, који је увиђао неспрему аустриску. Извештаји Метернихови били су повољни, да Наполеон не може дићи више од 200.000 војника. Рачунало се и на савезнике — али се и ту преварило. Александар I одговори, да је овде очевидно Аустрија нападач, и с тога не може газити своју реч: а Пруска је пристајала само у друштву с Русијом. Исто се тако Аустрија преварила у рачуну на општи народни устанак. Једино где се није преварила био је Тирол — где затуцане католике и одушевљене за династију Хабзбуршку дигоше на устанак Андрија Хофер и Шпекбахер. Тиролце противу Бававаца помагаше сада царска војска.

Ну Наполеон остави бојиште у Шпанији, пре него што су му се и надали. На једанпут се појави у Баварској, где су већ били искупљени контингенти рајнскога савеза. После петодневних битака код Абенсберга, Ландсхута, Егмила и Регенсбурга потисну он ерцхерцега Карла чак у Чешку. Беч паде у руке Наполеону. Одатле пређе на леву обалу Дунава и ту код Асперна 21 и 22 (н. с.) маја 1809 Наполеон први пут би побеђен. Био је у опасности да му одсеку одступницу да је нешто ерцхерцег Карло имао одморну

војску. Овако Наполеон успе да се срећно врати преко Дунава, сједини се с војском вицекраља Јевђенија (Боарне-а, свога пасторка), који из Италије гоњаше ерцхерцега Јована. Овако удружени разбише ерцхерцеге Карла и Јована код Ваграма и претераше их у Моравску. Аустрија се није могла више опирати. Наполеон пак прећаше да се користи унутрашњим неприликама Аустрије и из Шенбруна позиваше Мађаре да изберу себи краља на ракошком пољу (по старом обичају). Аустрија је дакле при оваквим изгледима била принуђена тражити примирје, на што је и ерцхерцег Карло наваљивао. И примирје би закључено у Знајму, а затим мир и у Шенбруну 14 (2) октобра 1809 године. Њиме је Аустрија изгубила Салцбург и крај Ина, уступивши га Баварској, западну Галицију, која је додељена херцештву варшавском, источну Галицију коју је добила Русија, земље с десне обале реке Саве са Истром и Далмацијом, које припадоше Француској, и од њих Наполеон образова Нову Илирију и постави маршала Мармона за њена гувернера. Аустрија је уз то морала још и приступити континенталној заштити. Није чак узела у заштиту ни храбре Тиролце, но их остави на милост и немилост непријатељеву, и њихов храбри вођа, Андреја Хофер, би ухваћен и стрељан у Мантуи. — После оваквих несрећних последица ратних, Стадион, председник министарства, одступи и замени га Метерних који се одржао на министарској столици све до бурне 1848 год. *—Шенбрушким миром у истиније и Аустрија постала силом другога реда; отиснута с мора*

и загрљена са свију страна земљама Наполеоновим или његових сатрапа и васала! За дуго је Аустрија осећала последице овога кобнога рата. Њој се Наполеон чињаше чак и после Москве страшан, те је једва ушла у нову коалицију противу њега, и ако је тренутак најзгоднији био!

II.

Јена је била обртна тачка у животу пруском. У колико је она тужан спомен пораза, после кога је настао низ несрећа и понижења, у толико је имала Јена и другу, добру, страну — која је била од благотворног утицаја по даљи развој живота пруског. У поразу код Јене пораз је старе системе владавине, која је некада имала свога разлога за опстанак, али није више вредела за промењене прилике, за ново доба. Код Јене је сахрањена та система туторства, система која је окивала слободу личности и која је државу претворила у механизам без живота. Пораз код Јене освестио је и пруске државнике; пренули су и они из дубоког сна. Јена је била горка чаша заслужене судбине, али је спасоносно утицала; она је открила да је у Пруској не само нешто но много шта труло. И ако су пре Јене многи уверени били да је Пруска изостала иза духа времена, ипак је то било само уверење мањине. Већина, и краљ и његови најближи саветници, нису делили ово уверење. Мрзећи на демагогију, они су мрзели и све творевине новога времена. Сада пак није било више кога, коме пораз код

Јене није отворио очи, коме није казао: овако се не може!

Пораз код Јене препородио је Пруску. Природно је било да ће се после пораза све снаге и све време утрошити на унутрашње консолидовање, на јачање и прибирање! Ну није сада требало само материјалних поправака и материјалног полета, него је требало и морално препородити масу народну — улити јој свест о моралној дужности према целини, отаџбини. Требало је разбудити код појединаца и масе љубав и преданост према отаџбини, појачати скоро умртвљену свест о дужности и правима. А где се свест о дужностима хоће да подигне, ту је неминовно и свест о правима. Дужности без права су тиранија. Само с таком отпорном снагом, с народом, прожетим свешћу о дужностима и правима и љубављу према целини, могла је Пруска изићи срећно из кризе свога опстанка и вратити се у своје старе границе. Права су дакле морала доћи. Отуда и реформе пруске захватају широке масе.

Немачком се народу историја осветила, што је занемарио своје политичко образовање. И ако ни у осталој Европи народи нису имали јаке политичке свести, нису утицали на судбину држава, ипак је интересовање по политички живот било јаче, куд и камо. Интелигентнији слојеви друштвени мислили су о држави, о грађанским дужностима, о слободи итд. Немачки народ, па и интелигентни слојеви његови, држали су се подаље од јавних послова, од интересовања за политички живот. Немачки народ био је само »ein Volk der Denker«, »народ мислилаца«, али

теорпских мислилаца о општим питањима, не народ практичних мислилаца о дневним политичким појавама. Та равнодушност према свему из јавнога живота заједно са старим редом, убила је више свест о заједници народној, умртвила је љубав према целини и створила људе без интересовања, готове на све захтеве власти, ма од куда она потицала. Гроф Шуленбург, берлински гувернер 1806, типски је пример оваквог грађанина. Ми смо га видели како препоручује Берлинцима мир и покорност! У онаквим моментима у каквим је била Пруска, у часовима искушења, ни једна држава не може рачунати на такве грађане — требало је тада нешто више не само дисциплина, требало је љубави према отаџбини, љубави пред којом се заборавља на личну срећу. Ништа страшније, по речима једног великог немачког историка, него кад се један народ стиди самога себе! А немачки се народ после пораза код Јене доиста стидео самога себе. Реформе су дакле морале не само материјални живот захватити но и морални, препорођај је морао бити не само материјалног но и моралног живота. Тако је и схватио свој велики задатак велики реформатор Пруске, Штајн. По његовим рођеним речима требало је дићи морални, религиозни и патриотски дух народа, улити му снаге, храбрости, самопоуздања и готовост на сваку жртву, кад је у питању народна част и народна слобода. Да је стара Пруска до Јене, са својим дотадашњим редом и животом, потпуно немоћна била да подигне овакав дух, да морално препороди свој

народ, показала је горка лекција, коју јој је Наполеон очитао.

Пораз код Јене отворио је очи свима, па и најближој околини краљевој. Харденберг, први министар Фридриха Вилхелма III, сада отпуштен по захтеву Наполеонову, из Риге посла краљу споменицу, у којој излагаше неминовну потребу реформа. »Увести демократска начела у систему монархиске владавине« — то је требало да буде циљ реформама. Њему је као пример служила Француска, разуме се, не примајући све што је тамо као ново уведено. Њему није било суђено да препороди Пруску, већ другоме, човеку еластичнијег духа и много веће енергије — *Штајну*. Још 1806 године у једној споменици Штајн излагаше краљу неминовну потребу реформе, предлажући му да уклони кабинетске саветнике, већ непосредно да се сам обраћа највишим административним властима, и очито критиковаше неподобност тадашњих првих круниних саветника — Хаугвица и Ломбарда. Споменицу је предао краљици Луйзи, а она краљу, али је он и не прочита! После битке код Јене потражише »генијалног али ексцентричног« Штајна. Његов улазак у министарство значио је прекршај са старим редом.

Ну реформе Штајнове имају свој особити карактер, нису само подражавање француским новинама. Његове реформе нису ни многобројне, ни тако корените, да би могле потпунце изменити слику друштва, као оно у Француској. Али баш у томе немачки историци, нарочито конзервативнији, виде велики државнички таленат Штајнов и његову историчку величину. Са пуно разу-

мевања историске неодољивости — да су реформе неминовно потребне, и са пуно разумевања историске поступности — да не треба све старо збрисати, приступио је он своме послу. Није рушио све већ је сачувао оно што му се је чинило да је здраво, да има живота у себи, и на томе је калемио нове установе. Штајн је био реформатор а не револуционар. И он је желео да нестане старих преживелих сталежа, по пореклу, по крви, али не онакву једнакост грађанску у којој се суверене личности не разликују и не распознају, већ аристократију, основану на политичким дужностима које опет потичу из имућног стања њихова, нарочито из великих имања.[1] Он је хтео новине из револуције, али је гајио дубоко поштовање за све што је историским путем постало, а пре свега за углед и моћ круне. Створити устав, значило је, по речима његовим, садашњост из прошлости извести.

Штајн је прво почео са централном управом, највишом влашћу. Пређе је централну управу чинио државни савет од 15 чланова, који се делио у три одељења — за финанцију и унутрашње послове (Generaldirectorium), за спољне послове (Kabinettsministerium) и за правду. Право коначних одлука нити је имала пуна седница саветска, нити његова одељења. Није се знала компетенција појединих одељења, а сву власт беше приграбио краљев кабинет, који није био каква законска установа, али је мало по мало дошао до таквог утицаја, да је он одлучивао сва главнија питања. Све је то укинуто и уведена подела ми-

[1] Трајчке I, 273.

нистарства у модерном духу са пет ресора: за правду, унутрашње послове, војне финансије и спољашње. На челу сваке покрајине стајао је Oberpräsident. Покрајинска питања одлучивала је с њима провинцијална скупштина (ландтаг). Покрајинских је скупштина било и пређе, само сада нису у њу улазили сталежи по својим привилегијама, већ су скупштинари бирани. Али је задржана подела сталешка — ритери су (ниже племство) бирали своје посланике, као и грађани и сељаци, сваки своје. Из ових је покрајинских скупштина Штајн мислио створити општу земаљску. Оне су, а не народ непосредно, имале да бирају представнике за општу земаљску скупштину (за целу Пруску). Али од овог плана његова не би ништа, јер није могао ни опозицију на двору савладати, када догађаји потиснуше сва унутрашња питања, пред већим једним — спољним.

Најзначајнија је реформа Штајнова, која је доиста подигла дух, пробудила интересовање за заједницу и могла подстаћи љубав ка отаџбини, — знаменити указ краљев који је изашао у Мемелу 9 октобра (п. н.) 1807 год. Њиме је нестало феодализма у Пруској. Две трећине становништва добиле су личну слободу, право својине и право на сваки рад и занимање. А 27 (15) јула 1808 год. краљевском је наредбом свима сеоским породицама, које су живиле на краљевским добрима, поклоњена на вечита времена земља, коју су обрађивале. Сви Пруси, без разлике сталежа, били су потпуно слободни у јавном и привредном животу, сваки је имао право само-

опредељења, слободу кретања, право својине и занимања. Средњевековног духа нестало је, и нови модерни освојио је и Пруску. Ове уступке модерноме духу Пруска је морала учинити, ако је хтела апеловати на свој народ у мучним данима, који су имали да дођу. Она је морала апеловати на слободне, свесне грађане, чији су интереси везани с опстанком земље, а не на незадовољне и несвесне полуробове. Сем тога у целој Немачкој, свуда око Пруске — па и у оној половини њезиној, која је била под Француском — нестало је феодализма и ропског духа. Наполеон је разносио идеје француске револуције, укидао привилегије, ослобођавао масу од феодалних терета, уносио нови дух. Да ли се могла Пруска, која је имала једини поуздан ослонац у своме народу, осмелити да се мери с великим противником, ништа неизменивши у себи, ништа не учинивши за своје грађане? Свакако је Јена сачувала Пруску од друге погрешке, и она је научила много после овога пораза.

Да би пак пробудио живље интересовање грађана за опште ствари, Штајн је унео нешто самоуправног духа у градске општине својом реформом, Städteordnung, од 19 (7) новембра 1808. Општинске власти — магистрате постављао је дотле краљ. Грађани готово никаква учешћа нису имали у управи градској, и беху подељени на еснафе и класе. По Штајновој реформи општинска је власт била изборна, грађани су имали права бирати одборнике и преко њих одлучивати буџете својих општина. И ова реформа одликује се умереношћу — да се не да сувише! И ако

се, баш чувајући оно старо, што је имало живота у себи, ипак могло и даље ићи с реформама, ипак и оволико није било мало. Штајнове реформе створиле су темељ за слободан грађански живот, а после је остало морало само собом доћи. Пруска је, а то је главно, прекршила са средњевековним повластицама и отворила врата модерном духу.

Као нераздвојни део ових реформама било је и преустројство пруске војске. Штајнове реформе створиле су материјалну и моралну подлогу, да је Пруска могла рачунати на пожртвовање својих грађана. Сада је требало и спремити и организовати народну снагу. Требало је спасти част и избавити земљу од пропасти, а за то су требале оружане мишице њених синова. С тога и реформа пруске војске има више демократски карактер но реформе Штајнове. И она је огроман уступак модерноме духу. Јена није никога више оставила у сумњи да је преустројство војске преко потребно. После Јене, 1 декембра (п. н.) 1806, краљ је једним актом много више официре бацио у недејство, и јавно изобличио онакво њихово држање и онолике капитулације. И тек што беше закључен мир, а краљ састави комисију, која је имала да изради преустројство пруске војске. Председник комисије беше генерал Шарнхорст — друга велика и заслужна личност за препорођај Пруске, — а један од чланова, доцнији чувени шеф генералштаба Блихерова, потпуковник Гнајзенау. Пројект је био крајем 1807 готов. Њиме је дошла нова формација пешадије и коњице, одело упрошћепо (перчин избачен!),

укинуте грозне телесне казне и забрањено врбовање војника на страни. Дотле су само племићи а не грађани имали права да буду официри. По пројекту су официри могли бити само подобни војници, који су положили прописане испите, а не по сталежима. Тиме је и војска демократисана, и престала је да буде каста одвојена од народа. А једна од најглавнијих мисли пројекта је — општа војна обавеза. Није то, истина, била оригинална мисао овога пројекта, јер је општу војну обавезу увела француска револуција својим levée en masse, само што њена система није била потпуна: богатији су се могли откупити или послати заменика. По Штајнхорстову пројекту »сви су држављани рођени браниоци отаџбине«, цео је народ био под оружјем — ein Volk in Waffen! Стални кадар требао је да буде школа, кроз коју ће проћи народ — редовна војска. Истина тиме је искрсла једна тешкоћа — како ће се, поред све правне једнакости, уврстити у исти ред и сељаци, дотадашњи полуробови, са племићима и грађанима? Пребрисати од једном сталешке предрасуде није могао, и ту се доскочило образовањем — у време рата — добровољачких легија и грађанске гарде, где су виши сталежи били издвојени од нижих.

Ну огромна и несавладљива тешкоћа искрсла је, кад се покушало да се бројна снага увећа. Према уговору о миру Пруска није у мирно доба смела више држати од 42.000 војника. Од тога уговора није се смело ни за длаку одступити. Морало се некако доскочити. С вежбањем војника хитало се, није се много полагало на параде,

није се смело пропуштати време, јер се у ствари служило 4—5 месеца, а не цео рок. Тако су брзо једни долазили, други одлазили. Ислужени скупљали се на својим збориштима, где су држани прегледи. Таким системом – Krümpersystem — Шарнхорст је извецбао око 150.000 људи. И све то морало је ићи тајно, чувало се од ухода Наполеонових. Берлински гарнизон, излазећи на вецбање, морао је сувишак својих људи остављати и крити их по касарнама, да не би падала у очи величина батаљона. Тако је постала чувена »земаљска одбрана« од 1813 — Landwehr, а творац је његов генијални Шарнхорст!

Ну Штајнова брига, поред извођења реформама, била је и да земљу избави од туђинске најезде. Требало је најпре исплатити ратни дуг, па тек онда захтевати да се француска војска повуче из градова и земље. Французи су стављали тешке захтеве, а земља је грцала под теретима, те није чудо било, ако се радо погледало на спољашње заплете као на избављење.

Ипак се Пруска није могла надати, и ако је у Шпанији беснео рат, поред свих успеха шпанских устаника, да је какви спољашњи догађаји избаве од француских посада, које су биле још свуда по градовима пруским, нити је хтела улазити лудо у нову пустоловину као савезник аустриски. Хтела не хтела, морала је мислити на споразум са Француском. Пруски посланик, Голц, мораде пристати на све погодбе, које су му стављене и потписати конвенцију, која је у истини била раније углављена између принца Вилхелма и Наполеона. Пруска је имала платити

око сто и четрдесет милиона динара ратне глобе и отпустити из своје службе све чиновнике, који су родом из Вестфалске. Заузимањем Русије смањена је ратна глоба са 20 милијуна динара! Тек када је потписана ова конвенција, оставиле су француске трупе пруске градове, сем оних, који су били на Одри. И ако су све ово тешке погодбе биле, ипак је земља с радошћу прихватила споразум. Земља је могла слободно дахнути.

Али заслужноме Штајну није било суђено да истраје у своме тешкоме и захвалноме задатку до краја, до потпуног ослобођења своје отаџбине. Једно његово писмо, упућено кнезу Витгенштајну, не оде на своју адресу, већ паде у руке Французима. У писму се говорило, како шпански устанак улива наде, и у опште вејала је кроза њ мржња према Наполеону, и вириле су завереничке мисли противу системе његове. Одмах после неколико дана објави званични лист француске владе, »Монитер«, писмо Штајново с напоменом, да Француска не може веровати краљу пруском, докле је он окружен оваквим људима. Штајн је морао дати оставку на министарско звање, али чак ни као приватан човек није смео остати у Пруској, толико је била страшна мржња Наполеонова! Знаменити декрет од 16 (4) децембра из Мадрида објављиваше како »некакав Штајн ради да изазове нереде у Пруској«, огласи га за непријатеља француског и рајнског савеза и конфискова му све имање, које је имао у тим земљама. Штајн побеже у Чешку, затим у Русију, а по одобрењу Наполеонову

Фридрих Вилхелм III позва Харденберга за свог првог министра.

И сви ови људи, заслужни за препорођај Пруске, и њихови сарадници, нису били из Пруске, но махом из других крајева Немачке. Ни славни реформатор Штајн, ни организатор војне снаге пруске Шарнхорст, ни први министар и патриота државник Харденберг, ни народни јунак, велики војсковођа Блихер, ни шеф пруског генералштаба Гнајзенау, ни чувени историк и неуморан јаван радник за добро свога народа Нибур нису били Пруси. Али то баш каже да су умни људи из целе Немачке, гледали у судбини Пруске будућност Немачке, гледали у њој и судбину свога племена.

Природно је било што је препорођај у политичком и материјалном животу одјекнуо и у области духовној, што је дакле упоредо с овим препорођајем дошао и прекрет у духовном животу. Немачка поезија и философија силазе с оне апстрактне висине, одакле су гледале све само космополитским оком. Веза с народним животом и с догађајима свога времена даје обележје новоме патриотскоме правцу. Жудња за покајањем стидног пораза код Јене, чежње за ослобођењем нашле су свога одјека и у литератури. Млађи представници литературе, публицисте и сами људи од науке, постају апостоли оних општих тежња, које су пруски народ обузимале. Истина је да је мржња према освајачима и угњетачима своје земље главни извор ове па-

триотске струје. Али се у част немачког народа мора признати, да мржња није била једини елеменат његов, да је он у души признавао да је ово заслужена судбина, коју му је историски развитак донео, и да је осећао потребу повући се у себе сама, прибрати се, препородити се и духовно!

Какав је грдан прекрет настао у умном животу, кад је *Фихте*, философ идеалиста, писао сада о Макијавелу. »Икар[1] међу немачким идеалистима, он, који је презирао стварност, славио је сада најсуровијег реалног политичара, јер је у Флорентинца (Макијавела) онако јаке воље гледао пророка своје отаџбине!»[2] Болећивости, мекој вољи, фриволности објавио је Фихте рат без опроштаја. Још 1804 читао је он у кругу својих слушалаца »о карактерним одликама нашега века«, а 1807—1808 у Академији своје славне »Reden an die deutsche Nation« (»Беседе немачкоме народу«). У њима је он грмео противу саможивости и слабости, цртао живо беду дотадашњег немачког политичког живота, стављајући својим слушаоцима — како вели Трајчке — или-или: народ, који не може сам собом владати, дужан је одрећи се свога језика! Затим је, оваквом перспективом заплашене, слушаоце дизао опет до самопоуздања — да су Немци једини народ, који је сачувао своју народност, који није укочен са-

[1] Икар, личност из митологије старих Грка, син Дедалов. Начинио је био крила од воска, полетео у вис, и кад је дошао до сунца спржише се крила, а он паде на земљу. Оличење наше духовне немоћи, немогућност да сазнамо крајње истине и тежње за идеалним, — то је значај овог мита.

[2] Трајчке I, 306.

мовољним прописима и формама, народ идеја, карактера. Ако Немци пропадну, пало је онда и човечанство. Немцима нико, нити икакав могућан догађај не може помоћи, већ морају сами себи помоћи. Снага, која ће их спасти, њихова је рођена морална снага, која је још успавана. Разбудити ову моралну снагу, препородити се у души, изнова се васпитати, — васпитати чврсту несаломљиву вољу, независну од икаквих саможивих побуда, то је најпотребније немачкоме племену. Фихте је философ чисте и несаломљиве воље, философ великог осећања дужности. Овакве идеје, које гоје морални препорођај, које подстичу моралну енергију, које развијају осећање дужности — вију кроз говор и рад великог патриоте Фихта.

Исти патриотски дух, који диже, храбри, позива на рад за спас онога што је најсветије — отаџбине, веје и кроз проповеди *Шлајер.махера*, чувеног философа, проповедника и књижевника. Вера није само веровати у шта, у свето писмо, већ доиста и осећати то. Извор вере пренео је Шлајермахер у срце, у осећајну природу човечју. И држава је света установа у дому Господњем, и сваки народ има свој задатак, који му је Господ одредио. Пре рата 1806 Шлајермахер је пророчански говорио како ће настати борба за веру, за народну образованост, за слободу, коју неће водити само краљеви и цареви, већ и народи. А после битке код Јене писао је своме другу, Раумеру, да је преко потребан општи препорођај, и да ће га догађаји сами изазвати. — Популарнији и од Фихта и Шлајермахера беше

велики агитатор и патриота *Арнт* (Arndt), сељачки син из Риге. Као млад човек радије се издавао за Шведа, јер немачки народ беше потцењиван! У своме првоме делу »Дух времена« (1806) грмео је противу зачмалости својих савременика, који су успавани космополитизмом, ученошћу и естетиком, и гнушао се над немачким владарима и вођама, који се умеју мрзети и светити се. У песми *Хајнриха Клајста* пак политичка струја времена најодлучније је избила. Сав је горео мржњом према туђину, освајачу, пламтео је одушевљењем за све што је германско. Песме његове дишу тим духом, све су веран отисак његове бујне, немирне душе, која је само немачки дисала. Поезија је његова — поезија гнева и мржње, која се најдивљије излила у »песми освете« Hermannsschlacht, песми која опева освету и победу германску над Римљанима (»Велшима«) у тевтобуршкој шуми. Да тако нешто и Пруси плате Французима!

Немачку литературу тога доба обузела је политичка страст, страст за све што је национално. Место старе класичне школе, којој беше представник Гете, место космополитског духа и чистог естетичног уживања у лепоме, без обзира на стварни, свагдашњи живот, развила се сада, као реакција на то, романтичка школа. Она је у овој периоди свемоћна. Један од главних представника њених, *Арним*, стављаше у задатак млађим следбеницима да се удубе у величанственост немачких скаски и историје, да би тако упознали, како су Немци постали и живели, те да се могу са самопоуздањем борити у садашњости.

Романтичари су доцније веровали да су управо они створили нов ред, да су државници и војници извели оно што су они лепше и веће замишљали. Тако је романтичка школа опијала духом старогерманским, који је, по њену мишљењу, у прошлости његовој, скаскама итд. Она је величала и славила све што је германско.[1]

[1] Истина је да је избила и друга страна овога одушевљења за препорођај, која је долазила са претераности. Претерана љубав ка свему националном одвела је у крајност — у самохвалисање, болесну мржњу према туђему, презирање новога духа и свега углађенога. Представник ове струје био је Turnvater (отац гимнастике) Јан. Ипак је и ова крајња струја, поред свега болесног што је имала у себи, помогла ширењу свести, скупљајући омладину да вежба своју снагу, да је што корисније употреби за ослобођење отаџбине.

Цео патриотски покрет носи више мање идеалистички тип. Не видимо организоване групе, странке, с патриотским програмом а практичним сврхама — с јасним планом и одређеним средствима. И сувише је много цењен и много био заворан патриотски »савез врлине« — Tugendbund! Али је и он носио све одлике ове непрактичне идеалистичке струје. Французи су га се без основа бојали као каквог баука. Једина погибна страна његова беше — тајни карактер његов. Али по множини чланова и практичним радовима био је ништаван. Французи су све Немце, који су патриотски и национално осећали, сматрали као чланове Tugendbunda. Утицај његов није дакле потекао из истинске вредности његове, колико од страха са његова тајанствена карактера. 1808 чланови франкмасонске ложе у Кенигсбергу професор Леман и неколико професора, официра и чиновника основаше »Друштво за неговање јавних врлина« с циљем да подиже моралну снагу немачкога народа. Свега је бројао 350 чланова, и на челу његову стајаше принц Хоенцолерн Хехинген. Штајн не беше његов члан, јер је увиђао непрактичност његових смерова, и сам краљ је негодовао и отезаше с потврђењем његових правила. Чак ни јавно мњење није било на страни његовој. То је чувени Tugendbund! Омладински покрет такође је био безначајан, јер постанак и организација »буршеншафта« — ђачких дружина, које су имале и политичких смерова, пада тек 1815, дакле после свршетка рата за ослобођење. Оне су постале под утицајем опште струје народне, која је тражила ослобођење. Први »буршеншафт« основан је у Јени 1815, одатле се раширио по целој Немачкој. Пре тога у Немачкој постојала су ђачка друштва Landsmannschaften, али, удружења чисто ђачка, немајући никаквих веза с јавним животом.

III.

Има граница могућности и за такве генијe, као што је био Наполеон. Није било могућно порушити све затечено, и створити нешто сасвим ново, нити је било могућно потпунце изменити карту Европе, и толиким народима одузети њихове националне слободе, премда се при онаквоме полету Наполеонове силе чинило да за њега није ништа немогућно. Да се Наполеон хтео задовољити освојењима до 1806, утврдивши своју династију у Француској, Холандији и Италији, и свој свемоћни утицај у Немачкој, вероватно је да не би било ни Лајпцига, ни Ватерлоа, па ни Св. Јелене, ни Елбе! Ну генију, који је био универзалан, који је хтео све да обухвати, није било лако задовољити се оним скромним успесима. Европа је као и Француска требала да слуша заповести воље императорове.

Али дотле се много што шта изменило и у Европи и у Француској. Ако је пређе Наполеон био оличена историска потреба повраћаја ауторитета у једноме друштву, које је разрила анархија, сада је он својом освајачком политиком постао голема опасност по ред и мир у Француској. Ратовало се непрестанце, народна снага трошила се узалуд, земља је била вечито у трзавици, а била је оправдана бојазан да ће и за Наполеона морати доћи једном црни дани. Расположење француског народа изменило се, обрнуло се противу Наполеона. Ту, у Француској и њезину народу, Наполеон није могао имати више

поузданог ослонца. Народ француски желео је мира, а Наполеон не.

Противници Наполеонови такође су се изменили. Они су дошли до свести да је у заједници њихових интереса и спас њихов, да се само заједничким удруженим снагама могу спасти од Наполеона. И они су научили модерну тактику, како се треба борити — од свога великог противника. Осећало се да нису далеко дани, када ће се поделити један општи одсудан мегдан. Веровати у трајан мир, и после толиких победа Наполеонових, било би сувише наивно. Узрока се за нове мегдане и ратове могло наћи на све стране, али је тада тежиште ситуације лежало у Русији!

Била је немогућност да се, ако не трајно оно бар дуже, одржи савез француско-руски. Наполеон по својим бескрајним жељама није могао поднети равноправнога савезника и доиста поштовати и његове интересе. Места за двоје није било у Европи. С тога он није могао ни бити искрени савезник. И ако је обећао помоћ Александру I у његовим источним стварима, на Балкану, ништа му то није сметало да Порту подбада противу Русије. Како је пак расположење у Русији било према савезу француско-руском, казују речи Александра I француском посланику Колинкуру, да сем њега, цара, и његова канцелара, Румјанцова, нема ни једног једитога Руса, који би био за савез. Уз то је дошла и Пољска, да помути пријатељство. Само то, што је Наполеон створио херцештво варшавско, била је његова грдна погрешка. Тиме је оживео наде Пољака, а створио

једног баука за Русију. У рату противу Аустрије позивао је он галициске Пољаке на устанак, а Поњатовскога поставио за команданта пољске армије. Све је ово могло пробудити у Александра I зебње од неискрених намера свога пријатеља. Да би пак то загладио, он је заваравао Александра I, да и не помишља на васпостављење Пољске. А кад је у томе смислу Александар са Колинкуром закључио и један формалан уговор, Наполеон је шест месеца ћутао, па онда одбио да потпише. Александар је у овоме гледао намеру Наполеонову да васпостави Пољску. Цео свет је уверен био да је савез напукао, да се до оружаног обрачуна мора доћи. И кад је кнез Метерних био у опроштајној аудијенцији (полазећи за министра), Наполеон му рече, да до рата с Русијом мора доћи, јер »лежи у природи саме ствари.«

Ну највише је допринело да се пријатељство и савез раскине — економна политика Наполеонова противу Енглеске. Русија је најмање разлога имала да приђе континенталној заштити. Није имала сада куда да извози своје продукте. Трговина је нагло пропадала. Тада се Александар одлучи да прекине с таквом политиком и 19 декембра 1810 прописа он другу тарифу, по којој је олакшана трговина с колонијалном робом а под неутралном заставом, а уједно повиси царину на француске производе. Као одговор на овај указ царев Наполеон нареди ново регрутовање. И поред свих ових узрока, од којих је сваки довољан да прекине односе, дошао је још један, личне природе, који је увредио породично осе-

ћање Александра I. Да би заокруглио своје васалне земље, Наполеон је хтео променити херцештво Олденбург са Ерфуртом. Како на то није пристао херцег од Олденбурга, то му Наполеон силом приграби земљу, и њега збаци. Херцег од Олденбурга био је блиски рођак Александру I.

Рат је био дакле одлучена ствар. И једна и друга страна спремале су се за одсудну борбу и тражиле савезнике. Требало је још Русија да подлегне и онда није било више икакве бране свемоћи Наполеоновој; царство Александра Великога обновило би се! Никада с већим и фантастичнијим плановима није Наполеон пошао у рат него тада.

Ни Пруска ни Аустрија нису могле остати равнодушне. Преко Пруске имала је да пређе француска војска, нити је Наполеон смео оставити необезбеђена леђа. Од значаја је дакле било какав ће положај заузети Пруска и Аустрија. Ако је до симпатија, оне би још одмах у почетку пристале противу Наполеона, али њихов политички положај није допуштао ни одлучност ни отвореност намера. Пруска се доиста находила у необично тешким моментима. Она је била zwischen Hammer und Ambos — између чекића и наковња. Већ марта месеца идуће године почеше маршеви француске војске кроз Пруску. Гарнизони француски удвојише се. Морала се и Пруска одлучити о своме држању у овако одсудним моментима. Допустити да Наполеон смрви Русију није смела, јер је тада била неизбежна и њезина пропаст, пошто је ваљда Наполеон не би трпео из какве болећивости, од чега он није никад патио.

А да одмах уђе у рат, нестало би је с карте Европе пре но што се и сврши мегдан с Русијом. Она је горела на две ватре, било је ту питање о опстанку — бити или не бити. Најпре се тајно вођаху преговори о споразуму с Русијом (у Петрограду) и Шарнхорст и Румјанцов закључише војну конвенцију 17 (5) октобра 1811, од које није било никакве позитивне користи, јер јој Русија обећаваше једва 12.000 војника, као помоћ шестом корпусу пруском. А бадроме оку Наполеонову није се измакла ова колебљивост Пруске. Он поручи преко свога посланика у Берлину да Пруска остане мирна, докле он сврши рат с Русијом, да не сме мобилисати ни једног војника нити икакав размештај трупа учинити. Како ово спремање није било више тајна, то Харденберг похита да одобровољи Французе изјавивши, да се Пруска оружа с тога, што је Наполеон одбио њену понуду за савез, и да је готова на частан споразум и савез. Тако је Пруска била принуђена да стане уз Француску, обвезавши се да се бори противу свију с којима би се заратио Наполеон, дајући му помоћни контигенат од 20.000 људи и 60 топова, уз то допуштајући слободан пролаз француске војске кроз своју област, изузимајући крајеве Поцдама, Бреславе, Елса и Брига. Патриоте, који не могоше поднети овакву срамоту, на коју беше њихова отаџбина осуђена, иступише из пруске службе — Шарнхорст, Гнајзенау, Клаузевиц, Бојен и други.

И Аустрија није могла друкчије, и она мораде закључити војну конвенцију 4 марта (п. н.)

1811, обвезујући се за помоћ од 30.000 војника и 80 топова, затим гарантоваше целокупност (интегритет) Турске и пристајаше да замени Галицију са Илиријом. —

Огромна француска војска од 647.000 беше пристигла већ до руске границе. На десном крилу стајаху Аустријанци под Шварценбергом, на левом Пруси под генералом Гравертом (коме беше придодан генерал Јорк, као помоћник), а Магдоналд, Удино, Давуси, Евген Боарне и Жером командоваху осталим одељењима. Таква импозантна војска пређе руску границу код Ковна. Барклеј де Толи, главни командант руске војске, увлачио је све дубље Наполеона у Русију, напуштајући земље и градове. Једино се код Смоленска морао упустити у бој, због богатих цркава и светиња ове вароши, али би разбивен. Руске патриоте нису му могле опростити овакву тактику, и успеше да га уклоне, а за заменика му би постављен кнез Голеничев Кутузов. Али ни он не могаде задржати Наполеона. Код Бородина на Москви 26 августа разби Наполеон Русе и 2 септембра уђе у Москву. Ну кад је мислио да је уништио Русију, тек онда га сустиже катастрофа. Кнез Ростопчин, гувернер московски спасао је своју отаџбину једним варварским кораком — запали Москву. Наполеон мораде напустити Русију, — велика армија, онако бедна и смањена, пропаде на Березини, а он, једино у друштву Колинкура, Дарија и херцега од Лобау, без друге пратње и војске пројури кроз Немачку и срећно стиже у Париз 6 декембра 1812.

Велика армија била је уништена. Наде оних, који жуђаху да се ослободе власти Наполеонове, оживеше сада, — сад или никад! Исте тежње, исте наде обузимаху и пруске официре, који силом морадоше поћи као савезници Наполеонови. Генерал Јорк који беше у одељењу Магдоналдову, није се могао опирати понуди рускога гувернера у Риги, грофа Пауличија, да се споразуме с њиме. Немачки историци хтели би да спасу народну врлину »немачку верност« (deutsche Treue), бранећи генерала Јорка да он није учинио издајство, које је у ствари потпуно разумљиво. Он је питао и свога краља, шта да чини, али не доби од њега одговор. Већ пошто је са генералом Дибићем закључио конвенцију у Таурогену 30 (18) декембра 1812, краљ је осудио самовољни корак свога генерала, ма да је у души сасвим друкчије осећао, а друкчије говорио из страха од Наполеона! Издајство генерала Јорка може бити осуђено с гледишта политичкога морала, али не може му се порећи да је било патриотско, први одлучан корак ослобођењу Пруске. Тако су се Пруси отцепили од Француза, али се нису смели вратити у отаџбину, већ су, према конвенцији, остали у Тилзиту.

После Москве и Березине за свакога је било јасно да је Наполеонова звезда на заходу, ако му се не дâ времена да се прибере. Цару Александру из најближе околине световаху да остави гоњење Наполеона западној Европи — да је он доста учинио, кад је спасао Русију. И можда би Александар подлегао овим саветима, да не беше прус-

ких патриота, Арнта и Штајна, који све учинише да покрену продужење рата.

Пруска је била најнестрпељивија. Није се смео пропустити згодан моменат, али није се смело ни улетети у рат без довољних гарантија за успех. Наполеон је побеђен, али његова моћ још не беше уништена. Није био подлегао на мегдану, но у борби с елементима, у борби са цичом и зимом руском и глађу. И страх од њега био је још моћан чинилац. У Пруској беше још Француза. У источној Пруској било је око 40.000 Наполеонових трупа, 10.000 у Пољској, а 70.000 у градовима на Висли и Одри, сем тога корпус Ожероа још не беше дирнут, а у самоме Берлину француски гарнизон! Требало је сада најпре да Пруска развије своју одбранбену снагу, да се мобилише и то пред очима непријатеља свога, који још стоји под оружјем у њеној земљи. Она се живо спремала, тражила савезнике и пријатеље, а у исти мах правила пријатељско лице према Французима.

Природно је да су јој најближи савезници могли бити Руси. И у колико је руска помоћ неминовно потребна била и без ње се ништа није могло учинити, у толико се и нерадо гледало на ово савезништво, јер би се ослобођење Пруске чинило да је дело руско! Националан понос осећао се увређеним, слободна Пруска била би дело милости Александра I! С тога је Пруска, бојећи се свемоћног утицаја и превласти руске, радила свим снагама да задобије и Аустрију. Генерал Кнезебек, као изасланик Фридриха Вилхелма III, оде у Беч с ми-

сијом, да се Пруска и Аустрија споразумеју, ослободе Немачку до Рајне, поделе сферу утицаја у Немачкој — север Прускоj, југ Аустрији! Али је Аустрија све ово резервисано примила. Од тилзитскога мира она је била неповерљива према Русији бојала се нових споразума и нове поделе Европе! Нити јој је право било, што је Пруска ушла у споразум с Русијом. Метерниху се чинила најбољом политика неутралства — играти улогу судије завађених страна и оружаном интервенцијом одлучити спорна питања. С тога мисија Кнезебекова није ни имала успеха[1]!

Далеко срећније ишли су преговори с Русијом. Фридрих Вилхелм III посла свога ађутанта, мајора Нацмера, у Боберск у Литавску, где се тада бавио Александар, да му понуди савез за напад и одбрану, ако руске трупе пређу Вислу и Одру, и ако он буде хтео да води рат свом снагом. Александар је пристајао на понуде и обећао да ће ускоро пристићи око 100.000 људи. Даље преговоре водио је Кнезебек, онај исти, који их је водио и у Бечу. Ну сада искрсе једна тешкоћа, која у мало није покварила руско-пруски споразум. Цар Александар носио се мишљу, да васпостави Пољску и не пристајаше да се варшавско херцештво уништи. Пруска пак не могаше прежалити своје земље, које су улазиле у састав његов, и не пристајаше на то. Преговори су се отезали без икаква изгледа на успехе и оправдана је била бојазан, да се могу свакога

[1] Дотле је стигао и глас о Јоркову издајству. Не само што га је краљ осудио, но је послао нарочитог изасланика, кнеза Хацфелда, у Париз да се за ово извини — да није с његовим знањем.

часа прекинути. Тако несносно стање досадило се и Александру и он одлучи да изведе ствар на чистину, те посла барона Анштета Фридриху Вилхелму, апелујући на његово искрено пријатељство. И Штајн и Харденберг навалише на Фридриха Вилхелма да се одложи пољско питање, да се много значајнија ствар не поквари због још непоузданог лова. Фридрих Вилхелм попусти, и Шарнхорст би послан у Калиш са пуномоћјем да сврши преговоре. Чувеним калишким уговором цар Александар се обавезивао да се Пруска васпостави у раније границе од 1806 године.

Пруска је сада могла да прекине односе с Француском. Двоструко држање било је несносно и немогућно више. И Фридрих Вилхелм напусти Берлин, где је био француски гарнизон и пресели се у Бреславу, где је могао бити потпуно слободан. У Берлину је остао једини Голц са владином комисијом. Харденберг се још претварао, још је био необично гибак и љубазан према француској посланику, Марзану, од кога се нису могле сакрити чете добровољаца и цео покрет, који је усталасао сав народ. Кад је после неколико дана стигао и сам Александар у Бреславу, за Марзана је било ван сумње, да се Пруска одлучила да кида, те преклињаше Харденберга да не срља земљу у пропаст, јер ти дечаци и младићи (добровољци) неће моћи спасти Пруску од императорових солдата. Као одговор на ово беше званично (16 марта 1813 п. и.) саопштење Пруске, да је она утврдила савез с Русијом. А то је значило исто што и објава

рата, јер Русија не беше закључила мир с Француском, већ је још била у рату с њоме.

Сутрадан публикован је закон о домобранству (Landwehr) и чувени апел »Моме народу« — An Mein Volk! Овај чувени манифест Фридриха Вилхелма III, којим је објављен рат за ослобођење, веома је карактеристичан за суштину самога покрета. Тако, вели Трајчке, није ни један апсолутан владар говорио своме народу. »Дах слободе, као што је некада Есхилове бојне песме јелинских јунака обузимао, веје кроз оне просте, обичне речи, али које дубоко продиру — што их је духовити Хипел у срећноме часу исписао. Искреним поверењем позиваше своје Бранденбуржане, Прусе, Шлезијанце, Поморанце и Литавце, сваког по свом племенском имену, у свети бој. »Нема другог изласка до или частан мир или славна пропаст. Ви ћете пристати и на славну пропаст, јер Прус и Немац не могу нечасно живети!«[1] Одушевљење, којим је дочекан овај апел краљев, сведочи с колико је нестрпљења пруски народ очекивао овај час, колико је свести и колика га је жудња обузимала за бољом судбином.

Докле се још Пруска колебала — пре апела краљева на народ — и није отворено смела да се спрема, изиђе позив грађанима да се уписују у добровољце (3 фебруара п. н. 1813). Пруска влада правдала је то озбиљним приликама у којима се земља находи. Одзив је био необичан. Краљев позив дирнуо је у патриотска осећања младих људи и они једва дочекаше да прекину

[1] Трајчке I, 431.

неодређеност, у којој је колебљивост пруске владе одржавала народ. Осећало се да су велики догађаји ту, да је дужност народа да се заложи сав за своју бољу будућност. Млади људи јурили су гомилама на зборишта. На не само неожењени већ и ожењени јављаху се. Већ 10 фебруара влада је морала укинути ограничење, да се у добровољце примају само до 24 године, јер се са свих страна то захтевало. Неколико недеља после тога већ се с владине стране одвраћало и опоминьало да не треба више добровољаца јер државни чиновници похиташе листом, да је оправдано било страховати е ће државни механизам стати због оскудице радника. Из самог Берлина за три дана — пред очима Француза — јавило се 9000 добровољаца. Универзитети и гимназије опустеше — омладина је јурила у добровољце. Из самога Берлина јавише се као добровољци 170 гимназиста! Пруска је имала доста синова, доста мишица за свети бој, али материјална средства беху малена. Читаву годину дана кроз њу су јурили војске то у Русију то из Русије; у градовима је до скора издржавала француске гарнизоне, земља је стењала под дажбинама и војним контрибуцијама. Земља је доиста финансиски стајала бедно. Али колико је »огромно богаство једнога сиромашнога народа«[1] — морална снага његова, његова свесрдност у самопожртвованьу! Ко је пита и колико је могао прилагао је; и нејаки ђаци, који не могоше ући у добровољце, и имућни грађани, и инвалиди, и

[1] Oncken. Das Zeitalter des Revolution, des Kaiserreiches und des Befreiungskrieges II, 583.

слуге, жене и девојке, старо и младо, богато и сирото. Приносило се у новцу, у стварима, у храни. Жене и девојке прилагаху наките у ратну благајницу, а по нека сиротица[1] секла је своје лепе косе и гладовала, да би и она могла што приложити. Ако би се, одмах после рата, у неким крајевима старих провинција нашло сребрно посуђе, сматрало се као срамота!

Рат за ослобођење (Befreiungskrieg) *од 1813 имао је чисто демократски карактер.* То је велики историски и морални значај његов, — што је из најширих слојева пруског народа потекло одушевљење за њ, и што је вођен снагом пруског народа. Аустријски посланик, гроф Зичи, аристократ од главе до пете, који је мрзео демократију, признаје у своме извештају да је покрет општи, да нема човека у Пруској ко се не би такмачио у самопожртвовању, а Хановеранац Омитеда, који је зазирао од Пруса и није им симпатисао, вели, да је одушевљење толико, да би опирање краљево изазвало револуцију и да би је прва војска почела. Од Кромвелових драгона, вели Трајчке, свет још није видео војску про-

[1] Карл Хајн, један од комесара за уписивање добровољаца 1813, прича један леп пример пожртвовања. Кад је био у Бреслави, дођоше њему неколико сеоских жена и девојака, које чуше да цео свет прилаже за добровољце, и свака даде по нешто, али Нани немађаше шта, беше пука сиротица. »Пурпур невиности на њезиним образима беше јој једини украс, а сузе, у којима у тај мах одблескиваше горко осећање сиротиње, једино бисерје. »И ја ћу нешто да приложим«, рече она, и после дуже тихе унутрашње борбе она оде у једну оближњу собу, одсече своју свилену косу и продаде за два талира — и врати се весела с прилогом својим.« Од косе њене Хајн је наредио да се исплету гривне, прстење итд. и отуда је узето око 57 талира! Њему су и заручени слали своје бурме да их приложе у касу! Oncken II, 582.

жету таком моралном збиљом, као што је била пруска ослободилачка војска.

Демократски карактер — да је овај рат дело народа који се заложио сав за своје ослобођење — сведочи и сама домобранска и стална војска, с којима се пошло у рат. Стална војска, која је једва 5—6 месеца провела у касарни, више је имала карактер милиције народне, а домобранска је војска била потпуно народна војска. До капетана бирали су официре провинцијални одбори, а више официре постављао је краљ. Одело су махом набављали сами војници или провинцијални одбори. Наполеон се подсмевао грађанској војсци — armée bourgeoise! А аустријска и руска дипломатија с негодовањем је пратила оволико одушевљење и са зебњом гледала на »пруске јакобинце«!

Ни оно становништво, које не беше у саставу редовне војске и домобранаца, није стајало скрштених руку — и оно се стављало у службу отаџбини као Landsturm. Кроз закон о ландштурму — који је објављен 21 (7) априла — вејао је већ дух фанатизма, који би се морао распламтети, да је нешто доиста дошло до примене његове. Чим би се непријатељ појавио, одмах би се зазвонило са свих страна, и све што је мушко од петнаесте до шездесете године устало би, наоружало би се копљима, секирама, косама, брадвама итд. Ландштурм је био дужан да врши и шпијунажу, и ако се нареди, морају се цели окрузи попалити, уништити, усеви сагорети, бунари засути, стока отерати итд.! И ако до свега овога није дошло, јер се бојиште све више пре-

носило к западу, к Француској, ипак је ландштурм учинио велике користи и материјалне а и моралне, »јер је оживео народну свест да је овај свети рат општа ствар свих«.[1] Ландвер, који је најпре био намењен за одбрану земље, употребљен је као и редовна војска.

И ово опште и дубоко одушевљење распаљивала је још и патриотска тежња. Лире Аридта, Клајста и Фуке заједаше патриотским тоновима, а нико није могао дубље дарнути у младићско одушевљење него ли Теодор Кернер. И овом општем патриотском хору придружише се још и Уланд и Рикерт из јужне Немачке. Само стари Гете још не могаше да увиди моћ широкога покрета. Чињаше му се све ово као сувише смело. »Доста је да стресете ланце, којима вас је оковао. Он је за вас и сувише велики« — мислио је он о Наполеону и покрету.

Ну сав овај покрет колико моћан и колико искрен, ипак је само дело Пруско, а не и целога немачкога народа. Остала Немачка, може се рећи, није учествовала у покрету, како би то патриотизам захтевао. Бар у првој половини својој рат за ослобођење има чисто северно-немачки, пруски карактер. Југ се није мицао, шта више био је уз Наполеона, јер су државе његове за њихов опстанак имале да захвале њему. Али су Пруси тиме својом огромном заслугом обавезали немачки народ, они су највише учинили да се његова народна егзистенција спасе. Пруси су отворили очи својим јужним сународницима, да

[1] Treitscke, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert I, 443.

су они на првоме месту Немци! Пруска је овде била заштитник немачкога имена, носилац велике историске мисли немачкога народа, народног уједињења. И Фихте је био први, који је пророчански с пуно одређености истину свету објавио, истину, коју је и историја доцније оверила — да ће Пруска бити та земља, која ће постати вођ Немачке, јер су све земље, мале и велике, заједно с Аустријом, гледале само своје личне династичне интересе, а она једина то није. Пруска је права немачка земља, јер није опште интересе ставила испод својих локалних, него изнад њих! —

И после сатрвене велике армије на руским снежним бојиштима, Наполеон није престао бити страшило за Европу. И у данима своје несреће, кад је његова звезда залазила, Наполеонов геније задивио је свет својом снагом. Европа се морала дивити несаломљивости духа његова, јер и после Москве и Березине Наполеон је могао око 600.000 људи извести противу својих непријатеља. »Ја ћу овај рат водити као генерал Бонапарта, а не као император«, храбрио се, полазећи у рат. Али је премашало и моћ једнога таквога генија одржати се сада противу удружене Европе. Војске су биле бројно скоро једнаке, али су се каквоћом разликовале. Наполеонова војска беше махом из неизвежбаних младих регрута. Једини корпус генерала Мортијера беше из старих војника. Расположење у земљи пак беше противу Наполеона, напротив свакоме се досадило и гунђало се противу рата. Уз то је Наполеон хтео

у исти мах да очува и Шпанију и своју најбољу војску оставио је тамо, да се бори с устаницима.

Још крајем марта отпочет је рат. Руси под Витгенштајном и Пруси под Блихером заузеше Дрезду, победише Французе код Линсбурга (2 априла п. н.) и Мекерна (5 априла п. н.). Победе савезничке трајале су, док се на бојишту не појави сам Наполеон — са 120.000 своје војске и савезничким контигентима рајнским. Код Гросгершена (или Лицена) разби Прусе и Русе, заузе опет Дрезду и опет победи савезнике код Бауцена, да се они морадоше повући у Шлеску.

Сада је зависило много од држања аустриског — хоће ли допустити да се Наполеон и опет одржи и онда, када је било највише веројатноће да се уништи његова моћ. Извући се из француског савеза, а не улазити у нов, руско-пруски, скресати а не уништити моћ Наполеонову, — јер и ако омрзнут, ипак он беше зет Хабзбуршки, — то је била политика Метернихова, те се Аустрија колебала и оклевала. Наполеон је пак одмах у почетку 1813 године хтео ставити на искушење пријатељство аустриско и затражи да она увећа контигенат, што Аустрија одби. Шта више она повуче свој корпус из Пољске (под Шварценбергом) и тиме предаде Варшаву Русима на милост и немилост. Други оглед такође је рђаво испао — када 27 (15) марта понуди Аустрији да поделе Пруску, на шта она није смела пристати, јер би по истоме примеру и њен опстанак могао доћи кад у питање. И ипак би Аустрија и поред овога играла улогу посредника и судије, да се догађаји нису тако развијали, да се она мо-

рала одлучити ма на шта. Њезина улога посредовања изиграла се на прашкоме конгресу (од 28 јула до 11 августа по новом) — који се састао иницијативом аустриском, да се Наполеон добровољно склони, да се одрече своје политичке превласти. Кад је он покушао да се иза леђа Русије и Пруске погоди с Аустријом, питајући колико стаје њезино пријатељство, тада се она одлучи за руско-пруски савез, а стави Наполеону ултиматум: да распусти рајнски савез, да укине херцештво варшавско, да јој врати илирске провинције и Пруској границе на Елби. Кад за десет дана Аустрија не доби одговора, објави рат Француској (12 августа п. н.).

Савезници су сада надмашили Наполеона војском, којој главни командат беше кнез Шварценберг. А и срећа Наполеона напусти. Покушај маршала Удиноа да заузме Берлин несрећно испаде: њега разби Билов, пруски генерал, код Гросберена, а Магдоналда Блихер код Кацбаха. Последња победа Наполеонова на немачком земљишту беше над кнезом Шварценбергом код Дрезде (26 и 27 августа 1813 п. н.). На немачком земљишту није имао ни он нити његови генерали среће. Вандам се предаде после изгубљене битке код Кулма и Нелендорфа Клајсту, а Билов и Тауенцин потукоше маршала Неја код Даневица. Све три војске (под Блихером, Шварценбергом и Бернадотом) сједине се и у тродневној битци код Лајпцига (16, 18 и 19 октобра п. н., у »битци народа«) разбише Наполеона, да је морао бежати из Немачке.

Пораз код Лајпцига био је за његове рајнске савезнике знак за отпадање. Виртембершка, Баденска и Хесенска (Дармштат) оставише га и прићоше савезницима, а Баварска је то и пре њих учинила. И Пруси очистише своју земљу од Француза; Жером, краљ вестфалски, побеже за братом, и цела Немачка до Рајне беше слободна те се бојиште сада могло пренети и у Француску. И опет зато још није била Европа, нарочито Аустрија, да се кида с Наполеоном. Савезници послаше заробљеног француског барона, Сен-Ењана, да посредује код Наполеона за мир. Европа је тражила за себе частан мир, а не збацивање Наполеона. Француској су нудили савезници природне границе — до Рајне, Алпа, Пиринеја; Немачка, Италија, Шпанија и Холандија имале су бити слободне. Због незадовољства у земљи, Наполеон прими понуду за преговор, али стави такве захтеве, да су их савезници морали одбити: да Вестфалска краљевина и даље остане, да се Пруској не врате старе границе и да се Холандска преполови. С тога се рат и опет настави и савезници једном прокламацијом из Франкфурта (децембра 1813) објавише да они двоје француски народ од Наполеона! Шварценберг пређе швајцарску границу 18 (6) и заузе Лангр, Руси прећоше Рајну 13 (1), а Блихер још 1 јануара (п. н.) код Коба. Чак и на француском земљишту савезници огледаху споразум са Наполеоном, и нуђаху му (на конгресу у Шатиљону 5 фебруара п. н.) Француску са границама од 1792. Али низ победа над савезницима, које су само биле последњи одблесци његова великога војничкога ге-

нија, а никако не и доказ физичке надмоћности, не даде Наполеону да пристане на ову понуду. Савезници поправише своје грешке; код Барсир-Оба, Лаона, Арсис-сир-Оба (20 и 21 марта п. н.) разбише Наполеонову последњу војску и пут за Париз био им је отворен. Крајем марта (31 п. н.) уђоше савезници у Париз.

Докле се још страховало од имена Наполеона, дотле се и огледао с њим споразум! Сада је и његова судбина била решена. Славним победама дошао је до имена и круне, а великим успесима држао се на висини, одакле је заповедао и Француском и Европом. Само велики успеси, славне победе, могле су га и одржати на императорском престолу. Порази су значили и пропаст његову и његове династије, која је тек од њега почињала. »Требало је да сам ја мој унук« — тим је речима обележио свој положај после пораза и своју судбину. Наполеон би збачен. С падом његовим пале су и његова политичка система и његова превласт у Европи. Опасности од једне светске монархије нестало је. Нов ред, нове политичке комбинације морале су настати у Европи, ма да се, с почетка, мислило све старо да оживи. И за тај посао, да пречисти с хаосом који је настао после толиких преврата, био је позван — бечки конгрес.

Аустрији, која је у рату противу Наполеона била вођ (кнез Шварценберг, главни заповедник савезничке војске), припадала је и та част, да се у њеној престоници одлучи велико питање о политичкој подели Европе. Савезници, Александар I и Фридрих Вилхелм III, владари

немачки, изасланици њихови и других европских дворова, слегоше се у Беч, на конгрес, весели конгрес, где се полако радило, а више се сјајно гостило и проводило. На конгресу не водише прву и једину реч само савезници, нити је судбина Европе била тако зависна од њих. За чудо, да су на њему саслушани и слушани били дотадашњи Наполеонови савезници — немачки владари, чланови рајнскога савеза, и сама Француска. Не Пруска већ је Аустрија још тада почела помагати ове мале државе; још тада је, истина не у сасвим одређеном облику, избило супарништво њихових интереса. А Француска је, захваљујући вештини свога генијалнога представника Таљерана, играла видну улогу на конгресу. Таљеран се умео наћи, представити се реакцији као поборник легитимности и задобити је за себе и — Француску. Тај факат — да су Француска и мале немачке државе слушане на конгресу, да су и оне могле утицати на судбину одлучивања — био је од значаја. Питања, која су за Пруску од големе вредности, нису се могла с тога решити онако, како су то њени интереси у свему захтевали. Таква два питања, због којих се у мало није дошло до прекида између самих савезника, било је саксонско и пољско. Конгрес је још одмах у почетку одлучио да се чисто немачка питања одвоје од заједничких европских и предаду једном одбору од заступника пет немачких монархија (Аустрије, Пруске, Виртембершке, Баварске и Хановеранске). Ну саксонско питање није сматрао конгрес као чисто немачко, већ међународно. Саксонска је једина од немачких савез-

ника остала верна Наполеону у рату 1813 и 1814. С тога је био њен краљ Фридрих Август интерниран, а земљу од савезника поседоше — Пруси. Сада се пак за Саксонску, коју је тражила Пруска као накнаду, заузела Енглеска и Русија. Русију није могла придобити Пруска за себе, јер се цар Александар озбиљно носио мишљу да обнови Пољску. На то пак Пруска није могла пристати!

Већ се помишљало на рат и склапали савези за напад и одбрану. И што није дошло до отвореног сукоба има се у многоме захвалити личној иницијативи Фридриха Вилхелма III, који се грожаше од помисли на рат, те он отворено прије Александру I. Фридрих Вилхелм и Александар и опет беху савезници сада само противу Аустрије, Енглеске и Француске. Александар попусти од својих захтева, не тражећи цело херцештво варшавско, а и Фридрих Вилхелм не тражећи сву Саксонску. Пруска је добила од Саксонске 20.205,252 □ км. и 864.000 становника. И противу овога протестова саксонски краљ Фридрих Август, али њега нико не чу, јер у тај мах стиже глас да је Наполеон побегао са Елбе. Конгрес застаде у раду, чекајући на догађаје.

Ова пустоловина једнога генијалнога човека, јединствена у светској историји, препала је и Француску и Европу, те се страховало да ће се поновити низ ратова с Наполеоном. Он вероваше у своју цезарску срећу и чаробну моћ свога имена, и није се преварио. Бурбонско краљевство стајало је на ровитоме земљишту, те није било тешко једноме Наполеону успети. Маршал Неј,

Пораз код Лајпцига био је за његове рајнске савезнике знак за отпадање. Виртембершка, Баденска и Хесенска (Дармштат) оставише га и прићоше савезницима, а Баварска је то и пре њих учинила. И Пруси очистише своју земљу од Француза; Жером, краљ вестфалски, побеже за братом, и цела Немачка до Рајне беше слободна те се бојиште сада могло пренети и у Француску. И опет зато још није била Европа, нарочито Аустрија, да се кида с Наполеоном. Савезници послаше заробљеног француског барона, Сен-Ењана, да посредује код Наполеона за мир. Европа је тражила за себе частан мир, а не збацивање Наполеона. Француској су нудили савезници природне границе — до Рајне, Алпа, Пиринеја; Немачка, Италија, Шпанија и Холандија имале су бити слободне. Због незадовољства у земљи, Наполеон прими понуду за преговор, али стави такве захтеве, да су их савезници морали одбити: да Вестфалска краљевина и даље остане, да се Пруској не врате старе границе и да се Холандска преполови. С тога се рат и опет настави и савезници једном прокламацијом из Франкфурта (децембра 1813) објавише да они двоје француски народ од Наполеона! Шварценберг пређе швајцарску границу 18 (6) и заузе Лангр, Руси пређоше Рајну 13 (1), а Блихер још 1 јануара (п. н.) код Коба. Чак и на француском земљишту савезници огледаху споразум са Наполеоном, и нуђаху му (на конгресу у Шатиљону 5 фебруара п. н.) Француску са границама од 1792. Али низ победа над савезницима, које су само биле последњи одблесци његова великога војничкога ге-

нија, а никако не и доказ физичке надмоћности, не даде Наполеону да пристане на ову понуду. Савезници поправише своје грешке; код Барсир-Оба, Лаона, Арсис-сир-Оба (20 и 21 марта п. н.) разбише Наполеонову последњу војску и пут за Париз био им је отворен. Крајем марта (31 п. н.) уђоше савезници у Париз.

Докле се још страховало од имена Наполеона, дотле се и огледао с њим споразум! Сада је и његова судбина била решена. Славним победама дошао је до имена и круне, а великим успесима држао се на висини, одакле је заповедао и Француском и Европом. Само велики успеси, славне победе, могле су га и одржати на императорском престолу. Порази су значили и пропаст његову и његове династије, која је тек од њега почињала. »Требало је да сам ја мој унук« — тим је речима обележио свој положај после пораза и своју судбину. Наполеон би збачен. С падом његовим пале су и његова политичка система и његова превласт у Европи. Опасности од једне светске монархије нестало је. Нов ред, нове политичке комбинације морале су настати у Европи, ма да се, с почетка, мислило све старо да оживи. И за тај посао, да пречисти с хаосом који је настао после толиких преврата, био је позван — бечки конгрес.

Аустрији, која је у рату противу Наполеона била вођ (кнез Шварценберг, главни заповедник савезничке војске), припадала је и та част, да се у њеној престоници одлучи велико питање о политичкој подели Европе. Савезници, Александар I и Фридрих Вилхелм III, владари

глас! Чланови савеза нису смели објављивати један другоме рат, већ се спорна питања одлучивала на бундестагу. Савез је пак имао и своју савезничку војску.

Из кризе за свој државни и народни опстанак немачки народ је срећно изишао. Немачка је била слободна од туђинаца, а из ове борбе изишао је немачки народ са развијенијом и јачом народном свешћу. Старога политичког облика »римског царства немачке народности« нестало је — и створен је нов. Немачка је била од 8 јуна п. н. 1815 савез држава (Staatenbund) од 30 држава, државица и слободних градова, у коме је Аустрија имала хегемонију. Немачка је дакле сачувала своју народну и државну самосталност, али није изишла уједињена. Ну питање о народноме уједињењу, дотле непознато у прошлости њеној, избило је доцније као неминовна последица развијенијега живота и политичке свести народне. А сем заслуга за јачу и развијенију националну свест, револуција је учинила и друге огромне користи немачкој ствари. Она је уравнила пут ка народноме уједињењу. Пре револуције Немачка је била раздробљена на близу 300 држава и државица, уз те су долазиле још и 30 већих племићских територија (reichsunmittelbare Herrschaften), независних од свога обласнога господара, већ од самога цара, и око 1400 мањих баронија, које су износиле око 1011,20 □ км. и 500.000 становника. Опет за то, и овако малене, оне су имале скоро сва суверена права државе према својим држав*љанима*. И оне су од њих могли наплаћивати

порезу, имале су судску и управну власт итд. И ове сићушне територије биле су ограђене једна од друге царински — свака је могла имати своју засебну царину. Код такве поцепаности привредне и политичке чинило се да ће се национално осећање заједнице за навек угушити, да се народна свест никада неће развити. Немачка литература и наука стајале су далеко од народа, — нису хтеле да га разумеју, а он није могао њих. Интелигенција је била понета другим идејама, не националним. —

Требало је дакле да велики потреси из основа измену немачке прилике. У овој великој борби за државни и народни постанак нестало је и старе Немачке. Француска револуција уносила је нови свежи дух, нове идеје, а француска политика порушила је основе патрикуларизма у Немачкој — секуларизацијом и медиатизирањем. Како су бедне биле оне немоћне државице, кад је требало показати снаге пред силним освајачима! Безобзирце су владари њихови напуштали своје земље и бежали, нудили Французима сами контрибуције или (као баварски Пфалц) истицали на границама својих државица табле са натписом: »ово је неутрално земљиште«. Из ове политичке поцепаности и немоћи Немачку је извела француска револуција! Оно калеидоскопско шаренило од разних државица и области уништила је француска револуција. Од толиких безбројних државица остало је само 30 после бечкога конгреса! То су били благодетни резултати француске револуције, која је дакле убрзала и олакшала народно уједињење.

IV.

НЕМАЧКА ДО ВЛАДЕ ВИЛХЕЛМА I.

1815—1861.

(Реакција. Покушаји демократије да изврши народно уједињење.)

Аустрија:	*Немачка:*
Франц I 1806—1835	Фридрих Вилхелм III 1797—1840
Фердинанд I 1835—1848	Фридрих Вилхелм IV 1840—1861
Франц Јозеф I 1848—....	

I

После толиких ратова, Европа се осећала клонулом, уморном. Потреба за мир била је јача но икад. Како су с великим друштвеним преломом у француској револуцији дошли и преврати, и ратови, који су скоро целу Европу захватили, веровало се да ће се једном за свагда угушити врело њихово, ако се врати све старо, сав живот пре револуције. С почетка се збиља имало привидног успеха — те се могло варати надом, да ће се моћи оживети стари ред. Али јулска револуција 1830 год., која је оборила Бурбоне с престола француског, уверила је и најодсудније присталице рестаурације да је све узалуд, да је немогућно задржати развитак живота. Ну све дотле још су силни веровали у моћ рестаурације.

То доба у новијој европској историји познато је као доба рестаурације (васпостављања).

Европски народи требало је да буду сачувани од потреса, преврата, агитација, а то је могло бити само ако се ставе под очинско туторство својих владара, у чије руке треба да положе своју судбину. Покушај да туторство постане и политичка система учињен је Светом Алијансијом. Александар I поношаше се да је он ослободио Европу од Наполеонова јарма, те је требало и сада да буде он на челу реакције противу револуционарне струје, реакције која је имала да подигне што је револуција срушила, а сруши што је она створила. У личности Александра I чудновато су се мешала учења XVIII века о слободи, правди, хуманости, и уверења чисто апсолутистичка о позиву владарском. Он је подсећао на просвећене деспоте XVIII века — све за народ, али ништа с њим! Његовој природи, у којој је било доста сањаличког, болећивог, потпуно је одговарала идеја Свете Алијансије. — Три владара, руски, аустриски, пруски, склопили су Свету Алијансију, и акт о њој потписали 26 (14) септембра 1815 год. У њему се објављивало, како је Провиђење излило, за ове последње три године, свој благослов на оне државе, које једино своју судбу полажу у њ, те су одлучили да се у своме држању унутра у земљи и споља руководе једино прописима хришћанске вере, правичношћу, љубављу и мирољубивошћу; да, као што Св. Писмо налаже, остану сједињени чврстом везом браства, да се према поданицима и војскама управљају као оцеви породични и пуномоћ-

ници Провиђења, да трима гранама једне исте породице владају итд. Св. Писмо и Провиђење — требало је да замене све теорије о слободи, држави итд. У тај свети савез позвали су и друге владаре. Енглеска не пристаде, бојећи се да се иза тога не крију какви руски рачуни на Истоку, а и с тога, што је краљ »и пре знао за хришћанске истине, те му није потребно ново уверење«.

Под окриљем Свете Алијансије реакција је почела смело дизати главу. Терало се с рестауришањем старога и рушења новога у крајност, где озбиљно постаје смешним. У Турину се једва одустало од намере да се баци у ваздух мост, који су Французи саградили, гонили су силом људе да иду незгодним врлетним прелазом преко Алпа код Новалеза, а да оставе угоднији пут код Мон-Сениса, који је Наполеон прокрчио. Папа је у Риму забранио каламљење богиња, и наредио те су повадили фењере, јер су и једно и друго увели Французи — боље је и у мраку, само нека није њихов поклон! Стари херцег од Хесена, у својој манији да рестаурише старо, ишао је дотле да је наредио да се наново уведе у војсци перчин — стара мода; а све официре, који су за време француско аванзовали, вратио је у пређашње чинове. Онај, скромне памети, владар, Франц II, нашао је у своме министру Метерниху верног помагача. Њему се чињаху слободоумне тежње да су бесмислице, лудорије, дело бесавесних агитатора! И он то није крио, нити је пропуштао и једну згоду да их осуди, да негодује. *Пред* колегијом професора љубљанскога лицеја

он отворено изјави: »ко мени служи, мора учити што ја заповедам, ко то не може или ми изилази с новим идејама, нека узме капу, па нек иде кући, или ћу га ја одјурити«. Највише му бриге задаваху Мађари, који су чували као светињу своје привилегије. Једној депутацији мађарској одговорио је, како се цео свет заноси и жели да има уставност (totus mundus stultizat et vult habere constitutiones novas!). И реакција у Аустрији била је на свом месту, те се није онако осећала, као у другим напреднијим земљама. Русија је пак била херметички затворена од прилива идеја са Запада, а и није се у земљи из масе осећала каква потреба за европском слободом. Друкчије у Пруској, где је Фридрих Вилхелм III још 22 (10) маја 1815, у очи новога рата с Наполеоном, обећао јавно да ће се дати Пруској нека врста уставности — опште представништво народно из чланова провинцијалних ландтага. Краљ није оценио последице своје јавно задате речи. Сада, пак, после минуле погибли, није помишљао, а особито као члану Свете Алијансије није му било ни могућно, искупити своју реч! Само су омање реформе предузете. Од слобода и права, које је народ очекивао, није било ништа, и ако је уставна странка била и многобројна и бројала највиђеније људе као своје чланове: Фарденберга, Штегемана, Финке-а, Штајна, Нибура, Шена, Гнајзенауа, Хумболта и друге. Комисија, која се имала састати за израду устава 1 септембра 1815, не беше позвана, а познати Görres-ов патриотски, умерени лист »Rheinischer Merkur« би угушен, јер им се чак и он чинио сувише слободоумним.

Народ је био разочаран. Није он био устао противу Наполеона само као противу туђинца, већ је устао да се бори и за слободу народну и грађанску. Борећи се противу Наполеона, он се борио и за своја грађанска права — јер је свестан био, да су му их туђинци погазили! Место тога реакција је хтела да он све то заборави, да се он одрече своје свести и својих потреба, и да лојално преда судбину своју у њене руке. Али је лудо било веровати да ће се моћи оживети стари живот. Много и много шта изменило се од француске револуције. Стари друштвени ред срушен је, а тиме и распоред политичке моћи међу сталежима друштвеним. Повлашћени сталежи који су имали изузетни положај у друштву, — имали права а не и дужности, — пропали су као политичка моћ у француској револуцији, пошто су још пре ње економно пали. Кроз њих се пробио један нов, трећи сталеж, у чијим је рукама било богаство и који је на основу те своје друштвене — економне — моћи тражио и политичка права, политичку моћ. За све ово реакција није хтела да зна! Она је затворала очи и пред тим фактом да је живот народни куд и камо одмакао, да је свест куд и камо јача, и да су за време Наполеонове владавине идеје француске револуције пронете по Европи. »Јер где год је Наполеон створио какву државу, или која је стајала под суверенством и утицајем његовим, ту је увођен нов ред — укидале су се повластице племства и свештенства, давата политичка права народу, рушио феодализам, једном речи улазио модерни дух! *Тако је било* и у Немачкој, која је стајала под

утицајем Наполеоновим! Па и Пруска, као што смо видели, уводећи реформу, признала је потребу времена. Реакција дакле није могла трајно успети и сви њезини напори били су узалудно трошење снаге, да се оживи оно што је умрло и умртви оно што има животне снаге у себи.

Две велике немачке државе — Аустрија и Пруска — предњачиле су у реакцији, а за њима је ишла још по која мања држава. Али већина осталих држава и државица није пошла тим путем. Живећи или као васали или као савезници француски, у тим крајевима је обладала сасвим модерна државна идеја Мале су се државе прве одужиле потреби свога времена, ако не из чисте склоности према новим идејама а оно из паметно схваћеног интереса свог. Оне су усвојиле уставност, давале грађанима политичка права. Први владар, који је то учинио, био је херцег од Саксен-Вајмара Карло Август, који је дао устав својој земљи 5 маја (п. н.) 1816 год. Затим Баварска 16 (4) маја и Баденска 22 (10) августа 1818 год. Виртембершка је добила уставност 19 (7) септембра 1819 год. под Вилхелмом I, Хесенска (Дармштат) 17 (5) декембра 1820 год. Од северних држава Мекленбург, Саксонска и Хановеранска добили су такође неку врсту устава — у колико су стари ландтази узели модернији облик.

Партикуларизам се, као што смо видели, умео увек да довије, увек да нађе савезника и увек је водио рачуна о духу и потребама времена. Кад је папство било јако, он се удружио с њиме противу апсолутистичких тежњи немачких

царева. Кад је папска власт почела нагло опадати, кад је опозиција противу њега била обележје времена, једна моћна чињеница, он се у реформацији удружио с њом. Кад је у модерно доба идеја слободе постала потреба времена, партикуларизам је дакле увек био савремен, — лањајући се оних срестава, које му само време пружи, а увек су му биле поуздана подлога и племенске сепаратне тежње својих народа! И сада је партикуларизам потпуно паметно пригрлио идеју слободе! Требало је придобити масу, привезати грађане за интересе своје уске отаџбине, дајући им права да утичу на судбину њену. А Пруска и Аустрија побринуле су се већ да отуђе слободне грађане малих држава од шире отаџбине немачке, да они у њима гледају оличену реакцију, противнике слобода и права грађанских. На послетку шта је марило носити се и с неколико туцета демагога, а међу тим имати народ уза се, ако би био потребан отпор освајачким циљевима Аустрије или Пруске! Тако је партикуларизам потпуно свестан својих интереса радио, кад је постао заштитником демократије. И Аустрија има пуно разлога да помаже реакцију — јер је она само тако могла остати у свом моћном положају у Немачкој. С општом победом демократије и пробуђењем народне свести, настајала је опасност да она буде истиснута из немачкога савеза, јер са онаквим шаренилом етнографским није могла остати. Тако је због ове политичке реакције Пруска једина била у сувој штети. Она је напустила велику политику Великог курфирста и Фридриха

Великога, па је измећарила за друге, удаљујући се од народних идеала. Немачкоме народу она се престављала као реакционар, као противник тежњи широке масе![1]

[1] Оваква два супротна политичка правца — великих и малих држава — долазила су у сукоб, те је Метерних свим силама радио да ову систему прошири на целу Немачку. Разуме се, да се није могао мешати непосредно у унутрашње ствари појединих држава, већ је то чинио преко савезних већа (бундестага). Он је бранио реакционаре и у потпуно неправичним стварима. На првој сесији бундестага (5 новембра п. н. 1816) стигла је била тужба противу старога херцега хесенскога, који је самовољно отео све оне крунске земље, које су за време Француза биле продате. Ништа није било херцегу, поред ове тужбе! Нико се од сада није надао правди од бундестага. —

Опозицију противу реакције најватреније је прихватила омладина. Млађи нараштај учествовао је у рату за ослобођење, упознао се с новим духом времена, и вратио се са слободоумним мислима. Пруска је и сама помогла демократији, — помажући популарном, народном покрету противу Наполеона. За време 100 дана Наполеонових јенски ђаци основаше прво удружење буршева — Burschenschaft, »ради моралног, научног и физичког образовања за службу отаџбини«. Burschenschaft се мало по мало раширио по целој Немачкој. Разуме се да је и овај омладински покрет, као и сваки, био непрактичан, с нејасним сврхама и непознавањем средстава за борбу, а уз то беше у њему неколико струја, које нису ишле сагласно. Свим овим умела се лепо користити реакција. Из омладинских кругова никла је мисао да се прослави 1817 год., тристагодишњица реформације, на Вартбургу (где је некада Лутер сакривен био). На прослави самој ђаци су спалили неколико реакционарских књига, један перчин хесенски, један штап капларски — знаке реакције. Овако невина демострација послужила је Метерниху као баук за плашљивије реакционаре. Од онакве детињарије он је испрео — преврате, револуцију. Александру I изнесе предлог да се сазове конгрес европски ради саветовања о реакцији и уједно одлучи о повлачењу страних трупа из земље француске. Такав конгрес заседавао је у Ахену 1818 год. Омладина је била гањана. Она се сада, сасвим природно, морала латити других путева — тајних савеза и насилних средстава. Један тајан савез био је у Гисену још за време Француза с циљу — да ослободи Немачку. Сада је у Гисену обновљен тај савез, али противу реакције. Један члан тога савеза, ђак богословскога факултета, *Карло Санд*, необично побожан и моралан младић, неодређених идеја, сањалица, занет говорима и писањем противу реакције, одлучи да убије једнога виђенијега реакционара,

Ну напустивши да иде напоредо с духом времена, да задобије за себе народе повлађивањем

и избор паде на познатога писца комедија, Коцебуа, руског тајног саветника. Радосно је сада писао Метерних познатоме немачкоме публицисти Генцу, како му је одлични Санд дао материјала да доврши оно, што је почео после Вартбурга. Метерних је владама износио, како превратни елементи узимљу маха не само у Француској но и у Немачкој, и како су у многоме криве омање државе, које су рђаво извеле члан 13 савезног устава — давши својим земљама уставе, и позва једну конференцију у Карлсбад, на коју послаше своје изасланике Пруска, Баварска, Саксонска, Хановеранска, Виртемберг, Насавска и Баден. На тој чувеној карлсбадској конференцији члан 13 савезног устава протумачен је у »монархиском смислу«. Устави се нису могли збрисати, али се за то пристало на реакционарне мере. Уведена је била цензура за новине и књиге (испод 20 табака); бундестаг је био овлашћен да и без позива појединих владара пази на њихове држављане; универзитете су контролисали владини комесари; Tugendbund је био забрањен, а и гимнастичка друштва; у Мајнцу пак заседе централна комисија за проналажење и гоњење демагошких ровења и смутњи. И Пруска се пожурила да се покаже како је вољна да истраје на путу реакције. Људи, који су били заслужни за народну ствар, били су сада гањани. Шлајермахерове проповеди контролисала је полиција. Ново издање Фихтеових »Говора« било је забрањено, тако исто и немачки превод дела Урлиха Хутена (хуманисте и песника из доба реформације), јер се сада, у XIX веку, нису смели допустити онакви испади противу Св. Столице (као у XVI веку). »Оцу« Јану одредише Фрајбург, као једину варош у којој је смео живети; Арнту забранише лекције на универзитету. Пруска је верно служила Метерниху, уместо да се латила праве државне политике, да конфузне и нејасне идеје и тежње разбистри и упути правилним путем, — што је и дужност државе и државника. Пруска је агитације неколико демагога узела као мишљење целога народа! Она се трудила да стекне с правом глас једне реакционарне земље и у томе је успела. Тако се бар мислило у јужној Немачкој, што је нашло свога одјека у Manuscript aus Süddeutschland — брошири коју је у истини, само под туђим именом, написао сам краљ виртембершки, књига интересна, што из ње чујемо где партикуларизам говори у своју одбрану и како се о Прускоj мислило на југу. Бранио се, у тој брошири, рајнски савез; предлагало да се искључи Аустрија и Пруска из савеза, јер оне иду својим засебним циљевима. У њој се даље признавало да је сада пре-ка потреба увести у све немачке земље уставност, да то није мода, *већ* искупљење члана 13 заједничког устава. Тако ја партикуларизам *узимао* у заштиту демократију од реакционарне Пруске.

савременим идејама, државни живот Пруске ипак није био празан, само прегоњење с демагозима, без и једне творевине, која би била од значаја по ствар народног уједињења. Пруска је ипак за ово време извршила један важан задатак.

Код других народа ишло је обратно — с политичким уједињењем и економно јединство. У Немачкој је најпре извршено уједињење у области привреднога живота, па је дошло политичко! Заслуга за привредно уједињење немачкога народа припада Пруској. Истина, није најпре велика мисао народног уједињења нагнала Пруску на рад за привредно уједињење, нити је предвиђала догађаје и ценила значај њихов, како су заслужили, већ је она силом прилика била нагнана, да пође овим путем, путем националног уједињења.

Привредни живот немачкога народа бунио се противу онаквога политичкога реда. Он му је сметао и није се могао развијати. Мало више полета, па су одмах ту биле границе, које су му сметале. Колико је било области независних, толико је било и граница, толико и разних царина. Трговина иоле јача наилазила је на сметње, — у свакој области друга царинска стопа, други царински закони, друге врсте посредне порезе. Међу тим, то је био један народ, једне прошлости, истих заједничких привредних интереса!

После ослобођења од Наполеонове превласти, Европа се и економно прибирала. Привредна политика Наполеонова, као год и његова освајачка, подједнако је потискивала народе. С падом Наполеоновим пала је и његова система. Енглеска је

била под Наполеоном потпуно изолована, истиснута с европских тргова. Сада је и она пуштена у Европу. Енглеска роба, дотле забрањивана за Европу, поплави сада европске тргове — продавало се у бесцење, да домаћа индустрија није могла дићи главе. А Пруска је пак и са своје клонулости привредне и многих дугова морала помишљати на привредни препорођај. И ако је војску смањила на 120.000 људи, ипак приходи државни нису износили толико, да би се из њих могли исплаћивати и дугови. На банкроство се није могло мислити — тај нечастан пут није хтео изабрати Фридрих Вилхелм III. Али исто тако се нису могле уводити ни нове порезе, јер је привредна снага народна била преоптерећена. Остао је најпоузданији пут — повећање царинских прихода. Питање царинско стајало је и иначе на дневноме реду. Оно се морало регулисати, као погодба целог привредног живота.[1] —

Провинције пруске имале су различне царинске законе. Само у старим провинцијама било је 67 разних царинских тарифа са 2276 класа робе. Саобраћај између провинција, градова и крајева био је отежаван царинама. Ни новчана система није била једна иста, већ су разни новци циркулисали по разним провинцијама. Требало је дакле уништити све сметње пруској трговини, које су унутра у земљи биле; увести једну царинску тарифу и општу царину на граници земаљској, а укинути унутра у земљи. 11 јула (п. н.) 1816

[1] О историји царинског савеза види: Dittmar, Der deutsche Zollverein, 1867 и 1868 (2 књиге), у Festenberg-Pakisch, Geschichte des Zollvereines, 1869, и Weber, Der deutsche Zollverein.

једним законом укинуте су све царине унутрашње између области, градова итд. Сад је имала да се одлучи царинска стопа. Питање је било од значаја, да ли ће Пруска увести високу царинску стопу, да онемогући увоз стране робе, — као што се очекивало. Изненадило је дакле цео свет кад је Пруска оставила мисао о заштитној царини, и стопу царинску узела тако малу! За то има поглавито заслуге главни директор пореске управе Масен. Савестан, вредан чиновник, који је имао не само чиновничке рутине, извежбаности, већ и човек од мисли, идеја, са јаком творачком снагом, то је био Масен. Мануфактурни производи по новој царинској тарифи, чији је творац Масен, били су оптерећени царином са 10% од вредности, јер је било тешко при онако дугим, растегнутим границама пруским контролисати увоз, сачувати га од кријумчарења. При малој стопи царинској, мања је потреба да се кријумчари. Колонијална роба пак имала је да плаћа 20% царине од вредности; она се довозила лађама и у пристаништима лако је било контролисати, те се није било бојати кријумчарења. Закон овај је почео бити обавезан од 1 јануара (п. н.) 1819 године.

Противу ових царинских реформама дигло се јавно мњење не само у Пруској, већ и у целој Немачкој. Међу противницима пруске царинске системе био је и велики патриота, заслужан човек за народно уједињење — Фридрих Лист, познати економ, и ако је он тражио да се укину све царине између држава немачких, и да буде једна општа, на граници немачкога савеза, али

не по пруској системи, већ велика царина, — заштитна. Онда би цео немачки савез (и Аустрија) могао чинити једну целину, једну бар привредно уједињену Немачку! —

Држало се да ће пруска индустрија подлећи у конкуренцији са страном. Метерних је у овом пруском закону гледао неке скривене намере. Свим силама радио је да га Пруска опозове; али узалуд! Међу тим закон је издржао сјајне пробе. Трговина је узела такав полет, какав се није могао очекивати, те је Масен после две године могао чак и смањити царину на неку робу. Тако је Пруска, без обзира на ову опозицију у земљи и ван земље, продужила рад на привредном развитку. Наглер реформиса поште, те је сада саобраћај био уредан и убрзан. 1822 год. на Одри установљено је прво паробродско друштво, а три године доцније и на Рајни. Друмови су у Пруској 1815 износили тек 523 миље, а 1825 већ 1625. Овакав полет привредног живота и њезина царинска система нагнали су Пруску, да се лати, хтела не хтела, великога задатка — привреднога савеза немачкога народа. Границе Пруске биле су дуге и растегнуте, да је за њу била незгодна заштитна — прохибитивна — система, те је она увиђала да је она природом свога земљишта била упућена на транзит и саобраћајну трговину. То је био разлог, те је она усвојила принцип слободне трговине. Али и ова система била би илузорна, трговина би била потпуно слободна, царина не би било скоро никаквих, када би околне суседне државе и државице *нарочито хтеле* да јој науде, помагањем крij умчар-

ства. Један је поглед довољан на географску карту Пруске тога доба, па да нас увери, како је она била упућена на споразум с другим земљама. Прускоj је дакле било много стало да у ову своју систему уведе и друге земље немачке. Интерес пруски слагао се потпунце са интересом тада још идеалне, доцније уједињене Немачке. Члан 19 устава немачкога савеза давао је право бундестагу, да може питање саобраћаја и трговине између држава регулисати. Тога члана сетили су се 1817, када је била гладна година. Код онакве политичке поцепаности и ограда царинских, које су делиле државу од државе, и несрећа се осећала куд и камо јаче. У помоћ се није могло тако лако притећи са многобројних законских и царинских тешкоћа, које су сметале извозу и провозу хране. Бундестаг, невољом нагнат, одлучи да се укину сва ограничења за жито. Па и та одлука није се могла извести због опозиције Баварске и Мекленбурга. Како је већ 1818 била родом обилна, већ се заборавило на ранију одлуку — није била журба! Али је значајно, да се осетила потреба бар оваквога привредног уједињења! Сада се о томе већ мислило и — предлагало.

На карлсбадским конференцијама изасланика немачких држава, које је Метерних сазвао ради већања о мерама противу демократа — 4 августа 1819 — баденски министар Берштет изјави да ће он поднети меморандум о слободном саобраћају између немачких држава, не тражећи да се ту реши то питање, већ само да га покрене, да се о њему размисли. Писац тога ме-

морандума био је Фридрих Небенијус, човек веома заслужан за царински савез немачки. На карлсбадским конференцијама не би ништа од предлога, није се чак ни размишљало о њему, јер се Метерних опирао томе! Ипак је значајно, и ако од предлога не би ништа, што је он постао поводом захтева баденске народне скупштине, да се ради на томе, да трговина у Немачкој буде слободна, без икаквих ограничења. Виртемберг је такође помагао овај предлог. Потреба привредног уједињења била је дакле ту; јавно мњење ју је проповедало, неке од малих држава и формално признале, а и сам бундестаг. Привредни живот је дакле заповедно тражио да нестане партикуларизма, преграда између држава у области једнога народа, који је био на истом културном ступњу развића и имао исте потребе. Али извршити овај задатак била је тешка ствар! Било се бојати да ће, после привредног уједињења, само собом доћи и политичко, — а пристати на ово, значило је извршити самоубиство над собом. Сем тога те преграде између држава биле су финански извори. Уништити то, значило је ризиковати да се изгубе. И ту је требало дакле љуте, привредне и политичке борбе. Ни Аустрија, ни мале државе нису могле узети ту улогу на себе. Та часна и тешка улога припала је Пруској.

Први царински савезник пруски била је мала кнежевина Шварцбург-Сондерсхаузен. Из бојазни од Аустрије и од малих држава преговори су вођени тајно. Уговор који је Пруска утврдила с овом малом државом послужио је као образац за све доцније: да се приходи царински деле

по сразмери броја становника. На три године доцније ступи у савез Шварцбург-Рудолштат! Околне мале државе дигле су сада вику противу пруске царинске политике. Маршалу, насавском министру, привиђало се у томе оно страшило за мале државе — уједињење Немачке! Трговачко удружење[1] жалило се бундестагу; а на бечким конференцијама дигоше читаву буру противу Пруске мале државе, које је кривише да је повредила члан 19 устава савеза немачкога. Хесенска (курфирство) отвори прави царински рат противу Пруске, помажући кријумчарење. А најдрскија беше једна земљица окружена Пруском — Анхалт-Кетен! Када је Пруска позва у савез, њезин херцег одговори поносно, како он неће допустити да му се самовољно крње његова суверена права. Он јавно помагаше кријумчарење. Тада Пруска предузе енергичне кораке, блокира ову малу земљу — постави свуда око ње своје царинарнице и страже, да се она јадна није могла маћи. Херцег од Анхалт-Кетена није се надао оваквим енергичним мерама; он запомагаше на све стране, тражаше помоћи од бундестага, па чак промени вером, пређе у католике, мислећи да ће га Аустрија сада помоћи! Али све узалуд! Из обзира према Пруској Аустрија га не хте помоћи; а кад Пруска загради и Елбу (на којој је Анхалт-Кетен), онда већ немаше куд, и с тужним расположењем ступи у царински са-

[1] »Немачко трговачко удружење« основао је Фридрих Лист, чувени патриота и економ. Лист је био противу пруског царинског савеза, тражећи царинску заједницу целога савеза немачког, дакле са Аустријом.

вез. Тако се свршио тај страшан рат с овом малом земљом, 1828 године.

У погибли да изгубе своју привредну, па затим и своју политичку самосталност, мале државе спремаху се за одбрану. И оне нису могле одрицати потребу привредног уједињења, али га нису хтеле с Пруском. Оне су пошле дакле истим путем само без Пруске, — путем царинских савеза. Баденски министар Берштет и насавски Тил покренуше питање о савезу, и 1820 би сазвана конференција у Дармштату од представника обе Хесенске (Дармштата и Касела), Баварске, Баденске, Насавске и тиришких државица. Али преговори иђаху споро. Ситни интереси беху се испречили пред опште, те су се преговорачи уморили око њих. Најпре одустаде Хесен (Дармштат), па затим Насавска, па Баварска. Тако се лепо посведочила неподобност малих држава за велике интересе. Озбиљније су покушали Баварска и Виртембершка, које склопише 18 (6) јануара 1828 год. међусобни царински савез. Али ни он није имао животне снаге. За моћан и развијен привредни живот потребне су шире границе, већи мах.

Није чудо кад су се и мале државе почеле мирити с том мишљу, да приђу Пруској. Прва од малих држава која је пришла Пруској, увиђајући немогућност да се бори противу њезине системе било је херцештво Хесен-Дармштат. Оно на једанпут остави политику малих држава и бојазан за свој суверенитет. У највећој тајности свршени су преговори. Али се није без предомишљања *Пруска упустила* у преговоре, јер се, доласком Хе-

сен-Дармштата, граница увећавала од 992 миље на 1108 дужине, а земљиште цело једва са 152 квадратне миље! Меродавне кругове склонио је да ипак пристану Ајхорн, тајни саветник у министарству спољашњих послова, указавши на велику политичку добит, и ако није толика и материјална. 14 (2) фебруара 1828 потписан је уговор с Хесен-Дармштатом. Уговор је био од значаја што је могао мале државе придобити својим одредбама: равноправношћу чланова царинскога савеза, самосталношћу царинске управе, али сасвим по пруском обрасцу, и поделом прихода по сразмери броја становника.

Као гром из ведра неба пао је међу владаре малих држава глас о закључењу царинског савеза између Пруске и Хесен-Дармштата. Краљ баварски Лудвик толико се заборавио да је тражио интервенцију француску, и једва се помирио са свршеним фактом. И још се партикуларизам спремао за борбу, отимајући се да не уђе у савез с Пруском. Када је Пруска затворила и посела трговачке путеве, Саксонска, бојећи се за лајпцишки трг коме је требала слободна трговина, огледа да са државама средње Немачке заснује савез — који би ушао између пруског и баварско-виртембершког. Она, Хесен-Касел и тириншке државице (Вајмар-Гота Кобург) склопише Mitteldeutscher Handelsverein (Средњонемачки трговачки савез), ком се придружи Хановеранска. То је био само трговински а не и царински савез. Њиме се обвезиваху оне да до 31 (19) децембра 1834 год. ниједна од њих не прилази никаквоме савезу и да ни с једним савезом не закључује трговински уго-

вор. Овај савез није био дакле царински, али је био наперен противу интереса пруских: да се војује с њоме! Касел, по своме географском положају, био је важна тачка, одакле се могло много наудити Пруској. Истина је, да у савезника недостајаше енергије и новчаних средстава — јер су при првом кораку показали немоћ: нису имали пара да сагради путеве, којима би ишли у Пруску.

Генијални творац немачкога царинскога савеза Моц дође на срећну мисао, да обиђе погибли овога средњонемачкога савеза, пружајући руку преко њега Баварској и Виртембершкој. Понуда је пре сваког очекивања била лепо примљена и у Минхену и у Штутгарту. Да не би пало у очи, би послан у Штутгарт да преговара чувени књижар Кота. Његови преговори имали су успеха и идуће 1829 год. 27 (15) маја би закључен уговор између Пруске-Хесен-Касела с једне и Баварске-Виртемберше с друге стране. Обострано су се везивали уговором да међусобну трговину земаљским производима ослободе од сваких дажбина, да олакшају царину туђој увозној роби, да прилагоде једно другом своја царинска законодавства, да се сваке године држе царинске конференције и да ни једна од њих не закључује трговински уговор ни са којом од својих суседа. И ако није било формално име царински савез, опет је била грдна добит. Да би пак изиграо средњонемачки трговински савез, Моц дође на лукаву мисао, да понуди херцезима од Гога и Мајнингена да сагради путеве кроз своје земље, који би везивали север и југ, а новац би *за то* дала Пруска. Тиме је онај средњонема-

чки савез постао илузоран, — није имао више вредности. Истина да су они огледали да га још једном обнове, али узалуд, оставише га најпре Мајнинген и Гота и ућоше у пруски царински савез. Чак је и љути противник савеза Хесен-Касел морао положити оружје и ући у савез. У Хесен-Каселу су расходи царински били такви, да су гутали приходе, и сав транзит беше се окренуо преко нових друмова тириншких. 25 (13) августа 1831 год. приступао је савезу Хесен-Касел. А дотле су имале времена да се увере о користи савеза и Виртембершка и Баварска, те децембра месеца 1831 изјавише обе да желе ступити у савез. После дугих преговора и многих тешкоћа једва је докончано 1 јануара (п. н.) 1834. И Саксонска није имала куда — нарочито је то велики лајпцишки трг захтевао, те и она са осталим тиринпшким државицама уђе у савез (1833). Немачки царински савез Deutscher Zollverein — тако се зваше сада нови савез. Име његово казује и огроман значај његов. Сем Хановерске, Олденбурга и Брикенбурга, који закључише засебан савез, али који није био непријатељски расположен према немачкоме, цела Немачка беше царински уједињена. Баденска је пришла 1835 год. А Аустрија је остала ван савеза! Основну идеју савеза дао је духовити Моц, али он није дочекао победу њену. Још 1830 г. умро је, а наследио га је у дужности познати нам Масен. — И ако је 1841 истицао рок уговорима о савезу, и ако су све државе имале времена за отказ читаву годину дана, ипак се нико ни тада није користио тиме. Zollverein би обновљен уговорима до

1853 год., само што тада уђоше још и Брауншвајг и Луксенбург. Била је велика добит што је ушао Брауншвајг, који је као и Пруска био упућен на слободну трговину, те је тиме она стекла једнога савезника у опозицији противу јужних држава, које су нагињале заштитној системи. Zollverein је обухватао сада 8253 квадратне миље и 25,000.000 становника. И благодет оваквог уједињења осетила се брзо. Целокупни биланс (увоз и извоз) 1834 год. износио је 249·5 милиона, а 1841 на 385 милиона талира: царински приходи пак порасли су до 1842 од 12 до 21 милион талира. Јужна Немачка највише се користила — индустрија јој се нагло поче развијати, те су чињенице угушиле сваку опозицију противу Zollverein-a, противу кога беху устале и трговачке коморе. —

У тесној вези с царинским савезом стајале су и друге погодбе. Како је у разним државама била и разнолика новчана система, било је потребно све то свести на једну. Тако је између чланова Zollverein-a закључена конвенција о новцу (1838), којом је узет талир као јединица и одређена му вредност према форинти. Саобраћајна средства сада су морала бити појачана, те се почеше градити железнице. Прва је у Немачкој сграђена између Нирнберга и Фирта (отворена 25 новембра 1835), затим Берлин-Поцдам (1838) и Лајпциг-Дрезда (1839), а Лист агитоваше за свој велики план — Лајпциг, Бремен, Хамбург, Данциг, Штетин, Бреслау. Појава железнице није могла бити од користи партикуларизму. Напротив, брзина саобраћаја помогла

је измени мисли, познавању и његовању заједнице. Железница руши локални патриотизам!

У целој овој борби око привреднога уједињења Аустрија није одлучно узимала реч. И ако се страховало да ће привредно уједињење повући за собом и политичко, ипак се значај царинског савеза није довољно ценио. Аустрија му је негодовала, покушавала да га омете, али није ништа енергично чинила да га спречи. Једна срећна прилика помогла је, те је царински савез без великог отпора аустрискога могао бити склопљен! Аустрија је по свом привредном развитку била далеко изостала иза Немачке и она није могла ући у царински савез под онаквим погодбама. За њезину нејаку индустрију она је тражила помоћи у високој царинској стопи на увоз. Пристати на онакве царине, какву је царински савез усвојио, веровала је да би тиме убила не само полет већ и саму своју индустрију. Већина индустријалаца аустриских с тога, на званично питање 1833 каква треба да је царина у Аустрији, одговорила је да је за њу заштитна. Својим пак неступањем у царински савез Аустрија је учинила велике услуге — Пруској, а преко ње Немачкој. Пруска се дакле истакла била као воћа у царинском савезу, те је тиме напоминьала и улогу, коју ће ускоро узети, и коју јој је историја одредила.

Привредно уједињење учинило је своје, заједница материјалних интереса помогла је јачању и победи свести о другој заједници, народној. Ово привредно уједињење скривало је у себи и политичког значаја. *Ту је — после револуције*

— Пруска први пут изишла као онај чинилац, који спаја уједињује поцепану Немачку, први пут је однела победу и потиснула свога такмаца — Аустрију.

II.

Да је свест о потреби народне заједнице, народног уједињења, ојачала и напоредо с духом времена ишла, показали су догађају, који су наскоро само реакционарну Европу изненадили, али не и оне, који тврдо верују у моћ идеја. Партикуларизам није могао задобити трајно демократију, скренути јој погледе с народних идеала на сићушне локалне интересе и расправе. Демократија није се могла тиме преварити; она је пригрлила мисао народног уједињења.

Поред свих гоњења демократија не само што није малаксала, већ је напротив сваким даном снажнија била. Кад је 1830 год. планула јулска револуција у Паризу, одувала Бурбоне с француског престола, покрет као нека зараза обузе целу Европу, захвативши и Немачку, истина не свуда! У Саксонској је револуција успела да обори омрзнутога министра Ајнзидла, да староме краљу Антону натури као регента Фридриха Августа и да земља добије модернији устав. У Хановеранској је пао као жртва буне омрзнути министар Минстер и земља доби нов устав; у Хесенској (Каселу) херцег Вилем II морао је одрећи се власти, исто тако и у Брауншвајгу херцег Карл. Ово је све могло разуверити реакцију да је она ишта трајно створила и да је успела угушити *покрет демократски*. Јужна Немачка пак била је

поштеђена од јулске револуције, која није нигде оставила дубља трага. Тамо је демократија већ имала оно, што је у северним малим државама јулска револуција извојевала! Али тамо баш где је партикуларизам држао да је демократију освојио, она први пут покушава да силом изврши народно уједињење! Немачки крајњи демократи у јужној Немачкој беху под утицајем чувенога талијанског револуционара и патриоте Мацинија. Они пригрлише његове мисли. Требало је једним превратом уништити стару, изанђалу форму бедне политичке заједнице немачкога народа, растурити бундестаг, па онда оставити немачкоме народу да се он суверено изјасни у каквом облику државном жели живети. Ова незрела замисао пропала је, чим се покушала. 1833 пређе једна чета Пољака из Безансона (Француске) у Немачку, али се одмах и врати, јер нико не пристаде уз њу, а устаници у Франкфурту разбегоше се. Тако се бедно сврши «франкфуртски пуч«, који је, и онако детињаст и неозбиљан, ипак карактеристичан, што је посведочио немоћ партикуларизма да успава демократију неким уступцима и да је одврати од народних идеала!

Јулска револуција дакле посведочила је немоћ реакције да угуши тежње новога времена. Слободоумна струја захватала је све више и ширином и дубином. Она је нашла поборника не само међу агитаторима, новинарима и политичарима, већ и у литератури. Немачка литература тридесетих и четрдесетих година баш се одликује политичком тенденцијом. Никада у књижевности немачкој није било јачих одјека јавнога живота,

јачег интересовања за питања политичка, него тада. Хајне, Берне, Гуцков беху коловође »Младе Немачке», чије име само казује и значај њезин. Требало је отрести се свега, чиме је реакција кочила живот, и зато је и књижевност имала дужност да се стави духу новога времена у службу — политика потискује естетику. Хајне је својим љутим сарказмом карикирао реакцију и шибао учмалост немачкога духа (у Atta Troll: Deutschland, ein Wintermärchen), Берне је такође устајао противу тромости немачке и предрасуда, и указивао на Француску као на углед (Briefe aus Paris). Гуцоковљева дела из млађих година махом су политичке тенденције... Уз њих су стајали толики млађи таленти (Мунт, Кине, Грабе, Лаубе, Бихнер итд.). А утицај Младе Немачке и у опште поличке струје у књижевности највећма је избио у поетским делима неколицине млађих песника, од којих су неки и активно учествовали у политичкој борби — Хервега (Gedichte eines Lebendigen 1841), Дингелштета (Lieder eines cosmopolitischen Nachtwächters), Пруца (Песме 1841 и Нове песме 1841), Фрајлиграта (Ein Glaubensbekenntniss 1844). Немачка поезија тога доба (као и проза) била је задахнута скроз и скроз политичком тенденцијом. У њој је било можда претераности, незрелих погледа, али се једно не може одрећи, да је она била одјек ондашњих политичких тежњи. Што је није реакција мирно могла гледати, није било чудно. На предлог пруског посланика Шелера, бундестаг крајем 1835 донесе одлуку, којом забрањује дела »Младе Немачке«. *Истина* да она није, као и све одлуке

бундестага, енергично изведена, већ остављена појединим државама на вољу, али су ипак зато коловође и следбеници Младе Немачке гањани! Гуцков беше осуђен на краћи затвор, Хајне и Берне морадоше се склонити у Француску.[1]

Да је реакција могла створити што трајно, могли су, после јулске револуције, веровати још само крајње наивни људи. А да и томе што је створила, привременоме, дани беху избројани, није требало имати особите какве политичке памети, па предвидети и то! После јулске револуције спремала се друга већег обима и дубљих трагова, која је идејама француске револуције

[1] Младо-немачки књижевни покрет Трајчке — у својој »Немачкој историји« — оцењује неповољно, да није разумео француски политички живот, да врло мало здравога и немачкога има у њему, као и да је пре подражавање Французима но одјек времена. Види IV стр. 419—464. Велики историк није се могао ослободити мржње према Хајну и Бернеу, као Јеврејима и вођама покрета.

И у другим областима духовнога живота реакција је била потиснута. Реакција је као своју философску систему сматрала философију Хегелову (њезин чувени став да све што је стварно, разумно је, паметно и обратно). Баш из те школе, обрнувши систему учитељеву, ниче млађа школа философска, која се одликоваше демократском цртом — млађи Хегелијанци, на челу којих стајаше Арнолд Руге и Фајербах. А уз реакцију нису били ни представници немачке науке — професори универзитета. Далман, браћа Грим, Гервинус, Албрехт, Евалд и Вебер, све позната имена на небу немачке науке, професори универзитета, беху отпуштени с универзитета гетингенског, када не хтедоше да положе заклетву на устав од 1819 год. којим је нови херцег хановерански Август од Кумберланда, 1837, заменио онај слободоумнији од 1833, само да би могао продати државне домене. Њих демонстративно испратише до границе хановерске неколико стотина студената, исказујући тиме отворено на чијој су страни симпатије омладине. Ротек, Веклер и чувени правник Митермајер, исто тако позната имена у тадањој немачкој науци, беху такође одлучни противници реакције, шта више их сматраху у целој Немачкој као вође либералног покрета.

извојевала потпуну победу. Тако је захтевала логика живота, пред којом је и силна реакција била потпуно немоћна.

За ову другу револуцију везан је и покушај демократске струје да изведе народно уједињење. Дотле потиснуто и заборављено, питање о народном уједињењу сада истиче демократска струја, и оно се више не скида с дневнога реда, докле није било и потпуно решено. С тога се на овој другој револуцији морамо дуже задржати но на јулској, јер и значај њезин по историју народног уједињења то захтева.

На престолима Пруске и Аустрије беху тада владари доиста недорасли за оваке велике и озбиљне моменте. О Фердинанду I немамо шта много да кажемо. Потпуно слаба духа и воље, неподобан за владу, оставио је својој околини одрешене руке. У истини владаху Матерних и Коловрат, министри његови. За Фридриха Викхелма IV то се не може рећи. Фридрих Вилхелм III умро је 1840. Од новога владара очекивало се врло много, надало се најбољему.

У монархиској земљи промена на престолу увек је од значаја. Од личности владаочеве у многоме зависи каквим ће правцем поћи политички живот и каквим током, бржим или споријим. Није чудо што су се с нестрпљењем очекивали први кораци владе Фридриха Вилхелма IV. Он беше темељно образован, пун знања; био је несумњиво даровит, умешан да пронађе што је комично у животу и догађајима, с тога мајстор у вицу; изврстан говорник, пун осећања самосве*сти и поноситости*, побожан. Али његови државни

идеали беху у средњем веку са оним старешинством и државним редом; сањао је о патријархалном краљевству — Богом даној и само Богу одговорној власти! Давид Штраус, чувени богослов и писац живота Исуса Христа, назвао га је »романтичаром на престолу« у једној својој брошури (Der Romantiker auf dem Throne Caesar's)[1], хотевши да покаже како и људи даровити и спремни подлежу заблуди: борити се за престарело, преживело!

Знало се да Фридрих Вилхелм IV није одобравао владавину свога оца, и говорило се да је и он либералних начела! Најпре објави тестаменат свога оца: да се чува новачења али и претераног конзерватизма, и окружи се људима, за које се знало да нису назадњаци (Савињијем, Бојеном); Арнт би враћен за професора у Бон, браћа Грим (чувени филолози) доведени у Берлин! Јан пуштен из затвора; укинута комисија, која је оцењивала је ли ко према својим политичким уверењима подобан за државну службу. Све лепи почеци, али за мало! Ништа није било то за Фридриха Вилхелма да лети из крајности у крајности, да противуречи сам себи, и да опозове оно што је јуче дао! Јован Јакоби, писац брошуре »Четири питања једнога Пруса«, у којој је тражио народну скупштину, би оптужен и затворен, а песник Хервег, коме је краљ пређе говорио, како он воли »gesinnungsvolle Oposi-

[1] Штраус је у своме »романтичару« изнео римског цара Јулијана Апостата (361—363 п. Хр.), који није разумео своје време и његове идеје, па хтео да врати многобоштво и гонио хришћане. Нови Јулијан, који не разуме своје време, био би Фридрих Вилхелм IV.

tion« (опозицију од уверења) би прогнат из земље, због »отвореног писма« краљу!

Хотећи и он да учини неке уступке земљи, он је само раздражио духове противу себе! Далеко је био он од модерне уставности. Место опште, заједничке скупштине за целу земљу, он је покушао с једним одбором изабраним из свих провинцијалних скупштина. То му се тако допаде, да он одлучи да то унесе и у нови устав, који он обнародова фебруара 1847 год. За повишавање пореза и нове зајмове сазивата је заједничка скупштина (vereinigter Landtag) из два дома, а саставили су је у ствари провинцијални ландтази. Периодичност сазивања није обећао, бојећи се да се не навикне народ на то, те му је онда тешко избити то право. Стално поред заједничке скупштине заседао је један одбор.

Прву такву скупштину отворио је он беседом, у којој се заклињао да га никаква сила на свету не може нагнати да сасвим природне односе између њега и народа замењује некаквим вештачким уставним; да неће допустити да се између Бога и ове земље испречи каква писана хартија (устав), која би хтела да буде као друго Провиђење. Посланике је уверавао да их никад не би позвао, кад би знао да они мисле да су какви »представници народа«! Фридрих Вилфелм је мислио да је нашао људе, који ће га слушати — али се преварио! У првим заједничким седницама оба дома граф Шверин предложи, по парламентарном обичају, адресу. У њој је скупштина тражила неограничено право одобравања дација, *право буџетско*, периодичност и позивала се на реч

Фридриха Вилхелма III, дату за време рата за ослобођење! Краљ беше озлојеђен »незахвалношћу«, насташе запети односи са скупштином. Она не хтедне да одобри тражене нове кредите и краљ је распусти, али не он лично, већ његов министар Боделшвинг, који уз то још увреди посланике, како ће влада умети очувати углед законима!

Тако се бедно свршио покушај Вилхелма IV да своје аутократске теорије накалеми на модерне захтеве! Лорд Палмерстон, енглески министар председник, преварио се, кад је рекао, после сазива скупштине, да је Пруска бацила коцку, да не може натраг, већ напред, а за њом ће цела Немачка! У очи револуције Пруска је дакле имала таквог владара, владара аутократских погледа а уз то нестална духа, пуна полета али и противречности, немоћна да што створи. Догађаји су затекли Пруску у сукобу с њеним владарем. Аустрија је још горе стајала. Тамо је Метернихова реакционарна система притискивала земљу, не водећи рачуна о незадовољству, које је овде онде избијало. А демократија се баш онда латила великога задатка — народног уједињења!

Дванаестога фебруара 1848 букнула је у Паризу револуција. »Грађански краљ« Луј Филип би прогнан и проглашена република. Као муња пролетео је овај глас по Европи и револуција се као каква зараза рашири по њој. После онаквих потреса у почетку овога века, пошто су једном идеје француске револуције пронете по Европи, и после великог полета у култури и пошто је ау-

ховни и материјални саобраћај тако лак и брз постао, немогућно је било да један велики догађај остане ограничен само на земљу, где се збио. Историски живот једнога народа није усамљен, већ у вези са животом и судбином дальих и ближих, те ни догођаји не могу остати усамљени, а да не одјекну и код других народа. Та узајамност утицаја живота народâ највидније се сада показала. Није требало ни месец дана, па да цела Европа буде у врењу!

Револуција је имала разнолики карактер — према земљама. У Француској је покушао четврти сталеж — раднички — да се дочепа власти и, користећи се погрешкама и нетрпељивошћу владе Луја Филипа, нашао савезника у трећем, који је хтео само другу политичку систему, па је тренутно и успео. У Немачкој је трећи сталеж тражио и политичку власт, оно што је сасвим природно било, јер је он био економно најјачи и друштвена је моћ у његовим рукама била. У Аустрији је било друкчије. То је била држава још са старим средњевековним феодалним редом. Маса народа била је и у привредном и политичком животу бесправна. С тога је ту револуција имала друштвено-политички карактер — да нестане средњевековног уређења друштва, да трећи сталеж постане политичка чињеница и Аустрија модерна држава. Уз то, како је Аустрија мозаик од народности, револуција је имала још и народносни карактер. Народи Аустрије тражили су своја права — да буду признати и политички.

Званични кругови су упрепашћени били револуцијом. Нису се умели наћи. Они се бојаху

да се понови све оно, што и за време прве револуције — најезда француска. Пруска и Аустрија споразумеше се да се узајамно бране од инвазије француске, и као утеху немачкоме народу у овоме бурноме времену обећаше реформу бундестага. Метерних једним циркуларом својим позва — сасвим по старом обичају — у Беч министарску конференцију чланова бундестага. За карактеристику времена леп је прилог тај циркулар, у коме, некада поносити заставник реакције, говори »о учвршћењу националних веза«, »о задовољењу праведних жеља народних«. истина у колико су сагласна с правима круне. Али од Метернихове министарске конференције не би ништа. Догађаји одуваше Метерниха и његову систему, као да их никад није ни било! Метерниха — који је после револуције признавао као своју грешку, што је »владао Европом а не Аустријом« — оборише 15 (3) марта бечки ђаци с побуњеном светином. Моралне снаге потцењивао је, основе историског живота рђаво разумевао, велики не по идејама својим, већ у интригама и преварама, пао је без икаквог отпора, ни од кога не жаљен! С падом некад свемоћног Метерниха пала је и његова система и реакција није више имала чврстог ослонца.

И Берлин није остао скрштених руку. Демократе почеше приређивати митинге. Један велики скуп одржан је 2 марта (п. н.) у зоолошкој башти. Сукоба између полиције и народа беше на све стране, те Фридрих Вилхелм IV под утицајем овакве физиономије своје престонице обећа (8 марта п. н.) слободу штампе, али не потпуну,

тако да нико не беше задовољан. 14 (2) марта једна депутација берлинских грађана тражаше од краља да што пре сазове »уједињени ландтаг« (скупштину), — и истога дана краљ га једним својим патентом сазва за 27 (15) април. Али се и тиме није умирила престоница. Када 16 (4) марта стиже глас о догађајима у Бечу, узбуђење беше толико да је дошло до сукоба између војске и светине, те кад једна депутација с Рајне затражи од краља да дâ слободоуман устав, повуче војску, да оружје народу и отпусти министарство, он отпусти Боделшвинга и позва грофа Арнима Бојценбурга. На глас о овим уступцима маса народа пође дрору краљеву, да захвали, и све би се лепо свршило, да се случајно из војске, која около стајаше, не окидоше две пушке, те свет привика да је то издајство, да се треба бранити и подиже барикаде и од 4 сах. по подне до поноћи тукоше се крвнички. Краљ неодлучан, час апатичан час раздражљив до плача, нареди да се војска повуче, али неспоразумом неким она напусти чак и Берлин! Грађанство берлинско ликоваше и беше задовољно с целим двором само не с принцем од Пруске, братом краљевим, доцнијим царем немачким Вилхелмом I. Он беше омрзнут као представник реакције, те се морао склонити из Берлина, добивши неку привидну мисију за двор енглески.

Фридрих Вилхелм да би умирио Берлинце и показао свету како је он својевољно, а не присиљено, пристао уз народни покрет, одмах после барикада прође кроз Берлин на коњу, носећи на прсима немачке народне боје (црвено-жуто-црне),

поздрављајући грађане речима, како то нису његове боје, и он не жели ничије право да узурпира, нити још какву круну поред своје, али жели уједињену Немачку, слободу и ред! Не оценивши смисао овакве демонстрације, краљ пруски, то је значило, стављаше се на чело покрета народног да уједини слободну Немачку! За ово не беше дорастао Фридрих Вилхем IV.

Револуција је изобличила сву беду дотадашњег политичког реда у Немачкој. Онај исти бундестаг, који је пређе био сметња свакој народној тежњи, сваком слободоумнијем захтеву, с потпуном моралном неосетљивошћу, још 1 марта (н. н.) похитао је да објави како Немачка треба да стане на достојно место између европских народа, како јој и доликује, и то путем слоге, законског напретка и уједињења! Затим је препоручио свакој од држава, да укине цензуру; узео црног орла као грб царства, признао потребу ревизије устава и позва све владаоце да пошљу своје изасланике. Али је већ било касно. Револуција је учинила своје и по мањим државама. У Баденској је влада још 1 марта повратила слободоуман закон о штампи од 1832 год.; у Виртембергу у министарство ућоше либерали Ремер и Пфицер; у Баварској краљ такође даде закон о слободној штампи и министарској одговорности; у великом херцештву хесенском постаде министар Хајнрих Гагерн итд. Бундестаг није могао бити више ничији орган, ничији представник, јер стари ред, који је он заступао, беше готово свуда потиснут новом струјом.

Још одмах, на четири дана после париске револуције, Гагерн предложи у хесенској скупштини, да се обзиром на тешке прилике, а ради реда у Немачкој, треба на томе радити да се заштита реда унутра и споља за целу Немачку повери једноме кабинету, који ће стајати под једним привременим поглаварем државним, а који ће пак у сагласности са саветом владара вршити своју власт. Ицштајн и Ремер покренуше мисао о састанку виђенијих људи из целе Немачке, и већ 5 марта састадоше се њих 51, међу којима беху Мати, Басерман, Гервинус и Велкер, Хајсер, Ицштајн, Хекер, Струве и један Аустријанац, који се случајно ту десио. На томе скупу донесе се одлука, да се тражи један заједнички парламенат за целу Немачку, и изабраше одбор од седморице њих, који ће размислити о изборима и саставу парламента, па онда сазвати повећи збор политичких виђених личности. 30 (18) марта састаде се у Франкфурту тај шири збор — Vorparlament — од 500 чланова. На њему је одлучено, да се распишу избори с општим правом гласања, да на сваки 50.000 становника буде по један посланик и да средиште парламенту буде Франкфурт (на Мајни). Макс Гагерн и гроф Лербах беху још пре тога послани на немачке дворове, да израде пристанак њихов. Гагерн је радио свим силама да владе не испусте из руку вођење покрета и предаду га демагогији.

«Претходни парламенат» пошто је донео одлуке: да се Шлезвиг, источна и западна Пруска приме у савез немачки, осудио деобу Пољске и ставио у дужност немачкоме народу да

ради на васкрснућу њезину, — разиђе се. Бундестаг ревносно прихвати одлуке парламента о изборима и сазиву и препоручи их владама!

Почетком маја (18 п. н.) састаде се у цркви Св. Павла чувени франкфуртски парламенат. Бројао је 600 чланова, а у њему беше цвет интелигенције немачке! Јаков Грим, Дројзен, Далман, Дункер, Вајц, Велкер, Јордан, Делингер, Карло Фогт, Митермајер, Радовиц, Гискра, Руге и многи други одлични представници науке и интелигенције сеђаху у франкфуртском парламенту. Али и ако беше изобиље у талентима, то беху теориски спремни људи, мало пак њих људи практичке политичке памети. Отуда непрактичности и наивности у раду и делима парламента. И историски значај франкфуртског парламента је не у великим практичким ресултатима, у свршеним делима, већ у идејама које је он изнео и у иницијативи, коју је узео у великом питању народнога уједињења! Први је он изнео целу мисао, готов облик уједињења народног, први је он у име немачкога народа јавно и одређено указао на прави центар, око кога треба да се прикупи немачки народ! Он је то покушао, не без енергије, и да изведе!

Прво велико питање, које је искрсло пред парламенат, било је о поглавару уједињене Немачке! Крајњи елементи тражили су републику, али је већина била монархичка. Дуго се препирало да ли да парламенат предложи владама кандидате, па да оне изаберу поглавара Немачке. Тада се Хајнрих Гагерн, председник парламента, одлучи на »смео корак« (познати kühner Griff) да

сам парламенат створи централну власт. Најпре је, за онда, примљен закон о привременој централној власти, а о сталној је остављено да се одлучи доцније (после примљеног устава). И за привременог поглавара царства (Reichsverweser-a) би изабран ерцхерцег Јован, тада веома популаран, ожењен ћерком једног тиролског поштара. Свега владе признаше; хановеранска пак с оградом — да не сме потписати никакав устав који би крњио суверена права малих држава!

Парламенат је пошао сада и даље — да у политички живот Немачке унесе демократска начела законима и уставом, који ће уједно сјединити политички поцепани народ. После тромесечне дебате усвојена су «основна права» (Grundrechte) — једнакост пред законима, право исељавања, слобода рада, укинуте све сталешке привилегије и титуле без звања, укинута смртна казна, обезбеђена неприкосновеност дома, уведена порота, јавно суђење, грађанска заклетва и грађански брак, слобода штампе и вере, слобода науке, независност судска, право зборова и удружења итд. Сада је, пошто су «основна права» примљена, дошао на ред устав. Седмог октобра 1848 почета је расправа о уставу. Ту се пред немачке патриоте испрсио један тежак историски проблем, који се без великих жртава није могао решити: однос Аустрије и Пруске. Ако дотле није за свакога јасно било, да је немогућно да Пруска и Аустрија остану једна поред друге у Немачкој, то је сада ван сумње било да се питање о супарништву њихову мора решити, и да би се тек онда могло решити питање народног ује-

дињења. Пруска или Аустрија! Где је природни центар, око кога се мора искупити немачки народ? То се питање одмах наметнуло.

По Дројзеновој и Далмановој стилизацији чл. 2 устава имао је да гласи: «Има ли каква немачка земља са каквом негерманском земљом заједничког владара, то немачка земља мора да има устав, владу и управу сасвим засебну од устава, управе и владе негерманске земље. На владу и управу немачке земље могу бити позвати само немачки држављани. Устав царевине Немачке и законодавство њезино имају исту обавезну силу у таквој немачкој земљи, као у свима другим немачким земљама». А члан 3 устава овде по њиховој стилизацији одређивао је да владар такве земље мора живети у својој немачкој земљи, или ако не, да постави себи заступника Немца. И један и други члан чинили су Аустрију немогућном у Немачкој.

Заједно с овим великим питањем — Аустрија или Пруска — дошло је и друго не мање тешко, о политичком облику будуће уједињене Немачке. Бечки мир (1815) санкционисао је оно што су догађаји и историске прилике створили. — Средњевековне форме («св. римскога царства немачке народности») нестало је, а и раздробљености на безброј државица, али није створена модерна, једноставна држава, већ савез држава — Staatenbund. Немачка је представљала не стварну већ фиктивну заједницу. Овај политички облик требало је заменити другим бољим. Први могући облик, с којим би се могле још помирити мале државе, а који још није значио пот-

пуно уједињење — био је савезна држава (Bundesstaat). Франкфуртски парламенат и прихватио је овај облик. Али је то требало и извести, а он није имао материјалне моћи за то. И ту је опет искрсло оно питање о Аустрији и Пруској. Гагерн 26 а14) октобра предложи да у устав уђе: да немачке државе чине једну савезну државу (Bundesstaat), ужи савез, дакле без Аустрије, а да с њом закључе вечити шири савез. Захваљујући левици овај предлог Гагернов пропаде, а примљен би 2 и 3 члан устава по стилизацији Далмановој и Дројзеновој, по коме је Аустрија, могла остати у немачкој заједници, али само са својим немачким становништвом! После другога читања устав би примљен 28 (16) марта 1849 год.

Немачка уједињена, како су је хтели у ствари видети, имала је карактер не једноставне монархије већ савезне државе, али није више било оно што је дотле — савез држава. На челу уједињене Немачке стоји као главар царства Reichsoberhaupt, цар с правом наслеђа у својој породици. Цар је владао са заједничким немачким парламентом (Reichstag-ом), који је требало да буде она чврста веза, која ће везати немачке земље у једну државну целину. Парламенат је бират општим правом гласа и непосредним гласањем. Немци из свих крајева осећали би се као држављани једне исте државе, дајући слободно и непосредно свој глас за посланика једног заједничког парламента. [Парламенат је имао два дома — државни (Staatenhaus) и народни (Volkshaus).] Уз парламенат као веза заједнице биле су још

и јединство царинско и привредно; заједничке финансије, заједничко дипломатско заступништво у страним земљама — дакле заједничка спољна политика, царево право (с парламентом) о миру и рату.

Али цео рад франкфуртског парламента имао би тек онда практичке вредности, ако би државе немачке, на првом месту Аустрија и Пруска, пристале драговољно да се уништи стари политички ред, да се оне одрекну своје потпуне политичке самосталности. Јер парламенат није располагао материјалном снагом каквом, да би их могао нагнати силом да одричући се својих суверених права, уђу у онакву политичку заједницу. Судбина овог патриотског рада франкфуртског парламента зависила је дакле од држања Аустрије и Пруске. А тамо су се догађаји тако развијали, да је било тешко очекивати, да ће се оне хтети приволети, да приме из демократских руку онакав устав.

Конзервативна Пруска пренула се од првог ударца револуције, прибрала се и окуражила и чекала опрезно на тренутак, па да се ухвати у коштац с револуцијом. И круна се кајала што је у слабим тренуцима попустила демократији и с нестрпљењем је чекала да покаје погрешку.

Као први уступак револуцији беше сазив »уједињеног ландтага«, који се саста 2 марта (п. н.), одобри закон о изборима народног представништва — опште право гласа, реши неке хитне ствари и после осам дана разиђе се. Нови парламент на потпуно модерној, демократској основици састао се 22 (10) маја, и главни му задатак беше да донесе земљи нов устав. Радови

и дебате о уставу трајале су до октобра, али му не би суђено да сврши посао, јер парламенат дође у сукоб с круном, из којега изиђе побеђен. У јулу месецу (19) у Швајдницу дође до оружаног сукоба између грађана и војске. Поводом тим, бреславски посланик Штајн предложи да министар војни нареди официрском кору, да својим држањем покаже да поштује уставна права грађана. Тај је предлог био примљен великом скупштинском већином. С тога министарство Ауерсвалдово даде оставку, ну до прелома још не дође. Ново министарство Пфилово у свему попусти скупштини. Од тада се непрестанце спремало за одсудну борбу с демократијом. Генерал Врангел прикупљаше војску око Берлина, и већ је било спремљених 50.000 да умарширају. Тако се једва дочекала лепа прилика, када посланик Валдек поднесе предлог скупштини да Пруска помогне револуционарима у Бечу, којима је сада претила опасност од Виндишгреца. Истина тај предлог не би тако примљен већ по стилизацији Родбертуса — да се умоли централна власт (Reichsverweser) да се она заузме за устанике у Бечу. Као одговор на ово, краљ отпусти кабинет Пфилов, а позва грофа Вранденбурга, те он састави ново министарство, потпуно реакционарно, што је значило уједно и отворену борбу са парламентом. Увређена оваквим непарламентарним поступком, краљевим, скупштина посла једну депутацију у Поцдам, где се бавио Фридрих Вилхелм IV — да протествује противу онаквога састава кабинета. Краљ прими депутацију и адресу њезину, али се не хтедне *упуштати ни* у какав говор и објашњења, већ је

одмах остави и пође. Тада кенигсбершки посланик, познати нам Јакоби дрско довикну: »то је баш несрећа, свих краљева, што неће да чују истину.« Већ су 9 новембра (п. н.) одложене седнице парламента, а затим је премештен из Берлина у Бранденбург. Левица под председништвом Унру-а хтеде да пркоси самовољи краљевој и покуша да држи и даље седнице у Берлину мењајући локале. Онда Врангел доби наредбу да уђе у Берлин с војском и силом нагна заостале посланике да се разиђу. Последњи акт парламента био је да позове народ да не даје пореза оваквом неуставном министарству. У земљи је доиста било врења и покрета у корист народног представништва и на многим местима грађани не хтедоше да плаћају порезу. Али у Берлину би проглашено опсадно стање, а кад се и они посланици, који присташе да иду у Бранденбург, показаше на послетку непослушни, и они присташе на теорију неплаћања порезе, онда растераше и бранденбуршку скупштину.

Једно што је и сам народ био заморен револуцијом и желео мира и одмора, а друго што ни сама реакција није с почетка и сувише затезала жице, није било тешко влади да остане победилац. Чим је распуштена скупштина у Бранденбургу, би — заједно са новим изборним законом — објављен нови октроисани устав по коме је сада било два дома. Реакција се показала умереном да би загладила оне насилне мере, које је употребила била. Она је чак испунила неколико либералних захтева нпр. укинута је штемпларина, на новине, те је олакшано штампи; господарско-владарски

односи у Шлезији решени у корист сељака, укинуто приватно право суђења, уведен поротни суд итд. Реакција је дакле усвојила доста демократских принципа.

У Аустрији су се догађаји такође окретали неповољно по демократију.[1]

[1] Метерних је, чим су настали нереди у Бечу, брже боље побегао из Аустрије. Ново министарство саставише Фикелмон и Пилерсдорф; за 15 март би сазван општи парламенат за Аустрију, који је имао да донесе устав. Требало је што пре гасити пламен револуције, који беше захватио целу Аустрију. У Милану, затим у Млеткама букну револуција и Талијани отпочеше борбу за своју народност, а помагаше их Пијемонат (краљевина Сардинија). Радецки, аустриски генерал, мораде 22 (10) марта напустити Милано, који заузе Карло Алберто (отац Виктора Емануела), краљ сардински. Чеси се такође побунише, и тражише политичке и националне слободе; у Кракови Пољаци, а у Пешти Мађари. Чинило се да ће се Аустрија распасти на елементе, који су се силом држали у заједници. Сада је нестало те силе, која је их држала. Једни су тражили друштвено, други народно, трећи политичко ослобођење. Једни су тражили потпуно одвојење од Аустрије (Талијани и Мађари), други федерацију (савез—Словени), трећи једноставну монархију (Немци). Словени из свих аустријских земаља похиташе у Праг на словенски конгрес, који би отворен 2 јуна (п. н.) под председништвом чувеног чешког историка Палацког, и тражаху на њему да Аустрија постане федеративном монархијом равноправних народа. Словени и не довршише конгрес, јер противници њихови инсцениране једну буну, коју крваво угуши кнез Виндишгрец. Према Мађарима двор је био потпуно попустљив; он им призна нови устав 11 априла (п. н.) и скоро самосталну државну егзистенцију, — још их је само личност владарева везивала за Аустрију. Словени пак морадоше ући у заједнички парламенат (Reichstag), који се састаде 22 (10) јула у Бечу. Тај рајхстаг остаће у историји Аустрије знаменит својом одлуком о предлогу Кудлихову, којим је збрисан феодални ред у Аустрији, укинуто ропство, намети и кулуци, уведена правна једнакост и својина постала слободна; њиме је Аустрија стресла са себе средњевековну мемлу и постала модерна држава.

Једино где двор није хтео попуштати, било је талијанско питање. Аустрија је била готова и последњу пару да изда и последњег војника да пошље у Италију, само да је сачува и *очува* част. Ова политика није била погрешна Фелдмаршал Радецки *са одабраном* аустриском војском (махом Срби грани-

Кнез Виндишгрец, који охоло говораше, да »оно што је човек почиње тек од барона,« чинило се да је револуционој хидри пресекао свих седам глава, пошто је заузео Пешту и сузбио на свима тачкама мађарске устанике. И његови тријумфи одјекнуше и у Аустрији, где дође на власт, као знак времена, јаче министарство (чврсте руке) Шварценбергово. Млади цар Франц Јозеф, који 2 декем. (п. н.) 1848 замени свог слабоумног стрица Фердинанда I, пошто овај абдицира у корист његову, беше јемство за успех реакције. Таква Аустрија заузела је сада друго становиште према питању немачког уједињења. Она је била сада одлучнија у одбрани свога права, и није се дала

чари) борио се с успехом противу Талијана и 25 (13) јуна разби Карла Алберта код Кустоце. Аустрија је у Италији остала дакле победилац. Та пак победа код Костуце и победе Срба над Мађарима код Сентомаша имале су својих значајних последица. Аустрија се прибирала, окуражила и сада је узела други — мало виши тон — у споразумевању с револуцијом. У Бечу се на једанпут променило мишљење о Мађарима и досетили се да »све промене у Мађарској од 15 (3) марта па овамо« нису у сагласности са прагматичком санкцијом, основним законом, који је везивао ове две земље. То је значило ни више ни мање но отворен прекид с Мађарима. Бан Јелачић, до тада више као бунтовник према двору сматран (из страха од Мађара), пређе 11 септембра (п. н.) Драву и пође противу револуције мађарске. Аустрија је хтела све отети од Мађара, али то је био узрок побуни у Бечу. Револуционари бечки тачно су предвиђали шта их чека, ако допусте да се угуши мађарски устанак, да су они онда на реду, те с тога живо рађаху да спрече полазак трупа. 6 октобра (п. н.) отвори се формална битка између грађанске гарде и војника, који су марширали за Мађарску. Битка се распростре по целој вароши. Латура, војног министра, светина на грозан начин убије. Тада Виндишгрец и Јелачић пођоше на Беч и после ваљаног отпора заузеше га 26 (14) октобра. Одатле је Виндишгрец продужио пут за Мађарску и јануара месеца 1849 год. уђе у Пешту, а Кошут, вођ револуције и председник привремене владе, повуче се заједно с мађарским парламентом у Дебрецин. Тада се чинило да је реакција потпуно победила.

да је изгоне из Немачке, као што је то већина на франкфуртском парламенту желела.

После оваких обрта у Пруској и Аустрији променило се и њихово држање према франкфуртском парламенту и раду његову на народном уједињењу.

У тежњама и раду немачких патриота око уједињења немачког народа било је доста непрактичног и наивног идеалисања, често пута младићски некритичне оцене стварних прилика и историске могућности. Историја немачког народа није водила и сигурно уједињење народа немачког. Онда када се у Европи стварала модерна држава, Немачка се цепала и дробила. У Француској је од вајкада све ишло једноме циљу — јединству, централизацији, у Немачкој обрнуто. И отуда и патриотски покрет постао је пре нагло но лагано, те природно мисли и тежње његове не беху још потпуно сазреле. И рад франкфуртског »професорскога парламента« није се одликовао практичним резултатима, и ако је у њему изобиловало и талената и теориске спреме. Мисао о привременој централној управи мало је срећна била. Привремени поглавар царства био је сенка од власти, владар без државе, генерал без војске. При најмањој опозицији ма и најслабијег члана немачкога савеза, он није имао моћи да га нагна на послушност. Парламенат је лутао, тражећи поузданији излаз и нашао га је нагнат догађајима — држањем Аустрије.

Аустрија се још од почетка франкфуртског парламента држала повучено према његову раду. *Она није* могла допустити да је изгнају из са-

веза, нити пак да остане као члан његов, али само са својим немачким земљама. Она је хтела да остане у немачкоме савезу онаква каква је — са Мађарима, Талијанима, Словенима. Али тада Немачка не би имала ни народни свој карактер, нити би била савезна, нити једноставна држава, већ — савез држава, Staatenbund, дакле оно што није желео ни немачки народ, нити хтела демократска струја. С тога владини кругови у Бечу навађиваху на Словене да уђу у франкфуртски парламенат. Словени пак одбише све сиренске позиве, не хтедоше да се својевољно утопе у германскоме мору. Тада је чешки патриота Палацки писао оно чувено писмо (франкфуртском парламенту), у коме је образложио, зашто Словени нису пристали да уђу у немачки парламенат, и у коме су биле знамените речи: кад Аустрије не би било, требало би је створити! Палацки је мислио на федеративну Аустрију, на коју су силом прилика упућене онолике народности на Дунаву, од којих је свака за себе и сувише слаба да очува свој опстанак!

Како се у Аустрији веровало у срећан исход из револуције, како је у Бечу била угушена, у Италији ишле ствари све на боље, а Мађари потиснути, и ако не још побеђени, то је она сада нашла да је згодан моменат, да каже своје гледиште о делу франкфуртског парламента. У Кромјержу — где су се сада окупили разбегли депутирци из — Беча пред рајхстагом, развио нови министар председник кнез Шварценберг свој програм, у коме се дотакао и немачкога питања. »Опстанак Аустрије у немачкоме савезу не само да је у

интересу немачком већ и европском. Тим уверењем проникнути, гледамо ми на природни развитак још не довршеног процеса преображаја. Тек кад подмлађена Аустрија и подмлађена Немачка добију свој поуздан сталан облик, могућно ће бити њихове међусобне државне односе уредити, дотле ће пак Аустрија верно вршити своје савезничке дужности!« Гледиште Аустрије било је одређено, она је морала остати у савезу и чекала је да се Немачка смири, да — победи реакција!

Држање Пруске према франкфуртском парламенту већ је било неодређеније, непоузданије, — оно је одговарало несталној природи Фридриха Вилхелма IV! Пруска је увиђала значај времена, осећала је дужност да се одазове расположењу немачкога народа — и својим рођеним интересима, али је мисао била и сувише смела за неодлучнога и колебљивога Фридриха Вилхелма IV. Уместо енергично сам да ради, он покушаваше да се споразуме с Аустријом. Он гајаше још дубоку пошту према царском имену немачком и тадашњим носиоцима његовим — Хабсбурзима! У наступу таквог болећивог расположења, посла генерала Брила у Олмуц (где се био преселио двор аустриски и парламенат) — да преговара с Аустријом о будућем уређењу Немачке.

Фридрих Вилхелм IV задаваше своју реч Аустрији да неће иступити из савеза, да се неће примати вођства у савезу, и тражаше мишљење, како се треба наћи у оваквим приликама. Шварценберг је једва дочекао овакве изјаве. Он предлагаше Фридриху Вилхелму, да треба одбацити онакав устав, какав је франкфуртски парламенат

начинио; да треба начинити нов устав, да Немачка буде оно што је и била — савез држава, и да се ипак за то појача централна власт, коју би сачињавала директорија од шест владара — Аустрије и пет краљевина (којима би биле придодане остале државице). Фридриху Вилхелму се допаде овај предлог, и пристао би на њ, да га у тај мах Бунзен и Кампхаузен, који дођоше из Франкфурта у Берлин, не наговорише на нешто, сасвим супротно овоме. Једном окружницом на дворове немачке питаше их он о мишљењу и расположењу њихову према уставу франкфуртском, а у исти мах увераваше парламенат, да је готов да с њиме реши ово питање — о облику политичке заједнице Немачке, ограђујући се да он прими титулу царску. И Аустрија тада независно од Пруске поче радити. И она се непосредно обрати франкфуртскоме парламенту — одбијаше да уђе у немачки савез осакаћена, без негерманских земаља, одбациваше дакле његову основну мисао. У парламенту Аустрија такође не беше без присталица: велико-немачка странка под вођством Шмерлинга, која је била уз Аустрију, беше многобројна, и ако не већина.

Парламенат је био на раскрсници. Морао се одлучити једним путем! Уз Аустрију није могао, јер она одбациваше његов рад, остало је да буде уз Пруску. Привремена централна власт морала се напустити, требало је сада крунисати дело, створити нешто трајно, стално. Пруска је била најприроднији центар, то је увиђала већина, али се колебала да донесе такву одлуку. А држање Пруске потпуно је правдало ову колебљивост. И ма да

професор Далман износаше као историску неодољивост потребу да се Прускоj повери централна власт, парламенат се још двоумљаше. Тек кад 9 марта (п. н.) стиже у Франкфурт нота Шварценбергова, којом Аустрија одлучно одбациваше устав франкфуртског парламента и тражаше да уђе у немачки савез са свима својим земљама и да централна власт буде од седам владара и да се Немачка подели у шест округа — настаде одсудан обрт. Нота ова отуђила је многе ватрене присталице њезине у парламенту. Велкер, који је дотле био ватрен присталица Аустрије (Grossdeutsch) огорчен оваким захтјевима аустријским и уверен сада, да нема другога излаза, предложи у парламенту да се прими устав en bloc, (у целини) онакав какав је, и да се царско достојанство понуди Прускоj. Устав не би тако примљен већ мало измењен (veto владарево проширено), само је царско достојанство остало. 27 (15) марта 1849 год. би изабран за цара немачког Фридрих Вихелм IV са 290 противу 240 гласова, који се уздржаше од гласања! *Демократска струја немачког народа прва је јавно истакла Пруску на чело немачког народа, као центар народног уједињења.* И ако је историски развитак немачког народа Прускоj наметао такву улогу, ипак је овако смело и јавно, а у одређеном облику, прво демократија устала за ову велику мисао. Није по стварноме успеху свом значајан овај одсудан корак франкфуртског парламента, колико с тога, одакле је потекао, из представништва народа! Хегемонија Пруске била је и разумљива и популарна ствар, ствар већине народа немачког!

Избор Фридриха Вилхелма за цара немачког имао је огроман значај, па примио се он или не, било што у ствари од тога или не. Тим избором јавно је изнето и поново покренуто дотле одложено питање о хегемонији Аустрије или Пруске. Оно се више није скидало с дневног реда, докле није и решено.

Аустрија није била позвана да реши велики проблем народног уједињења. Целокупна прошлост њезина, карактер и смисао њезина државнога опстанка бунили се противу овакве мисије. Аустрија није била више немачка земља. Разноликим политичким комбинацијама и сродственим везама у Аустрију су ушле, као саставни јој део, земље, чији су становници били народи других племена — Мађари, Талијани и Словени. Таква држава изгубила је свој немачки карактер, то није била више немачка држава. Неприродно је било очекивати, да ће она бити тај народни центар, који ће својом привлачном снагом привући осталу распарчану Немачку. Њезини интереси нису лежали у Немачкој. Она је у толико хтела остати члан немачкога савеза, дакле немачка држава, у колико јој требало ослонца у немачкоме елементу за одржање превласти над народима других племена Аустрије. Сва политика и брига Аустрије морала је бити да сачува Италију и да продире на Исток. Њени интереси дакле овамо су на Истоку лежали а не у Немачкој, њезина снага овамо је била ангажована а не у Немачкој. Аустрија је имала пре интернационални но немачки карактер. Уз то је Аустрија била земља par excellence католичка, а

велика већина немачкога народа протестанска, и ма да вера данас није од пресудног утицаја на судбину народа, ипак је она у Хабсбуршкој монархији ишла увек напоредо с извесним политичким тенденцијама. С тим пак се већина немачкога народа није могла измирити. А што је Аустрија и до сада била у савезу, па се радило да и даље остане — за то има заслугу партикуларизам, који је у њој увек имао поуздану потпору, јер је у интересу њена опстанка у немачкоме савезу било не допустити јачање Пруске, да она згрне око себе све остале државе. Слабост и неодлучност Пруске потпомогли су све ово. За мислене Немце ово је било јасно. Виртембершки демократа Павле Пфицер још 1831 указао је на све ове појаве. »Аустрија је своје немачко име заменила с европским, и према свему, што смо ми као немачко благо спасли, на што Немачка с поносом гледа — литературу, универзитете итд., може се рећи она стоји потпуно непријатељски расположена. У Немачкој Аустрија нема шта за себе да очекује, као ни Немачка од Аустрије. Пруска је била, која је с ванредним напором физичких својих сила, далеко пак више моралном тежином, прекомерним одушевљењем народа и ослободила Немачку од Наполеона, а тиме стекла потпуно признање на хегемонију, коме сада недостаје још само спољње признање.« [1]

Целокупни интереси Аустрије упућивали су је на политику, која не води немачкоме уједињењу, већ који су заповедно налагали да се одржи

[1] Briefwechsel zweier Deutschen 1831. — Цитат из Gebhardt, Deutsche Geschichte V, II 538.

стање, које је немачки народ отуђивало на политичку немоћ. Демократска пак струја у немачком народу ослободила се утицаја партикуларизма и она је тежила сасвим супротним правцем, који је водио народном уједињењу. Опстанак Аустрије у немачкоме савезу дошао је у сукоб с духом времена — народносном идејом и демократском струјом. Франкфуртски парламенат решио је још тада питање на штету Аустрије! У томе је велики значај одлуке франкфуртског парламента, што је изнео питање о хегемонији Аустрије или Пруске, и о уједињењу немачкога народа. Али оно се није могло решити, како је парламенат мислио. Питање о хегемонији (из кога је одмах излазило уједињење народно) није се могло решити ни плебисцитом, ни теориским расправама, ни парламентарним дебатама. То је питање било — питање фактичке силе, Machtfrage. Право јачега имало је да реши. Скупих жртава и много борбе морало је стати!

Такав велики смисао скривала је одлука франкфуртског парламента. Али како је мисао о народноме уједињењу било неодређено и непречишћено, казује овај избор Фридриха Вилхелма IV, да је пре личио на пораз но на победу. С незнатном већином изабран је за цара немачког. Једна депутација од 93 посланика, на чијем челу беше председник Симсон, крену се за Берлин да изабранику саопшти одлуку. Истога дана када је стигла депутација у Берлин, министар председник гроф Бранденбург изјавио је пруској парламенту да влада сматра одлуке франкфуртског парламента (устав и избор цара) као један

битан напредак у правцу развића немачких односа; да ће она чинити све, да се циљ, коме се тежи, и оствари, али да она не напушта своје старо гледиште — да је све обавезно само за владе, које добровољно пристају и да ће радити на споразуму међу њима! У министарској конференцији имао се утврдити одговор, који је краљ имао да дâ депутацији, и којој је он заседавао и предложио: да се преображај Немачке не може овако извести, већ само путем споразума и преговора са осталим владама, а нарочито и никако без Аустрије.

Наивно је било веровати да ће Фридрих Вилхелм прихватити онако велику част. Он није био кадар угушити ни своје личне симпатије, чак и да је било више могућности за остварење народне мисли. Он то није крио, већ доцније једном свом пријатељу се исповедио: »Ја нисам велики владар и кад бисте се могли вашим речима обратити на Фридриха Великог, то би био ваш човек!« Поштено и искрено! За овакву тешку задаћу требало је људи јаче енергије и другога духа него ли што је Фридрих Вилхелм био! 3 априла (п. н.) краљ је примио у аудијенцији депутацију, и у одговору на поздрав захвалио је на поверењу немачкога народа, али да је то и сувише тежак задатак пред којим стоји. Затим је у даљем говору одлучно изјавио како он, поред пређашњих јавних и свечаних обећања, не може се, без споразума крунисаних глава, примити царског достојанства. Споразум с владарима, уједињење Немачке по њихову пристанку! То *је значило* што и одбијање. Депутација је била

као громом поражена, разочарана и дубоко унижена, те још истога дана отпутова за Франкфурт.

Истога дана пруска влада упутила је на све остале кабинете немачке једну окружницу, у коме је саопштила одговор краљев — споразум с владарима, и изјављивала да би се онда краљ примио царског звања. У исти мах позиваше владе, да пошљу своје пуномоћнике у Франкфурт ради преговора, где ће се споразумети о овоме питању. Међу првима, који су одговорили на ову окружницу, била је Аустрија; она је то учинила већ 8 априла (п. н.) — да она не зна више ни за какво народно представништво, да она остаје на свом старом земљишту, а ерцерцегу Јовану је поручивала, да остане где је, и ако се он спремао да дâ оставку. Узалуд је сада парламенат слао нарочите посланике дворовима (Бекерата у Берлин). Једино у Штутгарту народ нагна владу, те она призна франкфуртски устав.

И ако је Немачка још била у револуцији, и ако је Аустрија била у горој кризи него што је у почетку покрета била са победа генерала мађарских устаника Клапке и Гергеја — ипак Фридрих Вилхелм не хтедне се користити таквом ситуацијом и остаде чврст при својој одлуци. Његов министар Бранденбург изјави у пруској парламенту, да влада не може да светује краљу да прими онакав устав, какав је франкфуртски парламенат израдио. А 28 априла (п. н.) извести он Кампхаузена, једног од угледних пруских посланика на франкфуртском парламенту, да краљ не усваја устав, који од Немачке ствара републику а не монархију и одби одлучно царску

Тако је пропао први покушај да Пруска стане на чело Немачке. У слабим моментима Фридрих Вилхелм IV се сетио Немачке, кад оно по Берлину јахаше на коњу, а на прсима имађаше народне боје немачке! Али кад је требало доиста прихватити дело народног уједињења, он се тргао и — одбио. Не само неодлучност и несталност његова темперамента, да су криви што се Фридрих Вилхелм није решио да прихвати дело народног уједињења, већ и необично јака свест о своме аутократском позиву. Њему је била одвратна помисао, да из руку револуционара прими царску круну! *Покушај демократске струје, да Немачку уједини под Пруском, пропао је. Али је мисао остала. Пруска се од сада сматрала као природни центар Немачке, као земља која ће морати извршити заветну мисао немачког народа!*

Сада је и франкфуртски парламенат изгубио смисао свог даљег опстанка. Преображај Немачке, како га је он желео, могао се извести само у уједињеној Немачкој. Он је био заједнички парламенат за целу Немачку, његов рад се тицао целе Немачке. Устав заједнички одбиле су скоро све немачке државе. Цео рад био је илузоран, узалудна мука. Сизифов посао, који се, кад је баш довршен, расплинуо, као да га није ни било. Уз то се сада парламенат бројно смањивао. Аустрија је позвала своје грађане да иступе из парламента и положе своје мандате, што они и послушаше. И други су напуштали парламенат, да већ 30 (18) априла није требало више за решавање но 150 посланика. И овако децимиран парламенат *донесе једну* енергичну одлуку, покуша још јед-

ном свој утицај, — позва све владе немачке да признаду устав, расписа изборе за нови парламенат и одлучи, да Пруску, ако се не прими царског звања, замени она држава, која после ње има највећи број становника!

Али је све узалуд било! Догађаји, који су настали, ускорили су свршетак и парламента и целога демократскога покрета. У Дрезди, у Саксонској, букну и опет револуција. Рус Бакунин и Немац Чирнер подстакоше масу. Народна скупштина тражаше од владе да призна устав франкфуртског парламента. С тога влада распусти скупштину, али одмах плану буна у Дрезди. И ако се војска саксонска одлично борила, ипак је улична борба била тако страшна, да се без туђе помоћи не би могло ништа учинити. Дрезди похита у помоћ пруска војска и устанак после пет крвавих дана би угушен. Поводом ове пруске интервенције, посланик Реден предложи у парламенту франкфуртском да се осуди пруска влада и да се предузму мере за обезбеђење мира у царству (10 маја п. н.). Пруска влада оваквим предлогом осетила се увређеном и као одговор на ову одлуку позва своје посланике који су у франкфуртском парламенту, да положе оставке и врате се. Неколико посланика Пруса изјавише да је захтев пруске владе незаконит и осташе и даље. Министар председник уједињене Немачке Хајнрих Гагерн предложи привременом поглавару царства ерцхерцегу Јовану да сама централна власт узме на себе да уведе устав! Овако наиван предлог, код оскудице сваке политичке и материјалне моћи, ерцхерцег није могао прихватити.

и он се захвали на звању поглавара! »Уједињена Немачка« остала је чак и без ове привидне централне власти! Парламенат одлучи да се помогне у овој невољи и да изабере кога од владара немачких за намесника царског достојанства. Тада Гагерн са још 68 њих (међу њима Симсон, Мати, Арнт, Далман) иступише из парламента, који се, овако редуциран, пресели из Франкфурта у Штутгарт, где је расположење народа према њему било јаче и искреније. Али и ту не би дуга века. Кад се уверио у немогућност, да склони владаре, да они приме устав, који је за њих био баук, сувише демократски, онда парламенат, под утицајем крајњих елемената својих, одлучи да покуша оздо, у маси. Једном прокламацијом позва народ из свих крајева Немачке да устане и да се бори противу апсолутизма, и затражи од виртембершке владе кредит од 5 милиона талира и око 5000 војника. Тада виртембершка влада није смела више трпети овако револуционаран парламенат, и некадашњи члан његов и револуционар, сада министар у Штутгарту, Ремер потписа акат, којим му се наређиваше да се растури. Кад је сутра дан песник Уланд (13 јуна п. н.) хтео да уђе са друговима у парламенат, нађе врата затворена, а зграду поседнуту војском! Тако је свршио франкфуртски парламенат, на који се толике наде полагале!

Ну крајњи елементи из франкфуртског парламента нису се ограничили само на платонске протесте, већ се латише последњег оруђа, које им је још остало — револуције! Маса се још *не беше охладила*, још се могла покренути, те

крајњи елементи успеше да оно старо расположење револуционарно распале у отворену буну. Због франкфуртскога парламента беше букнула буна у Саксонској, коју, како видесмо, угуши пруска војска. Далеко је шири и озбиљнији покрет био у Баденској, најслободоумнијој земљи Немачкој. Велики је херцег морао бежати, а у Пфалцу устаници образоваше и привремену владу. Они се дочепаше и чувене тврђаве Раштата, где и гарнизон пристаде уз њих. Па и у самој Пруској врило је и долазило до сукоба између грађана и војске у Бреслави, Берлину, Кенигсбергу и Диселдорфу. Лозинка устаника беше: устав који је израдио франкфуртски парламенат. Вођа устаника у западној Немачкој беше Пољак генерал Мјерославски, који тек што се беше вратио из Италије (још неизлечен од ране) опет из револуције. Устаници под Сиглом (њих 20.000), који покушаше да пређу у Хесенску и дигну и тамо буну, не успеше, јер беху разбијени код Хепенштајна. Мјерославски се пак јуначки опирао генералу Пајкеру. Али кад Пруска угуши нереде у својој земљи и узе на себе да угуши устанак у западној Немачкој, тада се окрете срећа од устаника. Два кора пруске војске, под омрзнутим принцем од Пруске (будућим царем Вилхелмом I), 21 (9) јуна разбише потпуно Мјерославског код Вагхајзела, и чете устаничке распршташе се. Одмах затим паде и Раштат, 23 (11) јуна. Револуција у Немачкој би угушена, а наскоро и у Аустрији, пошто јој је цар Никола I пружио помоћи.[1]

[1] Није прошло ни два месеца од како је угушена револуција у Немачкој, па и у Аустрији беху угушене буне. Вид-

III.

Револуција је свуда била побеђена. Заједно с њоме пропао је и покушај да се Немачка оздо, из масе, политички препороди, уједини. Али питање једном покренуто није се могло напустити, — оно је било отворено и чекало је своје време. Само што га сада узимају да решавају опет владе а не народ.

У својој прокламацији од 15 (3) маја, којим је Фридрих Вилхелм IV позивао свој народ на оружје противу спољних и унутрашњих непријатеља (револуционара у Пруској и ван ње), обећаваше још да ће озбиљно узети питање о уставу Немачке, и да ће као основ за то послужити онај, који је франкфуртски парламенат израдио. Затим је Фридрих Вилхелм одрекао своју дипломатску и војну потчињеност привременом поглавару царства, и позвао ерцхерцега Јована да свој мандат Пруској положи. За студију питања о будућем уставу Немачке пак беше одређен још пре тога Радовиц.

дишгрец беше доиста освојио Пешту (јануара 1848), али се Мађари прибраше од првих удара. Неподобни Виндишгрец није ни сањао да ће тако брзо доћи после победа порази. Гергеј разби аустриског генерала Шлика, сједини са Клапком, Перцелом, Дамјанићем. Коморн заузе Гергеј, и Виндишгрец мораде поново напустити Пешту. Он би збачен с главне команде. Али ни нови командант не поможе; — Мађарска је била слободна. Вођа револуције Кошут у Дебрецину са народним представништвом прогласи 14 (2) априла 1848 независност Мађарске и збаци династију Хабзбурга с мађарског престола. Тада Аустрија, у овакој опасности и немоћи да се спасе од ње, затражи руске помоћи. Генерал Паскијевић пређе Карпате у јуну месецу са 80 000 људи, а друга руска војска из Влашке је ишла у Мађарску. На успех и отпор није се могло мислити — и главна војска мађарска под генералом Гергејом предаде се Русима код Вилагоша 1848 год. 13 (1) августа. Мађарска је била умирена, Аустрија ослобођена револуције.

На два дана после краљеве прокламације састаде се конференција изасланика немачких држава, по позиву Пруске, да већа о уставу. Све немачке државе не беху заступљене. Аустриски посланик Прокеш-Остен показа се само на првим седницама, па га одмах затим нестаде. Нити су сами преговори вођени с вољом и текли глатко. За основицу преговора беше узет франкфуртски устав. Разумљиво је било да немачке државе нису хтеле својевољно пристати на оно што им је демократија наметала — централну власт пренети на једну личност или једну државу. Место наследнога царског звања узета је с тога владарска колегија од седам чланова — председник је требао да буде пруски краљ. Али противу овога пруског предлога енергично је устала за своја суверена права Баварска, јер то по речима њезина посланика, не би била савезна држава, већ само оснажена Пруска; с тога Баварска, да не би била принуђена трзати свој глас натраг, није га могла дати, докле се сва питања не реше (на првом месту оно о положају Аустрије.) Како се Пруска није могла споразумети с Баварском, то она покуша са Хановеранском и Саксонском, и доиста се дође до неког споразума — савез трију краљева (Dreikönigsbündniss) од 26 (14) маја. Али на како је слабим ногама стајао овај савез, кад су се пре потписа и Саксонска и Хановеранска оградиле да пристају, под погодбом да и цела Немачка уђе у савез. Не хтедне ли и јужна Немачка, нарочито Баварска, до првог заједничког парламента да приђе, онда задржавају право нових преговора. Тако су и Саксонска и

Хановеранска обезбедили себи излаз, јер сви покушаји да се приволи Баварска беху безуспешни.

Дотле пак и Аустрија беше свршила с револуцијом. Сада се она осећала моћном, да, ако буде потребно, отпочне борбу с Пруском! Правила учтивости и захтеви пријатељства одвели су Фридриха Вилхелма IV у Пилниц (у Чешку), да се први пут састане с младим царем Францем Јосифом I. Ту су, разуме се, вођени и политички разговори, а тицали се по најпре уређења Немачке. Резултати ових преговора и састанака били су, да су се Аустрија и Пруска споразумеле на привремено решење немачког уставног питања. Пруска пристаде на провизоријум, привремено решење (Interim потписан 30 (18) септембра.) Интерим имао је да вреди до 1 маја (п. н.) 1850 год. Дотле, докле се питање о заједничком уставу немачком не реши, привремено су вршиле централну власт у савезу Аустрија и Пруска. Интерим значио је — повлачење Пруске.

Пруски пристанак на интерим значио је и друго нешто — распад уније. Њезин углед пао је код њезиних савезника. И кад је Пруска покушала, да према уставу уније (савеза тријух краљева) сазове заједнички парламенат, Саксонска и Хановеранска не приставше, изговарајући се, да Баварска још није пришла савезу. Шта више, баварски министар Пфортен носио се мишљу да заснује јужни савез, у коме би Баварска била вођ. Такав савез, као савез за одбрану средњих држава од освајачких намера Пруске, би доиста закључен (Саксонска, Баварска, Виртемберг, Хановеранска, која се још двоумљаше да дâ потпис

— Vierkönigsbündniss). Покушај Пруске да у заједници са средњим немачким државама без Аустрије заснује савез, помоћу кога би се Аустрија могла истиснути из Немачке, пропао је дакле. Међутим питање о уставу Немачке није било још решено, а провизоријум је истицао. Морало се дакле опет тражити да се реши.

У интересу мáлих држава, као и у интересу Аустрије било је, да се стари облик државни — облик, који је осуђивао Немачку на политичку немоћ — поново оживи. Револуција га је уништила. И то је заслуга демократије што је она указала на неприродност да немачки народ живи у оваквом облику државном, што је протестовала противу тога и доказала ништавило његово, кад се он срушио при првом ударцу револуције. Партикуларизам пак једино се у њему могао очувати. Интерес Пруске, као једине велике немачке државе, чији је животни интерес био уједињење (под њом) а не раздробљеност немачког народа, захтевао је да се свима силама томе успротиви. Херцег Ернст од Саксен-Кобурга, истина не из партикуларистичких интереса, већ из патриотских побуда, покрену мисао о једној конференцији, која би имала да прихвати основну мисао франкфуртског парламента и њоме да се позабави. Кнез Шварценберг одмах пристаде. разуме се, гледајући с чисто аустриског гледишта. Он прихвати мисао о уређењу Немачке, али не с гледишта на коме је стајао херцег од Саксен-Вајмара. Силом своје председничке власти у староме бундестагу (и на основу интерима) он позва 10 маја (п. н.) 1850 владе да пошљу своје посланике на

конференцију у Франкфурт. Конференција је с главним послом била брзо готова — она одлучи да се обнови стари устав Немачке. Месеца септембра имао је да ступи у живот обновљени устав. У Франкфурту је 2 септембра имао заседавати савет бундестага, у коме је сада место пређашњих 17 било 11 гласова. Пруска је далеко стајала од ових реформа — негодовала је и требало је само згодан моменат, па да изазове буру. То се морало и збити, кад се бундестаг да би показао доиста животне снаге, умеша у унутрашње ствари у Хесен-Каселу. Тамо је омрзнути министар Хазенпфлуг навео свога владара на непромишљене и смеле кораке. Народна скупштина не хтедне одобрити неке порезе, које је влада тражила, али које су биле потпуно неправичне. Тада влада поче самовољно наплаћивати неодобрене порезе, противу чега протестова најпре стални скупштински одбор. Виши судови и власти огласише ово дело владе као незаконито. И кад она после тога прогласи опсадно стање, тада и сами официри одрекоше послушност, не хотећи да газе своју заклетву. Курфирст хесенски мораде бежати из своје земље. А ови догађаји у Хесену беху добро дошли Шварценбергу, као наручени, да на делу покаже да живи нови бундестаг и да му дâ прилике да први пут огледа своје животне снаге. Цар аустриски састаде се у Брегенцу са краљем баварским и виртембершким 11 октобра (п. н.) На том састанку беху и њихови министри и сасвим је природно, да је било говора о хесенским стварима, и споразумеше се да Аустрија и Баварска добију мандат да по-

врате мир у Хесенској. Пруска се онда трже из улоге равнодушног посматрача. Гледати и даље мирно како се Аустрија гнезди у Немачкој, значило је радити противу својих рођених интереса. Министар спољних послова беше даровити и енергични Радовиц. Кад бундестаг, који беше једном својом одлуком 21 (9) септембра позвао хесенску владу да умири земљу и задржао себи право да и он предузме за то мере, саопшти ове своје одлуке влади пруској, она их енергично одби, изјављујући да ће се и оружјем одупрети њихову извршењу.

Пруска је прихватила или боље рећи бацила рукавицу. Корак њезина енергичнога министра био је судбоносан. Односи између Аустрије и Пруске беху још за време револуције запети, сада се тако заоштрише, да се веровало да је рат једини излаз. Немачка је сад била усред кризе. Питање о хегемонији Пруске и Аустрије чинило се, да ће се још онда решити. На двору пруском беху две струје — једна ратоборна, којој беше представник Радовиц, и тражаше да се још онда одлучно кида, а друга помирљива, коју представљаше министар председник гроф Бранденбург. Фридрих Вилхелм IV неодлучно нагињаше час једној час другој — али још никако да се одлучи за ма коју. Беше му одвратна и помисао на рат с Аустријом, нешто нечовечно! А опет га је болело одрећи се оних позиција, које му је народно поверење Пруској доделило у време револуцији. Спољни положај Пруске пак не беше најбољи. Цар Никола I беше незадовољан с Пруском, што му се чињаше да

је за време револуције шуровала и више с демократијом, него што је морала. А принц од Пруске, вративши се с похода енглеском и руском двору, донео је собом уверење да ни један од њих није пријатељски расположен према Пруској. На спољне савезнике Пруска дакле није могла рачунати. Па ипак је Пруска решена била да покуша да придобије једног моћног савезника споља. Усред кризе допре глас да ће цар Никола доћи у Варшаву.

Ни по столећа не растављају нас од времена, када је криза била. И чисто је невероватно да је тако моћан немачки народ био онда тако немоћан, да је могао поднети онаква унижења. И Аустрија и Пруска такмичиле се сада око пријатељства моћнога аутократа, цара Николе I, и судбину питања немачкога предају њему у руке, радећи свака од њих да га придобије за себе. Ни из Берлина ни из Беча није се очекивало решење кризе, већ из Варшаве! Министар Бранденбург похита под изговором захтева куртоазије да поздрави цара Николу у Варшави, а цар Франц Јозеф лично оде да се састане с њиме. Бранденбург је имао важну мисију. Собом беше понео формалне предлоге о решењу немачкога питања. Пруска је хтела отети се да не уђе у стари, а обновљени, немачки савез, јер је он, по њену утврђењу, 1848 раскинут, те не постоји више, а да би се пак обновио, треба једногласност његових пређашњих чланова, затим равноправност Пруске и Аустрије, да право егзекутиве њима припадне, да мале државе не смеју склапати засебне савезе итд.

Цар Никола одби да се меша у унутрашње ствари Немачке и изјави као најбољи излаз обновљење старога бундестага, препоручи Шварценбергу споразум с Пруском, и упути овоме Бранденбурга. Али до формалног споразума са Шварценбергом није се могло доћи; он попусти у толико, што је пристајао да се питање о бундестагу одлучи на слободној конференцији од изасланика владара. Тако се чинило да криза престаје, па ипак је она сада најљућа била. Један корпус баварске војске под кнезом Турн-Таксисом пође на Хесен. Радовиц саветоваше одмах рат, али га нико не послуша и он паде као жртва своје одлучне политике, а замени га Мантајфел. Ну одмах за овим пуче глас да је пошао један аустриски корпус под Легедићем из Форалберга опет у Хесен, да изврши одлуке бундестага. Сад је Пруска морала одржати јавно дату реч, да ће се оружјем успротивити егзекуцији! Сада је била у питању част Пруске. И ако је Мантајфел био до крајности попустљив, ипак је на наваљивање принца од Пруске наређена мобилизација војске, истина извињујући се аустрискоме посланику да је све то ради умирења јавнога мњења. Шварценберга пак није ни мало поплашила пруска мобилизација. Он тражаше да се пруска војска — која је стајала под генералом Гребеном у Хесенској — повуче, да Пруска раскине унију и да позове чланове њезине, да заједно признаду бундестаг. С таквом ароганцијом могао је Шварценберг говорити, јер у Чешкој стајаше око 130.000 аустриске војске! Пруска пак одлагаше да одговори на аустриске захтеве, што још већма

раздражи Аустрију. Прокеш-Остен, аустриски посланик, стави ултиматум Пруској, да за 24 сахата повуче своју војску из Хесенске. Уместо одговора на ултиматум Мантајфел затражи телеграфским путем састанак са Шварценбергом. И не сачекав одговор, он се крену за Холмуц (Олмиц), где се састаде 29 (17) новембра са Шварценбергом. У Холмуцу се Пруска стидно понизила. Мантајфел пристаде на споразум између Аустрије и Пруске, по коме је пруска војска напуштала Хесенску и пристајала да се хесенско и холштајнско питање одлучи на заједничким конференцијама, које ће се сазвати у Дрезди.

На тој дрезденској конференцији довршено је унижење и пораз Пруске у првом њезином сукобу са Аустријом због хегемоније у Немачкој. На конференцији је покушавано с неколико предлога час да извршна власт буде од 7, час од 11 чланова; Пруска је тражила и за себе право председавања у бундестагу. Ну расположење противу Пруске беше толико, да је она нашла за најпаметније, да сама позове своје савезнике (чланове уније, — Хановеранску и Саксонску) да пошљу своје изасланике 21 (9) маја 1851 у Франкфурт у бундестаг. Оно противу чега се борила Пруска, сада је било још најбољи излаз! Тако је Пруска из ове кризе изишла побеђена и понижена. Њезина политика, која је одбијала савез с народом, с демократијом, прожета аутократским духом, одвела је у Варшаву, Холмуц, Дрезду! Згодне и велике моменте Пруска је пропустила — ако не још онда да створи народно уједињење, оно бар да изађе из борбе оја-

чана, оснажена повереньем њемачкога народа. Све је она то пропустила и изгубила. Аустрија је и даље остала такмац Пруске, и то сада моћнији, угледнији!

Аустрија је сада покушала и корак даље — потискујући свога такмаца, Пруску. Овако леп успех у уставном питању гонио је Аустрију да покуша избити Пруску из онако чврсте позиције, коју је имала у царинском савезу. Потиснути је и одавде значило је свога такмаца потпуно обезоружати: Пруска би постала безначајна и безопасна! Аустрија је уједно хтела и да покаје своје раније грешке, што је пропустила, те није ушла у царински савез. Како је 1853 год. истицао рок уговорима царинскога савеза, то је Аустрија покушала да се сада угура у савез. Њезин заслужни министар Брук у једноме меморандуму разви мисао о царинском уједињењу Аустрије с немачким земљама. Овај предлог могао је лако завести, јер овако уједињена Немачка представљала би импозантну цифру од 70 милиона људи! Сметње, које су до сада пречиле Аустрији да приђе савезу: висока заштитна царина, као и засебна угарска царина, пале су за време револуције. Аустрија је хтела да уђе у царински савез, а Пруска то није смела допустити. И опет је Пруска стајала пред једном опасношћу да изгуби стечене позиције. Средње државе, краљевине, необично су раде биле да уђе и Аустрија у царински савез, али с друге стране било је противу интереса њихових да опет Пруска испадне, — јер би то исто било: место Пруске имали би Аустрију, променили би госпо-

дара! Најбоље је њиховом интересу годило, да буду обоје у савезу, те да противречност њихових интереса буде и даље извор борбе и трвења у самоме царинском савезу, како се не би ни једна толико оснажила, да њихова судба од ње зависи. А кад би дошло до кидања с којом од њих, оне су, и ако мрзеле Пруску, ипак биле готове да то пре учине с Аустријом. Читавих деведесет година живели су заједничким привредним животом с Пруском, и за то време индустрија и трговина гигантно су коракнуле, јер благодетан утицај царинског савеза био је очигледан.

За царински савез настала је криза овом жељом Аустрије да и она у њ уђе. Двадесетогодишњи резултати његова привреднога напретка могли су пропасти. Не само што би то био огроман привредни губитак, већ и политички! Пруска је с тога у овоме питању била енергична, енергичнија но у питању о уставу Немачке. Најпре се хтела обезбедити с једне важне стране — Хановеранске. Хановеранска није дотле припадала савезу царинском, а сада, на понуду Пруске, пристаде да уђе заједно са члановима свога савеза (Steuerverein). Пруска је толико попустила Хановеранској, да је за свакога јасно било од каквог је политичког значаја био овај уговор, када је она била готова за онакве жртве. Сада је и она према Аустрији и средњим државама могла водити одсудну реч. Она је пристајала да се преговара с Аустријом за њезин улазак у царински савез, али тек пошто се обнове уговори између чланова досадашњега царинског савеза. Кад на ово не присташе средње државе,

тада Пруска прекиде сваке преговоре с њима. Средње државе пак на своју руку водише преговоре с Аустријом у Бечу, и поново се беше дошло до споразума, само је остала још једна сметња. Аустрија је, тако су оне захтевале, имала да им гарантује досадашње приходе. Међутим и за најбоље пријатеље Аустрије ствар је била очигледна — жалосно стање њезиних финансија, разлика новчане валуте, разлика привредног живота, све то говорило је јасно, да им Аустрија не може дати никакве гарантије. Тада претегоше материјални интереси. Остало је да бирају између Аустрије и Пруске, и они се одлучише за Пруску. Место царинског савеза са Аустријом закључен би трговински уговор 17 (5) фебруара 1853 год., по коме је једном великом броју продуката и робе олакшана царина. Наскоро затим обновљен је и царински савез са роком од осам година.

Пруска је из ове друге кризе изашла као победилац. Царински савез био је сада већи и обимом и бројем становништва — обухваташе 9046 квадр. миља и 33 милиона становника!

При крају своме има владавина Фридриха Вилхелма IV да забележи поред толиких недаћа један једини успех, и то — дипломатски, тј. један мудар корак у спољној политици, који је доцније доиста користио Пруској. Одмах после свршене царинске кризе и Аустрија и Пруска имале су пуне руке посла у једном европском питању, које их је као велесиле интересовало, истина не баш посредно. Због питања о руском протекторату над Хришћанима у Турској, које је покренуо цар Никола, излегао се кримски рат,

у коме је Русија стајала сама самцита према Турској, Француској, Енглеској и Сардинији. Од значаја је било, како ће држање заузети према овоме питању Аустрија и Пруска. Аустрија се одлучила брзо да својом незахвалношћу (за руску помоћ 1849) изненади свет, — по речима њезина првога министра. По саму ствар било је од велике моралне вредности да се и Пруска придружи осталој Европи. Фридрих Вилхелм IV, колебљив као увек, ломљаше се час за европски концерат час за Русију. Конзервативци, такозвана Kreuzzeitungspartei, наваљиваху на краља да одлучно стане уз Русију. Бизмарк, тада у почетку своје каријере и без велика утицаја, стајаше такође уз ову струју. Друга моћнија странка, уз коју беше и потоњи цар Вилхелм, тада принц од Пруске, била је за савез с Европом. И Енглеска и Аустрија сав свој утицај заложише да увуку у савез и Пруску. Пруски посланик у Лондону Бунзен у једном меморандуму разви гледиште, по коме је Пруска морала у своме интересу да приђе савезу противу Русије. Кад је руска влада сазнала за овај меморандум, Фридрих Вилхелм похита да опозове Бунзена, да се оправда код свога зета Николе I, те му се он могао с правом подсмевати, како његов шурак леже као Енглез а устаје као Рус! Ну Фридрих Вилхелм није могао одлучно стати ни уз Русију. Њега увуче Аустрија у савез с њоме, — да буду неутрални. И Пруска је истрајала часно у своме неутралном положају. Није хтела да помаже Аустрију, која је у истини потпиривала рат, нагнала Русију да напусти зау-

зету Влашку и Молдавију, и доцније посредовала за мир, али као адвокат противника руских. Пруска је и оваким својим држањем стекла признање Русије, и њени државници могли су с правом рачунати на потпору Русије у великим задацима, који су их очекивали.

Бизмарк је овај капитал, пријатељство Русије, необично корисно по пруске интересе, експлоатисао у догађајима, који затим насташе.

V.

ВИЛХЕЛМ I.

оснивач немачког народног јединства.

Аустрија:	*Немачка:*
Франц Јозеф I 1848—....	Вилхелм I 1861—1888

I

Фридрих Вилхелм IV беше нервозна, раздражљива природа. Догађаји су у души његовој остављали дубоке и трајне трагове, те се нису могли лако изгладити. Још од 1848, после оних бурних доживљаја, Фридрих Вилхелм је имао неколико пута нервне нападе, али се од њих и брзо опорављао. Јуна месеца 1857, на повратку с једне походе саксонскоме двору у Пилницу, удари га капља. Од тада није био више подобан да влада. Пошто није имао наследника, њега је привремено заступао брат му Вилхем, а од 1858 год. заменио га је као регент.

Он је остварио заветну мисао немачког народа. За његово и његових великих сарадника име везано је уједињење Немачке, а за то нам *је потребно* упознати се с његовом личношћу.

Прошлост његова није уливала Бог зна какве наде. Вилхелм, познат као »цринц од Пруске«, имађаше већ шездесет година, када је привремено почео управљати земљом у име свога брата. О каквим његовим државничким подобностима није се знало. Једно је било ван сумње, да је он био одлучан противник демократији и попуштања, познат као солдат од главе до пете, човек несаломљив, човек чврсте руке. Сам је он доцније признавао, како он никада није помишљао на могућност да седне на престо. Сва му је брига била — говорио је — научити, како ће командовати региментом. Први дубљи утисци који су оставили трага у његовој души били су из онога бурног времена, када је Наполеон прегазио Пруску, из добра пораза и унижења, из доба Јене, када мати његова плачући остављаше у аманет својим синовима да освете своју отаџбину. Био је у десетој години, кад је Пруска стајала код Јене (рођен 22 п. н. марта 1797). Као младић и он је учествовао у рату за ослобођење, 1 јануара (п. н.) 1814 и он је с краљем гледао прелаз Пруса преко Рајне.

Кад је Пруска, покајавши пораз код Јене, враћена у старе границе, Вилхелм је, пошто је мир био успостављен, све време своје посвећивао не политичком, него војничком образовању. Колико је с једне стране једностраност војничког образовања била штетна, с друге је стране била и корисна. То је била изврсна школа за будућност оснивача народног уједињења; ту је васпитана његова одлучна и смела воља, врлина најпотребнија у одсудним тренуцима, који су ус

очекивали, а без које би и највећа државничка вештина била излишна.

Карактер, а не велики ум — то је Вилхелм I. Не може се он убрајати у ред генијалних људи, који своме веку утискују обележје свога духа и столећима унапред означују путеве савременицима и будућим поколењима. Није он био ни онолико духовит и свестран, као његов брат, али се одликовао особином духа, коју онај није имао — практичном памећу. Тежио је увек за оним што је могућно, остварљиво. Умео је лако ући in medias res — у суштину ствари; одлучан и поуздан у расуђивању о приликама и људима, знао је разликовати добре од рђавих савета и изабрати добре саветнике и сараднике. И ако није нарочито школован и припреман за владара, он је ипак имао најважнијих владалачких особина. Био је одлучан и смео, али не и једностран. Напротив, он је спајао са одлучношћу и гипкост духа, која га је упућивала да попушта потребама времена и сили прилика, да буде опортуниста, кад је то требало. Није био суров, крут солдат, као што се веровало, док није узео крму државну у своје руке. И ако је веровао да је потребна једна стална владавина, да се системе не смеју мењати, ипак је далеко био од тога, да влада апсолутистички. »Не тиче ме се«, говорио је он краљу баварском Максу, »да ли су устави доиста спасоносни. Али где их има, треба их чувати и не извртати им смисао тумачењима на силу бога. Ја сам гледао, какве је штете овако починило министарство Мантајфелово. Уставни принцип да се начин и средства

једне владавине изнесу пред суд јавности и да народ законитим путем учествује у грађењу закона, продро је у свест народну. Опирати се томе опасно је, јер то значи да владар не верује своме народу. Не ограничењима уставних права, што је такође знак поверења, већ мудрим попуштањем и обуздавањем треба учврстити једну владавину. Она се може поредити с регулацијом какве реке. Обале се морају учврстити, корито пак не ваља да је ни сувише уско ни сувише широко, а најмање се пак смеју градити уставе попречке у самој реци. У Енглеској су сувише широко, у Хесенској (Каселу) и Хановеранској сувише уско. Надајмо се да ћемо ми у Пруској погодити прави пут.« [1]

Овакав владар чврсте, несаломљиве воље, усталачке снаге, неуморан у раду, који немађаше времена да буде уморан, како он сам говораше, владар с неизмерном љубављу према својој отаџбини, *непоколебљиво веран дужности, о којој имађаше високу свест* — био је потпуно свестан велике историске мисије, коју има да изврши Пруска. Још 1849 год., када је полазио противу устаника, писао је генералу Нацмеру: »Који хоће да влада Немачком, треба да је освоји; à la Гагерн не иде. Да ли је дошао час народног уједињења, Бог ће свети знати. Да је пак Пруској суђено да стане на чело Немачке, о томе говори цела наша прошлост. Али куд и како? У томе је тежиште!« [2]

[1] Sybel, Die Begründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I. В. II. стр. 288

[2] Sybel, ibid.

Овако говори човек од дела а не само од речи. *Оно што је сада, после узалудних покушаја демократије у 1848—49 години, у истини било питање о народном уједињењу, Machtfrage, питање силе, узео је као свој велики задатак на себе Вилхелм 1.*

Још док није постао краљем, већ као регенат, раскрстио је са старом системом. Он отпусти министарство Мантајфелово и позва кнеза Антона Хоенцолерна да састави ново. Ново министарство, које није било без популарности, распусти скупштину, расписа нове изборе, из којих изиђоше као изабраници махом људи слободоумнији, поборници велике немачке идеје! Прву пробу имала је да издржи влада Вилхелма I када, после годину дана, букну француско-аустриски рат (1859 год.). Француска је, под утицајем јавнога мњења и интереса царева да помаже овако популарну спољну политику ради држања свог на престолу, помагала талијанске народне тежње за уједињењем и латила се да у друштву са Сардинијом прогна Аустрију из Италије. Узрок рату нашао се лако: тражило се од Аустрије што она није могла учинити — да раскине своје савезе с талијанским државицама, јер се она тиме мешала у унутрашње ствари Италије и вређала уговор бечки од 1815. И с једне и с друге стране мобилисало се, једна је другу кривила, тражила демобилизацију, предлагала конгрес и одустајала, — и на послетку је рат био остао као још једини излаз из кризе. Хоће ли Пруска допустити да један члан немачког савеза буде избачен из *Италије* и ослабљен? Ерцхерцег Албрехт похи-

тао је у Берлин да понуди савез, те да једна пруско-аустриска војска под његовом командом пређе Рајну. Пруска је ово одбила. Саветници Вилхелма I били су одлучно противни рату. Најодлучнији противник и опет је био Бизмарк, сада пруски посланик у Петрограду, те се његов глас, као позванога, морао чути. Пруска је имала интереса да Аустрија буде пре ослабљена и побеђена (јер је тада немоћнији противник), но да изиђе као победилац из рата. Рат је дакле текао и без Пруске.

У биткама код Мађенте (23 маја п. н.) и код Солферина 24 (12) јуна Аустрија је била разбивена, али не и толико сломљена, да се није могла још успешно опирати. Ипак је цар Франц Јозеф похитао да што пре закључи најпре прелиминарни мир у Вилифранци, који је потом дефинитивно утврђен у Цириху 11 новембра (29 октобра). На ову журбу, да тако брзо закључи мир, цар се одлучио, уверен држањем Пруске, што је и у једном манифесту из Вероне објавио, жалећи се да су га природни савезници оставили! Пруска је својим држањем стекла у Италији пријатеља и савезника, а Аустрија је, непотпомогнута њоме, изишла из кризе ослабљена и побеђена. Тако су захтевали и велики интереси Немачке!

Одмах дакле у почетку своје владе Вилхелм је показао какви ће га интереси водити у политици: свему је вредност оцењивао с гледишта великог задатка народног уједињења. Демократија, која је покренула питање о уједињењу немачкога народа и о хегемонији Пруске и Аустрије, није могла ни једно решити. Сасвим

природно. Аустрија није била само немачка земља, но већином туђинска, те се није могло апеловати на њезине народе, да изводе народно уједињење Немачке. А Аустрија није хтела напустити немачки савез. Сем тога још је била јака сепаратистичка струја, коју су помагали свим могућим срествима владари малих држава, ослањајући се на Аустрију. Демократији самој било је немогућно решити народно питање. Патриотска друштва, која су, по угледу на талијанска, заснивана са задатком, да раде на народном уједињењу, нису овде имала подесна земљишта. Једно за другим она су нестајала, не остављајући дубљих трагова свога рада. Патриотско друштво у Готи, које је основао Далман с друговима још за време револуције, распало се. Нити је боље среће било »народно уједињење« (Nationalverein), чији је творац (1859) био Хановеранац Бенигсен, и коме је као противника сепаратизам створио Reformverein »друштво за реформе«, чији су чланови били махом баварски ултрамонтанци, друштво са сасвим супротним циљевима. Демократија, према приликама специјално немачким, није могла решити овај велики задатак својим срествима. Питање о народном уједињењу морало се узети као Machtfrage. И тако га је и схватила Пруска. С оваквом пак војничком помоћи, какву је Пруска дотле представљала, Вилхелм I није могао мислити да приђе решењу питања о народном уједињењу. Последња мобилизација пруске војске — за време француско-аустриског рата 1859 — показала је да *она пати* од махна, које се не смеду трпети.

Уверење свију пруских војничких ауторитета било је, да је неминовно потребна реорганизација војске.

Како се у Пруској регрутовало још према старом броју становника, који се сада од једанаест милиона умножио на осамнаест, то у истини није било војне обавезе, и ако је она узакоњена, јер је тек само 26% служило војску. С тога се помишљало да се проценат попне на 47%, те би се тако увећао број батаљона са 117, а ескадрона са 72, од 150.000 војника на 230.000. Природно је, да су за ово бројно увећање била потребна материјална средства, за која се морало тражити од скупштине већи кредит.

Али питање о реформи пруске војске није се могло решити без тешкоћа. Оно је чак изазвало сукоб између круне и скупштине. И Пруска, и ако земља конзервативна, после 1848 није била затворена утицају демократском. Јака демократска струја беше обладала и у пруском народу. Њој се владавина у Пруској чинила сувише апсолутистичка и бојала се да сама пружи средства за учвршћење и ојачање такве системе. Тако је демократска струја, која је била сва прожета идејом народнога уједињења, сада стала као противник прве погодбе за остварење њезино. Истина, да би она то драге воље учинила каквој слободоумној влади, али оваквој реакционарној није хтела дати. Кад је влада 10 фебруара (п. н.) поднела свој предлог о реформи, скупштина је веровала да она смера да укине народну војску и у томе је гледала опасну реакционарну меру. Она не хтеде примити војну реформу, захтевала је, из финансиских разлога, двогодишњу службу

место трогодишње, а одобри тражени кредит, али само за четрнаест месеца! Влада пак без обзира на ову привременост одлуке сматраше је као коначну и тако рађаше! Од тада настаје отворен сукоб између круне и народа — Konfliktszeit — који је трајао све до победничког рата 1866.

У почетку самога сукоба умре Фридрих Вилхем IV, и Вилхем I постаде краљ. Привремености није било више. Он је могао сада и одлучније да ради, јер је био сам господар. Скупштина би распуштена и нови избори расписани. Али избори испадоше у корист слободоумнијих странака, најпре пак — немачке напредне странке (deutsche Fortschrittspartei). Та напредна странка водила је опозицију. На челу њезином стајаху Момзен, Вирхов, Дункер, Шулце Делић, Јакоби, Унру и др., а с програмом, који је у опште имао доста радикалних захтева: парламентарну владу у Пруској, независност цркве од државе, и да централна власт пређе у руке Пруске. Али ни ова нова скупштина није дуго остала на окупу. При дебати о буџету један од посланика, Хаген, предложи да се буџет специјализира, да би се тиме спречило, да се уштедама из једнога министарства доскочи другоме. Већина усвоји овај предлог, који је у истину био противу владе. Није ништа друго остало влади него да поднесе оставку. Нови кабинет састави кнез Хоенлое-Ингелфинген у чисто конзервативном духу. Скупштина би распуштена и нови избори наређени. И ако се влада послужила свима могућим агитационим средствима, опозиција и из ових избора изиђе као победилац. Предлог о војној реформи

није могао продрети ни код ове скупштине. И ова га скупштина одбаци 23 септембра (п. н.). Ни ово министарство није било довољно енергично, нити је осећало снаге у себи да поведе одлучну борбу с парламентом. Краљ је био у очајању — носио се чак мишљу да се одрече престола! Из овога очајнога положаја избави га срећна одлука да покуша са човеком, за кога се веровало да је дорастао овако тешкоме задатку. Тражио се за овај посао човек гвоздене воље, и избор паде на — *Отона Бизмарка*. Министарство Хоенлоа-Ингелфингена одступи, а Бизмарк састави ново. Овај моменат, појава Бизмаркова министарства, био је од светско-историског значаја. Периода славних успеха спољне политике Пруске везана је нераздвојно за име његово. Мисао о народном уједињењу не би тако брзо и одлучно победила, да није било Бизмаркове гвоздене воље, његова познавања ситуације европске и његових духовитих планова и комбинација.

Младост и прошлост Отона Бизмарка нису много обећавале. Рођен 1 априла (п. н.) 1815 год. у Шенхаузену, добру својих родитеља[1], добио ја средњу наставу у Берлину, а затим оде на универзитет у Гетинген. Али како је Бизмарк студирао! Једини озбиљнији друг беше му Американац Џон Мотли, доцније чувени историк, остало беху све сама весела браћа. Испите ни колоквије није полагао, али је за то бурно живео и делио мегдане. Место доктората или

[1] Породица Бизмаркова је старога порекла. Неки Херборд фон Бизмарк помиње се као најстарији предак ове породице још 1270 год.

државног испита однео је као успомену на Гетинген двадесет и осам мензура (ђачких двобоја), из којих је већином изишао као победилац. На берлинском универзитету хтео је да слуша чувеног правника Савињија, али га чак ни његова предавања не везиваше за клупу — свега их је двапут посетио! Све је пак то надокнадио озбиљним радом за шест месеца (седмог семестра) и положи државни правнички испит. Одслужи затим свој војни рок и оде у Грајфсвалд да студира пољопривреду. Ту не остаде дуго, јер његов отац, као човек издашне руке, беше задужио имање, те се повукао у Шенхаузен, а двојици својих синова даде поморанска добра на уживање и економију (Килц, Книпхоф и Јархелин). Од 1841 живео је Бизмак на добрима Книпхофу и Јархелину, као прави економ. И овде је живео врло бујно, у пијанкама и весељу, те је по околици био познат као »der verrückte Herr von Bismark» (ударени господин Бизмарк)! Кад би му се досадило овако бујно весеље, он би, у слободним часовима, узимао књигу, лађао се студија, бавећи се најрадије историјом, затим Спинозином филозофијом и Макијавеловим «Владаоцем».

Први корак ширега значаја, од када он ступи на политичку позорницу, то је његов избор за посланика у «удруженом ландтагу», у коме је најодлучније бранио права круне, отворено устајао противу демократије, говорио противу предлога Родбертуса, да пруски краљ прими понуђено царско звање. Овакво држање његово *придобило* му је симпатије двора и он после ре-

волуције би постављен (1851) год.) за пруског посланика при франкфуртском бундестагу. Ово место било је од судбоносног утицаја на правац мишљења његова. На извору се могао уверити, како су бедне и жалосне немачке прилике. И доцнија његова политика према Аустрији и Француској потекла је из уверења, која је овде стекао. Од тада постаде његово уверење о положају Аустрије и Пруске руководни принцип у политици његовој. Све што је слабило Аустрију, он је помагао. Пред француско-аустриски рат, 1859 он је отворено стао на страну Италије, те га је пруска влада морала уклонити из Франкфурта и постави га за посланика у Петрограду. Пре него што је напустио Франкфурт, он изложи пруској влади у једном повећем меморандуму своје мишљење о положају Пруске и Аустрије. Овако се остати не може — то је било његово чврсто уверење, иначе је сукоб неизбежан; а то се доиста и збило. Бизмарк је имао пречишћене, одређене и тачне погледе на немачке односе, на положај и задатак Пруске. Имао је здраве државничке памети да разуме догађаје и схвати прилике у Европи. Пријатељство с Француском било је преко нотребно, јер се онда мале државе не би могле ослањати на њу. А још драгоценије му је било пријатељство с Русијом, и зато се он истакао као најодлучнији противник сваке акције у кримскоме рату. Кад му је после тога француски посланик у Берлину d- Moustier пребацио за овако држање, како ће оно Пруску одвести опет на Јену (cette politique va vous conduire à Jena), Бизмарк му је смело, поимајући ко-

лико вреди ово пријатељство, одговори: «зашто не на Лајпциг или Ватерло» (pourquoi pas à Leipsic ou à Waterloo)?

Кад је први пут позват, као посланик у Петрограду, да састави министарство, Бизмарк је ставио као услов, да се у питању немачком одсудно ради и да се војска, која се имала реорганисати, што пре ангажује за народну ствар. Вилхелм I још се колебао да пође тим путем: од састава министарства не би ништа. Бизмарк би премештен у Париз за посланика (23 маја п. н.). Ну у Паризу се није задржао ни пуна три месеца, јер министарство Хоенлоа поново даде оставку и 7 септембра (п. н.) 1862 стиже већ Бизмарк у Берлин, да, по позиву, састави нови кабинет. Министарство Бизмарково значило је борбу без пардона с парламентом, непрезање ни од крајњих срестава. Бизмарк је био познат као оличена реакција, као тип пруског јункера[1], човек који би срушио велике вароши, само кад би могао, јер су оне, по његовим речима, гнезда револуције, демократије; тесногруд антисемит, који протествује противу изједначења Јевреја и Хришћана у грађанским правима. Његове велике државничке особине нису се ни могле тада још открити.

Није се ни слутило да је то позивање Бизмарка на управу земље — био велики историски моменат, који ће собом донети преврат у судбини немачкога народа!

[1] Од «junger Herr» (млади господин) — опште име за пруско племство, које живи на својим пољским добрима и бави се махом економијом. Јункери чине пруску конзервативну *странку.*

Пруском политиком почео је управљати човек, који је, поред необично јаке интелигенције, богаства идеја и трговачке моћи, спајао у себи и гипкост духа и челичну вољу, који је био као државник и дипломата смео и искрен до суровости, али није презирао бити каткада и лукавим — био лав а по некад и лисица; револуционар, који је испретурао и срушио стари ред у Немачкој и Европи, али који је умео и да створи што велико, и да сачува што је старо а још здравог живота у себи има — велики у рушењу а још већи у стварању! Пруском политиком управљао је од сада човек, који је знао за велику историску истину, да све има своје место и своје време — оно што један прави велики државник из историје човечанства научити може, човек који је имао инстикта за оно што је могућно и што је неодољива потреба времена. Водећи рачуна о томе, он је и своју политику подешавао према овим великим историским истинама — попуштајући струјама и догађајима, како је када логика времена изискивала. Али је далеко од тога да му се може пребацити недоследност, јурење у крајности и противречности, а најмање још беспринципност. Напротив, он је стално, поуздано и доследно, и у тим привидним противречностима и недоследностима, ишао великој мети своје велике политике — народноме уједињењу. Према огромноме историском чину, уједињењу немачкога народа, успеху његове политике, треба и ценити државничке врлине и махне Бизмаркове. А привидне недоследности и противречности сведок су само гипкости духа не-

гова и дубокога погледа, да схвати догађаје у свестраним односима њихним и значају њихном.

Уз зрело схватање прилика и догађаја, уз дубоко познавање немачких односа и политичког положаја Европе, ишла је напоредо јака, челична воља, без које се прави државник не може замислити. Отворена, смела, често брутална била је његова унутарња и спољна политика — Blut und Eisenpolitik[1], политика крви и гвожђа, како су је његови противници назвали, политика без пардона, без милости, какву је могао водити човек челичних нерава, као што је био Бизмарк. Да се морала с онолико жртава и онаком бруталошћу, гажењем свију обзира идеја народног уједињење остварити, може свако хумано срце оспорити, али је неоспорна истина да за велике идеје требају и велике жртве!

Према његову одлучном и отвореном карактеру знало се да се неће дуго чекати на догађаје. У име краљево већ после десет дана (17 септембра) Бизмарк саопшти скупштини да влада, да би избегла сваки неспоразум, повлачи предлог о буџету. Доњи дом протествова, како је то повреда устава газдовати према буџету, који он није одобрио. Парламенат после неколико дана, 13 (1) октобра, би закључен. Рачунало се, да ће време колико толико утицати на посланике, да ће охладнети и постати приступачнији за преговоре. Међутим борба се баш за ово време заоштрила до свога врхунца. Посланици су оду-

[1] То су његове речи, изговорене у седници буџетског скупштинског одбора 30 септембра п. н. 1862: — »Велика питања не одлучују се говорима и већином — то је погрешка 1848 и 1849 — већ крвљу и мачем.«

шевљено примљени од народа. Они беху претрпани адресама захвалности, којима су подстицани на нов отпор. Сам Берлин упутио је својим посланицима такву једну адресу са 40.000 потписа! За потпомагање гоњених посланика за врло кратко време беше искупљено 75.000 талира! Међу опозиционарима беше неколико њих, чијим се именима немачка наука поносила: — Вирхов, Момзен, Сибел, Дункер и др. И кад је даље, 1863 год., позвата поново скупштина, опозициони дух није био ни мало клонуо, напротив био је још оштрији и спремнији за борбу. Одмах, у првим седницама, отворила се жучна борба, јер на дневном реду беше питање о адреси. Већина скупштинска била је за нацрт адресе, који је Вирхов изнео, а у коме се министри оптуживаху да су повредили устав, јер су газдовали према буџету, који скупштина није одобрила. Бизмарк, као одговор на ово, разви своју теорију о празнини у уставу — Lückentheorie. У уставу ништа не стоји, шта бива кад један од три уставна чиниоца (владар, влада, парламенат) не хтедне никако пристати на споразум. Кад се буџет не може споразумом добити, треба ли онда укочити рад државног механизма, треба ли сав живот државни да престане? Не. Онда је дужност владе да пређе преко те уставне празнине, па да влада и без буџета. Када је споразум немогућан, настају конфликти (сукоби), који се претварају у Macht frage, питање силе: који има силе, тај у том правцу и ради — »wer die Macht hat, geht in seinem Sinne vor“! Гроф Шверин је то разумео, као да је Бизмарк рекао Macht geht vor Recht,

и јавно му пребаци за оваку бруталну теорију, ма да се Бизмарк извињаваше, да он то није ни рекао ни мислио. Тако је постала чувена изрека: *Сила иде пре права!*

Адреса, коју је Вирхов предложио, би огромном већином усвојена. По уставном обичају требало је да једна депутација преда адресу краљу. Министри нису потписали адресу, као што је био ред. Краљ не хтедне примити депутацију и поручи, да, и ако је вољан за споразум, ипак није вољан одрећи се својих права! Парламенат ипак није клонуо. Борба је тек сада постала мучна. Влада беше поднела други један предлог, који се тицао преуређења земаљске одбране, и кад се око тога поведе жива дебата, падаху личне увреде, против којих је министар војни Рон протестовао. Кад га потпредседник Бокум Долфс прекиде у говору, Рон му довикну, да он то не трпи, јер право председника не допире даље од министарскога стола, те се диже у скупштини таква олуја од протеста и вике, да се седница морала одложити. Сутрадан влада је већ тражила од скупштине изјаву, да се онако што неће дешавати. Парламенат одби да још и о томе говори. Тада Бизмарк 21 (9) маја прочита скупштини једну краљевску посланицу, која је одобравала захтев владе и опомињала посредно скупштину да дâ такву изјаву. Као одговор на ово скупштина изјави краљу, да је с министарством Бизмарковим немогућан никакав споразум. Али је краљ стајао чврсто уз своје министарство. Он одби доста оштро, критикујући рад скупштине, захтев, да промени министарство и изрази да је

он њиме задовољан, да оно ужива његово пуно поверење и да су сви кораци министарства чињени са његовим одобрењем. После овога није се могло надати, да ће се ишта моћи у скупштини радити. Седнице скупштинске беху закључене 27 (15) маја.

Влада се спремала за нову борбу. Она октроиса (према 63 члану устава) нова правила о штампи, по којима је власт могла после двају опомена угушити новине. Така насилна мера још је већма распалила огорчење према влади. Чак и сâм престолонаследник беше озлојеђен, изјављиваше да он није саучесник у овоме послу, нуђаше оставку на сва своја звања и мољаше да му се одреди друго боравиште, где би се могао склонити да не гледа из близа омразу између народа и круне. Енглески лист »Тајмс« објави кореспонденцију између оца и сина, краља и престолонаследника, из које се видело да престолонаследник мрзи Бизмарка! Сви протести и молбе градова, да се опозову одредбе о штампи, беху насилно угушени.

Ништа није остајало влади, до да и ову скупштину распусти и 2 септембра (п. н.) скупштина би распуштена с апелом на народ, да он неће подлећи искушењу, које му спрема опозиција, да га понизи у немачком питању, и да ће он остати, ма како подељених политичких мишљења био, веран круни. Али су и ови нови избори били исте судбине као и остали. Мора се признати Бизмарку да није ипак, и ако је често пута његова одлучност прелазила у изазивање и насиље, тако далеко ишао да силом фал-

зификује вољу народну, да силом ствара већину. Он је ипак штедео политички морал. Избори су с тога у јесен 1863 испали опет противу њега. Само 37 посланика имала је влада у скупштини, све остало сама опозиција. Опет за то је влада хтела и с таквом скупштином да покуша радити. Краљева беседа изјављиваше жељу да се прекине борба, али остајаше одлучно за реорганизацију војске и говораше одлучно о питањима немачком и шлезвиг-холштајнском, које у тај мах опет искрсе. Опозиција је почела најпре нападати владу због правила о штампи, која бише опозвана, али ни то није могло створити боље расположење скупштине. Кад 9 декембра (п. н.) 1863 затражи влада опуномоћење да може направити зајам од дванаест милиона талира због догађаја, који се развијаху услед питања шлезвиг-холштајнског, скупштина то огромном већином одби. Скупштина је сама тражила од владе да помогне кандидатуру принца од Аугустенбурга и осуђиваше пруску и аустриску окупацију херцегстава. Споразума и опет није могло бити, и скупштина би 25 (13) јануара закључена. Али тада баш искрсоше други догађаји, који унутрашње питање потискоше на друго место. Искрсе по други пут шлезвиг-холштајнско питање. Ово питање покренуло је и убрзало решење другог питања, — питања о хегемонији Аустрије или Пруске, из чијега је решења морало нићи уједињење Немачке. Значај шлезвиг-холштајнског питања је у томе што је оно било покретач других крупнијих, те се морамо на њему мало дуже задржати.

Шлезвиг-Холштајн је покрајина на северу, која спаја данско полуострво Јитланд са немачким континеитом, између Северног (Немачког) и Источног (Балтиског) Мора, између Хамбурга, (на ушћу Елбе) и Либека. Јужна половина је Холштајн, у којој је становништво немачко, северна пак Шлезвиг, где су измешани Данци с Немцима. Од вајкада су се те две покрајине осећале као једна, имале заједничког државног поглавара, заједничку управу. Од 1460 год. био је Шлезвиг-Холштајн у персоналној унији с Данском, јер династија Олденбуршка владаше у њему пре него што је допла на дански престо. Шлезвиг-Холштајн сачувао је своју аутономију и у државној заједници са Данском; а Холштајн се уз то рачунаше као покрајина која припада царству немачком, и према подели Немачке, како ју је цар Максимилијан I поделио у десет округа, он спадаша у доњи саксонски округ.[1] Државноправни положај Шлезвиг-Холштајна није лако одредити, и питање, које је отуда искрсло, било је тако сложено и нејасно, да се мучно могло правничким аргументацијама решити. Данска је тежила да сузи и временом сасвим укине аутономију Шлезвиг-Холштајна, и присаједини их својој територији. Христијан VIII беше спремио устав за своју монархију, по коме би ове покрајине изгубиле свој засебни карактер. Његов наследник Фридрих VII, који дође на престо 20 (8) јануара 1848, једним манифестом објави садржину

[1] На рајхстагу у Келну 1512 поделио је Максимилијан Немачку у десет округа: аустриски, баварски, швапски, франконски, рајнски, бургундски, вестфалски и горњи и доњи саксонски.

устава, и сазва једну комисију да проучи ствар. Али у тај мах букну револуција. Покрет захвати и Данску и њене крајеве. И већ 18 (6) марта виђенији људи из Шлезвиг-Холштајна састаше се у Рендсбургу, изабраше депутацију, која ће ићи у Копенхаген да тражи заједничку сталешку скупштину за Шлезвиг-Холштајн, затим слободу штампе, збора, наоружање народа и — да и Шлезвиг уђе у немачки савез, као што је Холштајн. Ови захтеви показују да су цео покрет подстакли немачки родољуби. Није ништа дакле чудно било, кад су и дански родољуби стали тражити да се Шлезвиг присаједини Данској. Краљ мораде у оно бурно време попустити народној струји и у министарство позвати људе из групе крајњих патриота — Монрада, Чернинга, Орла Лемана. Као одговор на ово, у Шлезвиг-Холштајну патриотска струја изабра привремену владу и херцег од Аугустенбурга, Христијан Фридрих Август, рођак данске династије из побочне линије, који је с тога имао право и на наслеђе данског престола, мољаше берлински двор да се заузме за Шлезвиг-Холштајн. Бундестаг призна привремену владу у Шлезвиг-Холштајну и позва Пруску да изврши његову одлуку. Пруска се без оклевања прими да изврши ову одлуку. Хановеранска и пруска војска под генералом Врангелом уђе у Шлезвиг и код Даневерка разби Данце. Међутим разположење страних сила није било на страни Пруске. Цар Никола није могао трпети никакав покрет, који је имао ма шта заједничко са револуцијом — а он је тако сматрао *пруску* егзекуцију. Енглеска је такође симпати-

сала Данској, а Француска и Аустрија имаћаху пуне руке посла у својој рођеној земљи с револуцијом. Пруска је дакле морала примити посредовање Енглеске. У Малме-у би закључено примирје на седам месеца, Северни Шлезвиг би додељен Данској, а остали Шлезвиг-Холштајн доби засебну управу, на чијем челу стајаше гроф Молтке, један од најватренијих присталица данских. Дефинитиван мир имао се пак закључити у Лондону, где су се већ почели водити преговори. Али до коначног мира не дође тада, јер када лорд Палмерстон предложи да се Шлезвиг одвоји од Холштајна, Данска, ослањајући се на Русију, Аустрију и Француску, не пристаде на то, већ отказа примирје — и рат поново отпоче. Слаба Данска морала је и опет подлећи. Шлезвиг је и по други пут био у рукама пруским.

Ну успеси пруски на бојишту нису имали каквих трајних резултата. Између Пруске и Аустрије после угушене револуције искрсе поново питање о хегемонији, о реформи бундестага — уставу немачком. Пруски и аустриски државници јурили су после у Варшаву да задобију наклоност цареву, а дотле шлезвиг-холштајнске патриоте, остављене себи самима, воднше рат с Данском (1850), у коме су као слабији подлегли. После Варшаве дошао је Холмуц — унижење Пруске. Стојећи усред ове кризе, Пруска је напустила своју ратоборну политику. Она је морала испустити из својих руку судбину Шлезвиг-Холштајна. У Лондону је пак за тај мах одлучено шлезвиг-холштајнско питање познатим лондонским протоколом 8 маја (п. н.) 1852 г. Из целога

овога спора изишла је Данска као победилац: о каквом одвајању Шлезвига није више било ни речи, а признат је интегритет (целокупност) данске краљевине и право наслеђа престола у споредној линији Олденбурга — породици Гликсбурга. Протест Пруске не поможе, она се морала измирити са свршеним фактом. —

То што су стране силе гарантовале Данској њезину целокупност (интегритет) само је храбрило данске патриоте, да не напусте своје планове. Јавно мњење у Данској, па и сама влада, стајали су под утицајем ове патриотске струје. 1855 би проглашен у Данској нови устав. Један заједнички парламенат за сву Данску је уведен, и у њему је била већина Данаца. Због кримског рата ни Аустрија ни Пруска нису могле енергично се заузети. Тек по свршеном кримском рату оне протестоваше, али се преговори толико одуговлачише, да је тек 1858 год. 11 фебруара (п. н.) бундестаг огласио да дански устав од 1855 год. не вреди за Холштајн и Лауенбург. Данска је за овај мах попустила: опозвала је обавезу устава за Холштајн и Лауенбург, задржаваше га само за Шлезвиг, противу чега пак протестова холштајнска скупштина, позивајући се на ранија обећања краљева од 1851 и 1852 год. Данска влада, по савету енглеском, обрати се директно на Беч и Берлин за споразум, и преговори се безуспешно водише све до 1862 год. У новој 1863 год. (марта месеца 30 п. н.) изиђе један краљевски патенат, којим објављиваше да се обећања данска од 1852 не могу извршити, *да за све* то носи кривицу бундестаг, и остајаше

при томе да је Шлезвиг нераздвојни део данске краљевине. Тиме је и стварно и формално Шлезвиг био одвојен од Холштајна и присаједињен Данској, противу чега протестоваше и Аустрија и Пруска, па и сам бундестаг, тражећи да се опозове патенат. Усред овог новог заплета умро је краљ Фридрих VII и с њиме је изумрла непосредна линија Олденбурга, а престо је прешао у наслеђе побочној линији Гликсбурга. Христијан IX седе на престо. Краљ дански био је и херцег шлезвиг-холштајнски. Принц од Аугустенбурга, такође из побочне линије Олденбурга, имађаше сада право на Шлезвиг-Холштајн, и то можда пре но Гликсбург Христијан IX. И он се прогласи за херцега шлезвиг-холштајнског, као Фридрих VII. Тако се, поред уставног и државног правног питања, унесе у овај тежак и замршен спор још и један нови елеменат — питање о праву наслеђа.

Нови краљ беше у врло тешком положају. Расположење у земљи беше ратоборно, све се одушевљавало за борбу. Под утицајем ове патриотске струје Монрад дође и опет у министарство.

Све ово утицало је на Пруску и Аустрију да ускоре своје одлуке. Наполеон III напоминьао је да треба сазвати европски конгрес, на коме би се извршила ревизија бечкога мира од 1815. То је била његова давнашња жеља! Аустрија страховаше од таквог конгреса, јер би она највише отуда претрпела. Да би се избегло мешање страних сила у овај спор, хтело се најпре да бундестаг буде главни покретач ове ствари, и

најпре се у томе и успело. Бундестаг је доиста (9 јула п. н. 1863 год.) тражио од Данске да она опозове патенат. Али када Аустрија и Пруска предложише бундестагу, да од краља данског одлучно тражи да опозове устав и да му запрети, да ће, не учини ли он то, савез «војнички посести Шлезвиг као залогу за испуњење његових правичних захтева», — он то доби. Ово је било од великог значаја за даљи развој догађаја. Не Немачка, већ Аустрија и Пруска узеше на себе да реше питање шлезвиг-холштајнско. Аустрија и Пруска ставише онакав захтев Данској и кад га она одби, аустриско-пруска војска уђе у Данску. Савезничка војска под генералом Врангелом (око 51.000) заузе цео Шлезвиг-Холштајн и пређе у Јитланд. Код Дипела Данци беху разбивени 18 (6) априла 1864 год. и ту скхран њихов последњи озбиљан отпор. Даље освајати (и Алзен и Финен, острва, били су у рукама савезника) нису смеле ни Аустрија ни Пруска из бојазни да се не умеша оружаном силом и Европа, јер већ од 25 (13) априла заседаваше у Лондону конференција, сазвана због шлезвиг-холштајнског питања. Данска, притешњена сада мољаше европске силе за интервенцију. Како је питање шлезвиг-холштајнско имало интернационални карактер, јер су силе гарантовале (1852) интегритет, то је сазив конференције био неминовна последица тога. Ни Пруска ни Аустрија нису могле терати у крајност и не пристати на конференцију, али до каквих позитивних резултата није се дошло. Француска је предлагала да се питање шлезвиг-холштајнско реши плебисцитом, на шта нису

хтеле пристати остале конзервативне силе. И Аустрија и Пруска беху пристале на конференцију под том погодбом: да уговор од 1852 више не вреди, те је требало на сасвим новој основици решити спор. Питање је било у толико теже, што су у тај мах улазила у комбинацију и права Аугустенбурга на Шлезвиг-Холштајн, а њих су помагале и мале државице Немачке, бојећи се да попуштањем не даду маха Пруској и Аустрији, да и с њима тако ураде. Па и сама Аустрија помагаше тајно, из својих личних рачуна, претензије Аугустенбурга. И када Пруска предложи да се народ у Шлезвиг-Холштајну упита о његовој народности, наста потпуна неодређеност, забуна. Конференција се без икаквог успеха разиђе.

Тада Бизмарк одлучи да се непосредно споразуме с Аустријом и Данском и оде у Беч, камо беше похитао и дански министар Кваде. После кратке конференције (25 јула до 1 августа п. н.) споразум се срећно сврши и мир би закључен, али на сасвим другој основи. Краљ дански — у члану 3 уговора бечког — одрицаше се права на Шлезвиг-Холштајн и Лауенбург и уступаше их Пруској и Аустрији. Тако је за тај мах било решено шлезвиг-холштајнско питање.

II.

Из шлезвиг-холштајнског питања искрсло је сасвим природно и питање о хегемонији Аустрије или Пруске. Са судбином овога другог питања била је везана и судбина немачког уједињења. Само с победом Пруске дошло би народно ује-

дињење, а не и с победом Аустрије. Није требала каква крупна ствар, довољно је било и ситније питање, па да искрсне изнова једном одложен спор, који је никао, када је Пруска заузела онако дивно место и постала такмац Аустрији у Немачкој. Револуција француска је, као што смо видели, одложила ово питање. И Аустрија и Пруска бориле су се тада само за свој опстанак. Од бечкога мира до 1848 год. и једна и друга носиле су се мишљу да оживе стари ред, стару систему, и да се боре с демократском струјом, угушујући слободоумне тежње својих народа. Пруска се за то време уједно опорављала од удара, које је претрпела у револуцији француској.

У револуцији 1848 демократија је покренула питање о уједињењу немачкога народа и о хегемонији пруској. Од тада није оно више силазило с дневнога реда, докле се није решило. За време Фридриха Вилхелма IV чинило се, да ће планути давно спремана борба због супарништва Аустрије; рат је био на прагу, па ипак је и тада питање одложено, а не решено.

Ну није било основе очекивати да ће се борба и даље одлагати, да ће питање о надмоћности Аустрије или Пруске дуго чекати на своје решење, када замени неодлучног Фридриха Вилхелма IV Вилхелм I, а спољном политиком Пруске поче управљати Отон Бизмарк. Он је био на чисто с положајем у Немачкој. Аустрију је по што по то требало изгурати из савеза немачког, а сада је била подесна прилика, не допустити шлезвиг-*холштајнски* заплет и изнети поново ово питање

о надмоћности Аустрије и Пруске у Немачкој, али не пред суд бундестага, већ пред суд оружја, из кога је поуздано знао да ће његова отаџбина, као спремнија, изићи као победилац.

Шлезвиг-холштајнско питање било је драгоцени материјал за Бизмарка, а Аустрија му је својим држањем у многоме олакшала намеру, да дође до сукоба између ње и Пруске.

Крајем 1864 (14 новембра п. н.). Аустрија је и формално предложила да се она права, која је бечки мир давао Пруској и њој, пренесу на принца Аугустенбурга — да Шлезвиг-Холштајн буде независна држава члан немачкога савеза. — Пруска је влада пристајала и на то, али само под таквим погодбама, да их нису могли усвојити ни принц од Аугустенбурга ни Аустрија. Она је тражила да организација војске шлезвиг-холштајнске буде као и пруска и да се њој потчини, да поште и телеграфи буду заједнички, да Шлезвиг-Холштајн приђе царинском савезу, да Кил и Рендсбург [1] за време поседну Пруси. Крајем фебруара (5. марта по новом) 1865 Аустрија одби ове захтеве Пруске, јер се такав немоћан владар не може увести у савез као равноправан са осталим члановима, и успела је постаћи мање државе, да се питање о праву Аугустенбурга на Холштајн изнесе пред бундестаг — таман оно на што Пруска никако није могла пристати. Баварска, Хесен (Дармштат) и Хановеранска поднеше такав предлог бундестагу, али га Пруска одмах одби, изјављујући да само она и Аустрија имају права решавати о наслеђу у Шлезвиг-Холштајну. И да меру одмери мером

[1] Gebhardt, Deutsche Geschichte II, 631.

— Пруска предложи сада двоје: да принц од Олденбурга постане господарем Шлезвиг-Холштајна, јер и он има истих права, које и принц од Аугустенбурга, и да се сазове скупштина шлезвиг-холштајнска. Пристати на принца Олденбуршког Аустрија није могла, јер се сувише беше ангажовала за Аугустенбурга, а од сазива народне скупштине шлезвиг-холштајнске не би ништа, јер се разби, према привидним разлозима, с тога што се није могло погодити, по коме изборном закону да се бира: да ли по оном од 1848 или по оном од 1854, а у ствари и с тога што је и Пруска презала од тога, јер расположење народно беше противу крутог и строгог управљања пруског. Тако сви путеви, којима би се ишло из овога заплета шлезвиг-холштајнског, беху заузети, и чинило се, да је криза већ ту. Али у тај мах саме околине и сродници дворова посредоваше за споразум. Краљ Вилхем и цар Франц Јозеф састадоше се у бањи Гаштајну. Ту се 14 (2) августа 1865 закључи чувени гаштајнски уговор. Кондоминијум — заједничка управа — био је опасан, претио је покварити пријатељство између Аустрије и Пруске, те је с тога потпуно напуштен, и Шлезвиг-Холштајн подељише између себе. Шлезвиг је добила Пруска на управу, а Холштајн Аустрија, Кил је било заједничко (немачко) пристаниште, Рендсбург заједничка тврђава. За гувернера пруског би постављен генерал Мантајфел, а за аустриског фелдмаршал-лајтнант Габленц. Сменан је био сада буденстаг у својој срдитој немоћи. Он, правећи се невешт, најпре одложи седнице до у јесен, а кад се онда са-

стаде, предлагачи, који су пређе предлагали да се на њему одлучи о праву Аугустенбурга, изјавише да су своју дужност и рад у шлезвиг-холштајнском питању завршили, протестујући уједно противу свих повреда права.

Врло кратког века био је гаштајнски уговор. Аустрија је презала од Пруске, јер јој није веровала.

Гаштајнски уговор није био добро примљен ни у Француској. Јавно мњење беше се узбунило противу њега, а нарочито демократе. Пруска се грдила у штампи, како је погазила све обзире цивилизације, како је пошла у Шлезвиг-Холштајн у име начела народности, а оно гони Данце у Северном Шлезвигу итд., како су Аустрија и она сада насилно поцепале једну земљу, водећи рат противу Данске баш с тога, што су хтеле да очувају целокупност Шлезвиг-Холштајна! Цела штампа, без разлике боја, била је листом противу гаштајнског уговора. Па и званични кругови, разуме се, рђаво беху расположени. Министар спољних послова Наполеона III, Друен де Ли (Drouyn de l' Huys) сав је био задахнут мржњом према Пруској, нагињаше много Аустрији и ни мало се не радоваше могућности једног рата пруско-аустриског, у којем би на страни Пруске била Италија. Његов пак суверен, цар Наполеон, дељаше друго мишљење, и пре беше уз Пруску. Озбиљно придобити цара за своју политику Друен де Ли није могао, ма да је износио уверљиве разлоге, према којим је Наполеон био најпопустљивији: да је Пруска погазила основне принципе француске политике,

начело народности и право самоопредељења народа. Једино што је успео, било је, да је цар одобрио да министар једном окружницом свима посланицима француским изложи гледиште владе на холштајнски уговор, који је она осуђивала скоро истим оштрим речима, којима је то чинило и јавно мњење. Али се цар код пруског посланика извињавао, да није знао за стилизацију те окружнице, јер, ма да се крила, ипак је један белгиски лист добавио и објавио (Emancipation belge).

Бизмарку је све ово било немило. Пруска је морала остати у добрим односима с Француском, јер је она најпоузданије у друштву с Италијом могла избацити Аустрију из немачког савеза и уђуткати мале државе немачке, које су биле махом противу ње. Сем тога није се могло ни помислити на успех у рату с Аустријом, ако би Француска овамо на западу непријатељски била расположена према Пруској. Италија пак, стојећи под утицајем Француске, ако би се ова одлучно опирала њену савезу с Пруском, не би се могла показати толико самостална, да и преко воље Наполеонове што учини.

Шлезвиг-холштајнско питање дакле није било решено бечким миром, између владалаца Аустрије, Пруске и Данске. Мир је овде значио само примирје. Није било на чисто изведено, ко ће и како ће управљати Шлезвиг-Холштајном. Ни гаштајнски уговор није ни мало побољшао односе ни решио питање. Тако што — разуме се — није могло остати дуго, јер би морало доћи до сукоба између аустриских и пруских органа. Сем тога принц Аугустенбург није напуштао своје пре-

тензије на Шлезвиг-Холштајн. А сада су се још и мале државе одсудније бориле. И оне нису хтеле да се без њих, по цену њихова угледа, одлучи једно такво питање, јер су и оне чланови бундестага — а у овој шлезвиг-холштајнској ствари бундестаг је позван најпре и да каже своју реч. Истина да су и Пруска и Аустрија биле одбиле свако мешање бундестага, изјавивши да је бечким миром Шлезвиг-Холштајн Данска уступила њима, а не немачкоме савезу. Али мале државе буњаху се противу оваквог узурпирања њихових права, протестоваху против тога, како је могао краљ дански Христијан IX уступити нешто, што није његово. Оне су — а заједно с њима свуда и демократска струја — помагале претензије принца Аугустенбуршког.

И Аустрија је сада увиђала неприродан положај Шлезвиг-Холштајна. За Аустрију није била никаква добит имати једну област удаљену од своје земље и тек преко других стајати с њоме у вези. Више ју је не добит, но положај њезин у немачком савезу, гонио да се умеша у шлезвинг-холштајнско питање, да не допусти самој Пруској да га она решава. Осећајући немогућност опстанка свога у Шлезвиг-Холштајну, она је стала сада на друго земљиште: помагала је претензије принца Аугустенбуршког, те је тиме уједно имала уза се и већину немачких државица, којима је стало било да Шлезвиг-Холштајн буде један члан више са њима, како се не би створио рђав преседан, да велике државе могу мање од себе уништавати! Шлезвиг-холштајнско питање није било дакле просто, као што се на први мах чини. Оно је по-

влачило читаву поворку других питања, из којих се ипак највидније истицало питање о судбини немачкога савеза и супарништву Аустрије и Пруске. И човеку мирнијега темперамента, а некмо ли одлучној природи Бизмарковој, оно је могло послужити као Zankapfel (узрок раздора), да сасвим природно изведе отворен сукоб између Аустрије и Пруске! Аустрија је пак згодно ипла на руку својим држањем. С тога је требало обезбедити, ако не пријатељство Француске, а оно бар да не буде на противничкој страни. Тада би и Италија као савезник била поуздана. Како је Пруска својим држањем у кримскоме рату задужила Русију пријатељством и како је увек суревњиво пазила да буде с њом у добрим односима, — то се није имала бојати с истока. Аустрија је свакако имала разлога пре страховати од непријатељства руског. Осећајући пак у напред буру, коју је радо желео и сам припремао, Бизмарку је најпре било стало до тога да спреми земљиште и да се обезбеди од пријатеља и непријатеља. Та је намера одвела Бизмарка у јесен 1865 год. у Бијариц, морско купатило у Пиринејима, где се тада бављаше Наполеон. Никаквих позитивних обавеза и уговора није собом понео у Бијариц али се вратио отуд с уверењем, да је цар добро расположен према Пруској и да се она нема чега бојати од Француске.

Стећи овако уверење о расположењу Француске није била мала добит. Француска се још једнако носила мишљу да неуспехе своје политике надокнади заузећем какве области немачке, а нарочито се често сећала граница од 1814, —

Рајне. Из заплета у Немачкој требало је да она извуче ову корист — тако је мислила најближа околина царева, најодсуднији пак Друен де Ли. Оваквим једним успехом могла се ућуткати и опозиција, која се у земљи дигла противу другога царства, шибајући му својом критиком најрањивија места — пораз француске политике у мексиканском питању и унутарње недаће. Како је Француска 1859 год. у рату с Аустријом наишла на неочекиван отпор, то је уверење војничких ауторитета француских било, да је Пруска куд и камо слабија од Аустрије, те ће поуздано подлећи. Француска се дакле није имала бојати Пруске. Ово уверење и колебљивост болешљивога цара одређивале су Француској политику да заузме онако неодлучно држање у спору немачком.

Све пак ово ишло је на руку Бизмарковим плановима. Гаштајнски уговор само је више поопштрио заплет и, уместо да угуши клице сваке распре, он их је шта више прихватио. Расположење пак у опште и у Немачкој и у самој Пруској било је противу круте владавине пруске. Она је свуда била извикана као противник слободоумнијих тежња, те је демократија била противу ње. У самоме Шлезвиг-Холштајну маса народа није била за Пруску. Шлезвиг-Холштајнци желели су да остану самостални под својим херцегом Аугустенбургом. Отуда је та струја била моћна у маси, и агитације за Аугустенбурга биле су веома живе. Истина да је Пруска у Шлезвигу могла пратити сваки покрет ових агитатора, и опором управом могла држати масу далеко од сваких манифестација. Али у Холштајну није

могла, јер је тамо била аустриска управа. Мантајфелова пак управа разликовала се веома од Габленцове. Прус је у строгом запту држао своје Шлезвижане, а Аустријанац је, ако не помагао, оно мирно гледао покрете у маси и агитације. Принц од Аугустенбурга беше се доселио у Холштајн. Одатле је још више снаге и живота улевао целоме антипрускоме покрету. Још док је заједничка пруско-аустриска управа била, овај је покрет био јак. Може се рећи да је у истини био принц од Аугустенбурга и владар. Само великопоседници били су за Пруску. Већина чиновништва, грађани маса народа били су за Аугустенбурга. И штампа је била у његовој служби. Кад је један од пријатеља пруских, племић фон Шел-Плесен, покушао да скупи потписе на једној молбеници, којом се молила пруска влада да херцегства присаједини с Пруском, једва је накупио 200! Тако је пруска ствар стајала у Шлезвиг-Холштајну. Међутим присталице Фридриха VIII Аугустенбурга без муке сакупише 50.000 потписа, који свечано објављиваху целој Европи да стоје уз свога херцега! А штампа је нападала Бизмарка, пруску систему владавине, њезину непомирљивост са слободоумнијим тежњама, пребацивала јој, како она свуда гуши слободну мисао итд. Принц од Аугустенбурга пак беше дочекиван свуда и поздрављан као господар земље. Поделом херцегства још већма је дакле распирено незадовољство против Пруске и дат мах агитацијама. Пруска то није ни могла ни смела трпети. Крајем 1865, дакле после гаштајнског *уговора* и пута Бизмаркова у Бијариц, нареди

Бизмарк пруској посланику у Бечу барону Вертеру, да учини кораке код бечке владе, да се агитацијама у Холштајну стане на пут. Бечки кабинет одби такве захтеве, и баци̏ше кривицу на строгу управу Мантајфелову и не хотијаше, противу закона о штампи и изборима, забрањивати скупове и изјаве. Пруска је влада тада тражила да се принц Аугустенбург истера из Холштајна, али и на то не пристаде бечки кабинет, бранећи херцега да је он у Холштајну приватна личност, грађанин, и да му не може ускратити право борављења. С тога је почетак 1866 носио све знаке буре, која се спрема, јер и после ових пруских протеста патриоте шлезвиг-холштајнске спремаху се на нове подвиге. Они заказаше један велики скуп у Алтони за 23 (11) јануар, на коме ће се тражити да се што пре сазове скупштина шлезвиг-холштајнска. Власт најпре забрани скуп, али га после допусти, под погодбом да се на њему никакве резолуције не могу доносити. На томе скупу, на коме је било око 4000 људи, живо се расправљало питање о потреби сазива народне скупштине, критиковала пруска влада, и херцег од Аугустенбурга поздрављен трократим »живео«!

Утисак, који је овај скуп на пруску владу учинио, био је такав, да је одмах 26 (14) јануара Бизмарк упутио депешу аустријској влади, да стане на пут смутњама, које се врше у Холштајну, а које поткопавају монархиске принципе, руше јаван ред и муте слогу обеју држава. Негативан одговор на овакве захтеве, изјављивао је Бизмарк у депеши, значи да Аустрија не жели и даље ићи с Пруском заједничким путем.

Одговор на депешу Бизмаркову био је баш негативан. Аустриски министар спољних послова Менсдорф-Пуљи, у одговору свом од 7 фебруара (26 јануара), одбијаше мешање Пруске у право аустриске управе у Холштајну и ограђиваше се од пребацивања, да је намера царске владе да помути добре односе. Бизмарк изјави само жаљење своје, што је овакав одговор добио. Али је опште уверење било, да је рат још једини излаз! Бизмарк, Молтке и Мантајфел били су за то да се одмах објави рат; краљ Вилхем је само презао од тога »братоубилачког рата«. Француска и Италија не беху рђаво расположене, а Пруска беше спремна. Под председништвом краљевим 29 (16) фебруара држаше министарски савет седницу, којој присуствоваше и Молтке, али на којој се ништа друго не одлучи до то да се чека на држање Аустрије и дипломатски да се спреми земљиште за рат. У Бечу се тако исто држало да је рат на прагу. И тамо су се седнице маршала и министара сазивале и већало о томе, па је већ наређана и мобилизација истина омањих делова.

Од преголеме важности је било придобити Италију за савезника. Још у значајној министарској седници од 28 (16) фебруара, Молтке рече да је ради потпуног успеха у рату с Аустријом преко потребна Италија као савезник. И Бизмарк се већ спремаше да пошље Молтке-а у Флоренцу с нарочитим упуствима, када га срећни моменти претекоше, те се Италија сама понуди за савезника.

Од рата 1859 год. Италија је стајала под утицајем Француске. То је било потпуно разумљиво и оправдано. Француска се 1859 год. борила противу Аустрије за италијанску слободу и из тога рата изишла је Италија — тада још краљевина Сардинија — увећана, добила је Ломбардију. Истина да тиме није било решено талијанско питање, да су талијанске патриоте биле огорчене цириншким миром, којим су само Ломбардију добили, али без пријатељства француског и моралне помоћи Енглеске, која је суверњиво гледала на утицај Француске у Италији, не би могли вршити оно, што су 1860 год. учинили. Те године Гарибалди заузе Напуљ и Сицилију и прогна бурбонскога краља Франца II, којисе јуначки бранњаше. А још за време рата 1859 патриоте талијанске беху побунили народ у Тоскани, Парми, Модени, Романьи, образовали формалну владу и тражили плебисцитом присаједињење са Сардинијом. Од Наполеонове омиљене идеје, да Италија буде савезна држава, на челу које би стајао папа, не би ништа; нити се одредбе цириншког мира могоше извести. Морало се дакле признати дело талијанских патриота — присаједињење Романье, Парме, Модене, Тоскане, Напуља и Сицилије Сардинији, али под омиљеном формулом Наполеоновом: да се народ упита, да он дâ свој глас за или противу. Плебисцит, разуме се, да је испао, како се очекивало, за присаједињење Сарданије. Али је Сардинија и платила за то знатном жртвом — уступивши Француској Ницу и Савоју, колевку Савојске династије, истина, не без питања народа — опет плебисцитом. Сардинија се сада прогласила

краљевином Италијом 1861 (17 марта п. н.). Сва Италија, сем града Рима, у коме је била француска посада, и Млетака (са облашћу), које су биле под Аустријом, беше уједињена под династијом савојском. Једина ватрена тежња и династије, и патриота, и целога народа, беше сада да Рим постане престоницом нове краљевине Италије, и та је тежња била тако популарна и јака, да је сам Кавур морао, одговарајући на једну интерпелацију, изјавити у парлатенту да је то циљ и његовој влади, али да се то питање не може само оружјем решити, јер питање има и своју велику моралну страну.

Рим и Млеци — то су били циљеви талијанске народне политике. Али Рим је стајао под протекторством Француске и у њему беше француска војска. Ма да је Наполеон сав био за талијанску народну ствар, и ма да је француском самољубљу годило створити Италију, ипак није могао тако лако жртвовати Рим. Не разлози његове спољне, већ разлози његове унутарње политике диктовали су то. Није могао отуђити од себе моћно свештенство. Оно је својим моћним утицајем на масу француског народа могло потпомагати његову владавину, а жртвујући Рим отуђио би га од себе и изгубио би тако јаку потпору. С тога је и Италија морала напустити мисао да тако брзо добије Рим. Наполеон ју је гурао истоку, на Венецију, »слободна Италија до Адрије« А Венеција — Млеци — била је аустриска област. Отуда заједница интереса Пруске и Италије противу Аустрије, због тога је и Италија нестрпељиво очекивала моменат, када ће се за-

плести односи између Пруске и Аустрије. Велики Кавур завештао је својим последницима мисао о заједници интереса Пруске и Италије: уједињењу једне од њих треба да је последица и уједињење друге. Он се тужаше на те троме Прусе, и како им сто година треба да стигну Талијане, али није сумњао у уједињење Немачке под Пруском.

Сада, када су се догађаји овако развили, чинило се да је ту згодан тренутак за заједнички рад. У тај мах деси се нешто неочекивано, што је талијанску владу још већма дражило да покрене питање о Венецији. 24 (12) фебруара 1866 год. дворска револуција у Букурешту збацила је кнеза Кузу, и заменила га једна привремена влада — намесништво. На овај глас, талијански посланик у Паризу Нигра одмах телеграфиса у Флоренцу, како је ово дивна прилика, да се Аустрији понуди Влашка и Молдавија као накнада за Венецију, коју би онда могла уступити Италији. Одмах доби од талијанске владе опуномоћење да може на томе радити код Наполеона. Ну цар није тако радо примио овај предлог, али га није ни одбио, примећујући само, да ће мучно Аустрија пристати на то, а да је силом не може нагнати; него да би најбоље било да Италија закључи с Пруском савез за одбрану и напад. Онда пред оваквом опасношћу за Аустрију, биће му лакше да протури тај предлог у Бечу.

Шеф министарства у Италији беше генерал Ламармора, човек ни какве велике политичке памети, ни какав велики војнички дар. Њему се свидела мисао, да мирним путем добије Италији Венецију. Није дакле помишљао на савез с онако

озбиљним последицама, какав је тада требао Пруској, већ да плаши Аустрију. Генерал Говоне би послан у Берлин да преговара и стиже 14(2) марта. Још истога дана говорио је с Бизмарком. Није текло тако глатко у преговорима за савез. Бизмарк изјави одмах талијанскоме генералу да шлезвиг-холштајнско питање још није довољно да послужи као повод за рат, већ ће он покренути и питање о реформи устава савеза немачког. Италија пак може закључити савез с обвезом да одмах уђе у рат, чим Пруска оружјем буде приступила извођењу својих предлога о реформи савеза. Говоне је очајавао, писао је у Флоренцу да је његово борављење у Берлину излишно, мањ' једино ако мисле да тиме плаше Аустрију. Дотле су се пак догађаји развијали. Аустрија се живо спремала. На два дана после доласка талијанскога генерала у Берлин, аустриски посланик граф Кароњи упита Бизмарка, мисли ли он одиста да прекрши гаштајнски уговор? И истог дана (16 марта п. н.) Аустрија јави једном окружницом немачким дворовима да је од пруске тражила одговора, мисли ли она прекршити гаштајнски уговор, и у случају да добије неповољан одговор, она ће изнети шлезвиг-холштајнско питање бундестагу, а ако се Пруска успротиви, предложиће и мобилизацију војске савезне. Бизмарк, сазнавши за ову тајну окружницу, одговори Аустрији да неће кршити гаштајнски уговор, а исто тако тајно упита дворове немачке, може ли Пруска рачунати на њихову помоћ, објављујући уједно да ће она поднети предлог о реформи савеза. И пруска се сада *живо спремала*, наредила мобилизацију појединих

делова своје војске. У тај мах би решено питање о размени Венеције са Влашком и Молдавом. Аустрија одби, Енглеска такође, а најодсудније Русија — цар Александар сам написа на депеши, да се ово, макар и до рата дошло, не може допустити (inadmissible jusqu'à la guerre!) Мирним путем Млеци се нису могли добити; ваљало је дакле или ратовати или напустити мисао о задобијању. Тада се Италија склонила да потпише уговор, на који је световао и цар Наполеон, само да она не буде нападач. 8 априла потписан је уговор о савезу (од 6 чланова). Савезу је био рок од три месеца, после којега је губио вредност, ако дотле не уђе Пруска у рат.

Бизмарк је дакле у питању о савезу однео потпуне успехе. У случају рата имао је поузданог савезника, а од Француске, као пријатеља Италије, није се имао бојати. Ситуација је била у његовим рукама, он је могао хтети или не хтети рат — како су интереси Пруске захтевали.

Још у марту месецу 24 (12) пруски посланик у Минхену принц Рајс преговарао је, по налогу своје владе, с баварским министром председником Пфортеном. Овај се носио великим планом, да Баварска постане вођа јужне Немачке. Баш у овом смислу била је и реформа, коју је Бизмарк хтео да предложи: подела Немачке на северну и јужну, с хегемонијом пруском и баварском. За Аустрију није било места у немачкоме савезу, према овоме предлогу. Пфортен није без ограде пришао предлогу о реформи, тражио је да се споразумеју најпре с Аустријом — што Бизмарк одби. Пошто је закључен савез с Ита-

лијом, и Пруска је била обезбеђена за рат, одмах сутрадан 9 априла (п. н.) Бизмарк поднесе Бундестагу свој предлог, да се сазове општи *парламенат за целу Немачку, да се посланици заиберају општим правом гласа (без цензуса) и то непосредно*. Тај парламенат имао је да одлучи о уставу Немачке! — Мале државе немачке, договорно преко својих министара, сакупљених у Аугсбургу, одлучише да нити одбију нити приме предлог Бизмарков, док он не поднесе Бундестагу пројекат устава и других закона који се тичу уређења Немачке. Бизмарк то одби одмах да учини, већ обећа да ће онда поднети детаљне предлоге, пошто се одреди рок за избор парламента!

Предлог Бизмарков упрепастио је и јавно мњење у Немачкој и ван ње, а огорчио његове противнике. Доиста је предлог био мало необичан — на најширој демократској основици подићи будућу Немачку! Конзервативнији елементи били су озлојеђени да овако демагошким средствима војује противу старога реда; демократе пак нису веровале човеку, који је презирао и гушио парламентарна права Пруске, да он реформише Бундестаг и то општим правом гласа! Бизмарк је ђак Луја Наполеона — и он хоће извештаченим већинама, лажном вољом народном да навуче демократску маску својим злочинима! Такво је уверење било и код слободоумнијих људи. Разуме се да и Европа није дочекала с поверењем овај предлог Бизмарков, нарочито га Енглеска није хтела разумети. Једини Наполеон био је који је пруском посланику Голцу

изјавио своју радост што Бизмарк прихваћа опште право гласа. Међу тим варали су се и једни и други противници Бизмаркови — да је то просто мамац за слободоумније елементе. Бизмарк је озбиљно мислио са својим предлогом о општем праву гласа. Он је то показао уведавши опште право гласа и непосредно бирање. Бизмарк је с тврдом вером радио, као велики државник коме су велики циљеви пред очима, не обзирући се на предувереља. Опште право гласа, по његовим речима, далеко мање је опасно но посредни избори и цензус, јер овакав начин бирања је брана између највише власти и здравих елемената, који чине језгро масе. У Немачкој је народ монархичан, те није се бојати анархије!

Његов предлог наишао је на општу опозицију, а у бундестагу и не дође до коначног решења о њему, јер догађаји пресекоше сваку даљу препирку. Између Берлина и Беча летеле су непрестанце депеше и ноте. Пруска влада од аустриске, аустриска од пруске, тражила је објашњења због мобилизације, спреме и гомилања трупа на границама. Једна је другу кривила, једна на другу бацала кривицу, — као што увек бива пред рат, хотећи сваки на другога да свали одговорност. Уз то је аустриски министар спољних послова Менсдорф-Пуљи кушао, да задобије Француску и раздвоји Италију од Пруске. Задобити Француску значило је имати и Италију уза се. Менсдорф-Пуљи уверавaше Наполеона да Француска никаквог рачуна нема да допусти да се дође до рата — из кога ће изаћи или Пруска или Аустрија као победилац, који ће пак онда

ујединити Немачку. Нешто најнеповољније што се имало очекивати — то је морало дакле доћи за Француску. Кад није могао придобити ни овако Наполеона, он онда понуди преко њега Италији Венецију, ако одустане од савеза пруског и Аустрија заузме Шлезију. На овакво вероломство ипак непоузданих изгледа није могао пристати Ламармора, — и ако није био Бог зна како одушевљен новим савезом. Јавно мњење у Италији, расположење народа, није хтело да чује за какво вероломство — те талијанска влада, и да је хтела, није смела прекршити уговор. Да ли су га доиста и себични планови — мисао да и другим путем може добити Венецију — покренули, није очигледно, тек Ламармора предложи Наполеону сазив европскога конгреса, који овај једва дочека. Француска, Енглеска и Русија одмах приставше, а и Пруска, увиђајући да је потребно чинити се мирољубивим. Из ове незгодне ситуације извукла је Пруску сама Аустрија — она разби мисао о сазиву конгреса, изјављујући да не пристаје, да се на њему и шта одлучује о каквим присвајањима и разменама области, о чијем увећању итд.

Рату се ишло неизбежно и Пруска га је с поуздањем очекивала, уклонивши све друге опасности, до ову једну: кад је она посигурно држала да је обезбеђена са запада, баш тада се поче колебати Наполеон, за то што из ових заплета немачких није извукао никакве користи. Он се колебао између свога уверења (— да ће Пруска подлећи у рату и да ће онда лакше моћи продрети са својим захтевима — присаједињењем леве обале Рајне, и

да добитком Венеције нагна Италију да се одрече Рима), и јавнога мњења, које није симпатисало Пруској. Још 3 маја Тјер, познати државник, доцније први председник треће републике (1871), држао је у седници народне скупштине чувени говор, у коме је оштром логиком и јасноћом изнео, како треба гледиште да има Француска у немачкоме заплету. Немачка се не сме политички ујединити; њена поцепаност освештана је европским државним правом, и она је погодба за француску надмоћност. Пруска ће створити народно јединство, те с тога треба спречити рат по што по то, не претњом и мобилизацијом, но просто одвојити Италију од Пруске. Овако је у истини мислио већи део политичара и државника у Француској и овако је доиста и било. Наполеон је сада, пред саму буру, тражио уступке од Пруске, излазећи са својим старим захтевима. — Кад га је Бизмарк одлучно одбио, он се окрете Аустрији и с њоме склопи формалан уговор, чије одредбе до сада још нису поуздано познате, али је толико поуздано да јој није обећавао другу помоћ до да поради да Италију одвоји од Пруске и да ће бити строго неутралан. После свих својих узалудних покушаја код Пруске, једним писмом упућеним на министра председника, Наполеон објављиваше како Француска не тражи никаква увећавања, сем ако би се која велика сила ојачала на штету равнотеже европске или ако би становници које провинције својевољно изјавили да пристају уз Француску. Од тада је Наполеон чекао на развој догађаја, па да онда прилике употреби.

Бизмарк сада похита с одлукама. Аустрија му је сада ишла на руку да нађе згодних формалних разлога за рат. 1 јуна Аустрија изјави бундестагу, пошто није могла заједнички с Пруском решити шлезвиг-холштајнско питање, то га она предаје њему, да га он реши како зна, и уједно да је сазвала скупштину холштајнску за 11 јуни (п. н.). Бизмарк на ово изјави, да је Аустрија прекршила гаштајнски уговор, да се опет враћа старо стање у Шлезвиг-Холштајну — заједничка управа (кондоминијум) и на основу овога Мантајфел уђе с пруском војском у Холштајн. Габленц с војском аустриском повуче се Алтони — тако Аустријанци беху избачени из Холштајна. То је ни више ни мање значило до објава рата. На глас о овоме Аустрија предложи бундестагу мобилизацију савезничке војске, јер је Пруска прекршила и бечки и гаштајнски угорор. Ма да је Пруска одмах изјавила да ће гласање за овај предлог сматрати као изјаву рата, ипак већином чланова (9 противу мањине од 6) буде примљен предлог — 14 (12) јула. Пруски посланик у бундестагу (Савињи) изјави да је овом одлуком прекршен устав савеза немачког, да он више никога не веже, и да је пруска влада готова да склопи нову политичку заједницу с оним државама немачким, које јој буду пружиле руку. 17 (5) Аустрија објави прокламацијом рат, а 18 (6) краљ Вилхелм.

Још одмах после одлуке бундестага о мобилизацији пруска влада тражила је од Саксонске, Хесенске и Хановеранске да демобилишу своју војску, да пристану на сазив парламента

и распишу изборе, чим то и Пруска учини, а она им гарантује њихова суверена права и целокупност области њихове. Све три одбише. Значило је да Пруска и њих има у реду својих непријатеља. Баварска, Баденска и Виртемберг такође су биле уз Аустрију. Већ 16 (4) јуна генерал Херварт од Битенфелда преко Торгауа, уђе у Саксонску и без отпора заузе Дрезду. Краљ саксонски Јован, са војском саксонском, пређе границу чешку и придружи се аустриској војсци. Хановеранска војска се беше искупила око Гетингена, бежећи од пруске војске. Генерал Мантајфел уђе између 16 и 17 (4 и 5) у Хановеранску, а генерал Фалкенштајн 17 (5) заузе Хановер, престоницу. Код Лагенсалце сукобише се Пруси са Хановеранцима. Пруси малобројнији повукоше се, док са свих страна не стиже помоћ и тада се хановеранска војска предаде. Краљу с престолонаследником допуштено је било отићи ван Немачке. То су били први успеси Пруса, не велики, онакви какве су имали на главном бојишту у Чешкој. Као што Пруска у то доба имађаше великог државника, тако имађаше и велике војнике. Рон[1] је, као министар војни,

[1] *Албрехт Рон* је из нижега племства. Његова породица је пореклом из Холандске, одакле се иселила у Немачку у XIV веку. Рон се родио 20 априла (п. н.) 1803 год. у Плајсхагену код Колберга. 1821 постаде пешадиски официр а доцније продужи своје војничко образовање у Kriegsschule (ратној школи) у Берлину од 1824—27 год. 1842 постао је мајор, а годину затим учитељем принца Фридриха Карла за војне науке, пратио је свога питомца на путу по Италији и Француској. 1858 када је покренуто питање о војној реформи био је Рон у Диселдорфу као командант дивизије. Он се истаче као ватрен бранилац војне реформе, поднесавши принцу регенту и један меморандум о томе, тако да је, по оставци дотадањега министра Бонина, он изабрат као најподеснија личност за министра вој-

тако уредио организацију пруске војске, да је она могла бити спремна и на окупу куд и камо пре од аустриске, снабдевена, извежбана, дисциплинована. А ратни план израдио је Молтке[1], један од највећих стратега, које је војна историја забележила. Методички, прорачунавши све покрете, све могућности, он је руководио операцијама војске с таквом тачношћу, као при каквој маневри.

ног Као министар војни, и кратко време као председник министарства пруског, био је непрестанце до 1873, кад се по својој сопственој вољи повукао у миран живот. — Рон је познат и као списатељ. Његов учитељ у географији беше чувени географ Карло Ритер. Под упуством његовим публиковано је неколико дела географске садржине, али му је најважније војничко-географски спис »Иберско полуострво« (1839 год.). Оставио је после себе мемоаре, који су такође драгоцен материјал за историју његових дана, а које је издао његов син (1892 год.) —

[1] *Хелмут Молтке* је из мекленбуршке племићске породице, веома разгранате. Рођен је у Пархиму 26 октобра (п. н.) 1800 год. Као дечка од 11 година отац га одведе у Копенхаген и да га у кадетску школу, дакле да се спреми за војника 1819 постаде потпоручник и одредиште га у гарнизон у Рендсбургу. Ну материјалне прилике његове породице беху се погоршале. Стриц му, у чијој се кући он и родио и по имену његову и крштен, погибе у Русији 1812 год. Добро његова оца, Аугустенхоф, код Кила у Холштајну, пожар уништи; отац, који је и сам пређе био официр, врати се у војску данску и дотера до генерала У Данској пак није имало изгледа за бољу каријеру. Као савезник Наполеонов. Данска је после његове пропасти изгубила Норвешку. а принуђена је била смањити војску — те је официра било и сувише, и морало се чекати дуго на авансман. То и материјалне прилике његове породице, коју је он помагао, нагнаше га да иступи из данске службе и ступи у Пруску, 1822. Идуће године ступио је у Kriegsschule (ратну школу), и у њој остао четири године. 1832 откомандоваше га у генералштаб, где је стално остао, а 1835 постао капетаном. И дотле већ знало се за Молткеово име — као раденика на књизи. 1831 штампао је свој спис: »Белгија и Холандија од деобе њихове под Филипом II до сједињења њихова под Вилхелмом I«; а 1832 год. »О Пољској«. Кад је постао капетаном, он се крете, добивши подуже одсуство, на пут по Истоку, камо *га привлачаше* чаробност овога имена и прича о њему, и не са-

Чешка је била поприште борбе Пруса и Аустријанаца, као земљиште, по географском свом положају, најзгодније. У Чешкој је била окупљена аустриска војска око 230—250.000, уз то још 20.000 Саксонаца. Главни командант беше фелдцајгмајстер Бенедек, честит човек, добар војник, добар и генерал, али само као командант над мањим одељењима, а не над једном армијом. Шеф аустриског генералштаба беше Хеникштајн, и по његову плану аустриска је војска имала упасти у Шлезију, али је прикупљање ишло споро, те су Пруси претекли. У почетку рата Пруси су стајали групирани на трима позицијама — код Герлица беше принц Фридрих Карл са 110.000; код Најсе престолонаследник Фридрих са 150.000, а код Торгауа генерал Херварт, са 50.000 људи. Са три стране ућоше у Чешку, и код Гичина имали су се по плану Молткеову састати. После битака код Подола, Минхенгреца, Гичина итд. аустриска војска свуда потиснута и побеђена повлачаше се Кенигрецу — Садови Бенедек мољаше владу да по што по то закључи мир, јерје неизбежна катастрофа У место одговора њега

њајући да ће четири године провести тамо, јер се тек 1839 год. вратио. Турска влада молила је Пруску, да допусти Молткеу да остане неко време у њеној војној служби. Он је утиске са свога бављења на Истоку доцније публиковао као »Писма о стању и догађајима у Турској од 1835—39 год.« (Изишло први пут 1859, затим 1876 год.).

Вративши се у отаџбину, њега откомандоваше у генералштаб 4 кора у Магдебург. 1842 год. постаде мајор, 1856 генерал-мајор. Кад је принц-регент Вилхелм I заменио свога брата Фридриха Вилхелма IV, тада он Молткеа, по препоруци генерала Мантајфела, постави за вршиоца дужности шефа главнога генералштаба, а 1858 утврди га као сталног шефа. Од тада је живот Молткеов тесно везан са судбином народа немачког, с великим успесима пруске војске и политике.

питаху из Беча: је ли било битке? Бенедек се дакле морао упустити у бој. 3 јула (п. н.) у битци од осам сахата код Садове-Кенигреца Аустријанци беху потпуно разбијени — изгубише око 34.000 људи (које рањених, похватаних, погинулих)! »Све сам изгубио сем живота« — уздахну поштени Бенедек после битке; а »Moniteur«, (службени лист француске владе) донесе одмах да се »десио један значајан догађај«. Пет дана после битке код Кенигреца-Садове, Пруси заузеше Праг, затим Брно (12 јула п. н.), и скоро цела Чешка и Моравска беше у њиховим рукама сем Холмуца (Олмица), где је стајала Бенедекова војска, али оцепљена од Беча. Пруси беху на 10 миља (у Знајму) од Беча за непуних месец дана ратовања! После оваких пораза Аустрија затражи примирје, не хотећи пређе да послуша Бенедека, јер су ствари по њу на југу необично добро стајале.

Пруски савезник, Италија, беше извела на бојиште импозантну војску — 230.000 редовних војника, не рачунећи ту добровољце и велику резерву. Главни командант беше сам краљ Емануел, а шеф генералштаба Ламармора. Аустријанци имађаху под ерцхерцегом Албрехтом једва 83.000. Код Кустоце 24 (12) разби ерцхерцег Албрехт Талијане, захваљујући крајње невештом распореду Ламарморину. И ако они и после тога беху једнако надмоћнији од противника, ипак су проводили време у нераду, једва је само генерал Чалдини могао да пређе По, и Гарибалди да упадне у Тирол. И на мору не беху Талијани срећни, њихову лепу и потпуно модерну

флоту, куд и камо многобројнију, разби адмирал Тегетоф код Лисе 20 (8) јула. Пруси су пак и на западу били онако исто спремни, као и на истоку. »Мајнска армија«, под командом најпре Фалкенштајна, а после Мантајфела, потуче Баварце код Дернбаха и Кисингена; осми корпус савезничке војске код Ашафенбурга заузе Франкфурт, Дармштат, Вирцбург и Нирнберг. Јужна Немачка беше савладана. Како је већ с Аустријом 26 (14) јула закључено примирје, то и с њеним немачким савезницима би закључено 2 (п. н.) августа. Сада су настали преговори за мир, али не без тешкоћа, јер је Француска хтела силом да буде посредник, опет износећи своје захтеве о компензацији.

Још пре битке код Садове цар Франц Јозеф обратио се Наполеону да посредује. Аустрија је нудила Италији Венецију, само да не улази у рат. Пруска је тада доиста била у опасности да изгуби Италију као савезника и да се замери Наполеону. Али јој је Италија у многоме олакшала положај — она одби Наполеоново посредовање и отпоче рат. Пруска је сада пристала на посредовање под погодбом, коју је израдио њезин посланик у Паризу, граф Голц, и која је одмах затим узета као основ за преговарање о миру. У романтичноме замку Николсбургу закључен је прелиминарни мир између Аустрије и Пруске (26 јула п. н.). Затим је Пруска похитала, да закључи мир са савезницима аустриским. Са Баденском закључи мир 17 (5) августа, са Виртембергом 13 (1) августа, — посредовањем рускога двора; са Баварском 22 (10), са Хесенском (Дарм-

штатом) тек 3 септембра. Баденска и Виртемберг закључише у исти мах тајни савез с Пруском, која им је гарантовала целокупност земље, а оне су у случају рата стављале своју војску под команду пруску!

И после прелиминарног мира у Николсбургу, Пруска још није била поуздана да ће побрати плодове својих успеха на бојним пољима. Наполеонов министар Друен де Ли није никако напуштао мисао да због увећања Пруске треба тражити гарантије, накнаде, и то на рачун Немачке. Он је презао од Пруске, бојао се да ће од раздробљене Немачке створити уједињену Немачку, која ће бити опасна по француску превласт у Европи. Да је његова политика победила, мучно да би Пруска без већих жртава и онда могла извршити историску мисију своју. Ну његова политика побеђивала је моментано. Наполеон је за тај мах пристао на предлог свога министра, да се тражи од Пруске, да се Француској врате све земље, које је она миром 1815 год. изгубила, управо лева обала Рајне, и да она помогне да се Баварска и Хесенска принуде да оне своје земље (на левој обали Рајне) уступе. Ни краљ ни Бизмарк нису хтели да чују о томе, па макар дошло и до рата. Како Наполеон не беше спреман за рат, то је за овај политички неуспех пао као жртва Друен де Ли. Он одступи 12 августа (п. н.). — Надајући се да ће успешније проћи, ако не буде тражио немачке земље, Наполеон сада тражаше од Пруске, да га она помогне да заузме Белгију и Луксембург, подневши преко свога посланика на берлинском двору Бенедитија

и формалан предлог уговора. Бизмарк га није примио.[1] Тада — после свих неуспеха да се Пруска убеди да је Француској због ње потребна такође накнада у земљишту — јавно мњење у Француској било је изненађено штампањем једне окружнице Наполеонове, којом су побијани разлози као да због пруских победа прети каква опасност; напротив, одређенијим груписањем земаља, Европи је веће јамство за мир, нити пак он мисли, да величина и снага једне земље зависи од слабости суседа њених, већ је права равнотежа у задовољењу тежња европских народа. Окружница се завршавала, како се из последњег рата може поцрпети поука: да је ради одбране земљине преко потребно реорганизовати и појачати војну снагу. Чинило се дакле, према овоме, да је Француска напустила сваку мисао да тражи још немачке земље, и да ће се помирити са сједињењем Немачке под Пруском, не презајући од ње, — чинило се да је политичко небо сасвим чисто, и да нема бојазни за буру, да је политика Друен де Лија потпуно напуштена.

Дотле је и Пруска с Аустријом закључила мир у Прагу (23 августа п. н.). »Спор с Аустријом одлучен је, сад треба оживети старо пријатељство с Аустријом« — још истога дана, када је свршена битка код Садове, рече Бизмарк, обележивши тиме своју будућу политику. Али за то му је требало да буде благ према побеђеноме,

[1] Бизмарк је овај предлог уговарао између Пруске и Француске, као једно оруђе да компромитује Француску, као освајачку државу, објавио преко »Тајмса«, лондонског листа 1870, 25 (13) јула. Бенедети се правдао да му је Бизмарк диктовао уговор, а није га Француска поднела. Рукопис је пак био Бенедетијев.

да га тиме придобије. Али то је тешко ишло, пошто поносити победиоци, и генерали и краљ, не хтедоше ни да чују о попуштању. Краљу се чинило сувише мало што је Бизмарк предлагао — да то није никаква накнада за онакве жртве нити награда за славне победе. Бизмарк је имао да издржи тешку борбу, гледајући како му краљ квари све планове. Он је најозбиљније понудио своју оставку. Тада му неочекивано дође пóмоћ — од престолонаследника, одакле се Бизмарк најмање надао. Престолонаследник сам понуди своје услуге Бизмарку и преломи свога оца после не мале борбе, да одустане од претераних захтева. И тако би закључен мир необично значајан у историји немачког уједињења, јер је њиме завршена дуга борба за хегемонију између Пруске и Аустрије.

Прашким миром се осведочило да је Север немачки имао више животне снаге од Југа, да је Пруска доиста позвана била логиком историскога живота, да изврши народно уједињење. Прашким миром *Аустрија је избачена из заједнице немачке и упућена тамо, камо су је као земљу више туђинску но немачку, могли и вући интереси, ка Истоку.* Аустрија је дала пристанак свој да се савез немачки раскине, да се образује северни немачки (са Пруском) и јужни немачки савез (без Аустрије); уступала је Шлезвиг-Холштајн Прускоj; пристајала је на анексије Пруске на северу; да Венецију уступи Италији и плати ратне оштете 20 милиона талира. Пруска је заузела Шлезвиг-Холштајн, Хановеранску, Насавску и Хесенску (Касел) — у којим земљама престаше

да владају дотадашње династије. Она се после овога рата увећала са $4^1/_2$ милиона становника (са 1395□ миља).

Прашким миром настали су други односи, друге прилике. Не само што је њиме измењен положај Пруске према осталим државама немачким, већ и унутрашња ситуација настаде сасма друкчија.

Кад је Аустрија истиснута из немачкога савеза и свршила се давнашња борба о хегемонију, остала је Пруска без такмаца. Тиме је одзвонило и партикуларизму. Мале државе живеле су од трвења Пруске и Аустрије, пристајући час уз једну час уз другу. У разлици интереса ових двеју великих држава црпле су своју животну снагу. Сада је тога нестало, нестало је дакле и извора одакле је, у последње доба, партикуларизам црпао снагу.

Пруска је сада могла, не наилазећи на отпор малих држава, бар на северу остварити, истина не потпуно, сан уједињења народног. Са државама, које лежаху северно од Мајне, још за време преговора о миру у Прагу, закључила је Пруска 18 (6) августа северно-немачки савез (Norddeutscher Bund) најпре само на годину дана тј. докле се на заједничкој народној скупштини (рајхстагу) не донесе устав. У нови савез ушла је и Саксонска, и ако се она у пруско-аустриском рату борила код Садове противу Пруса и Пруси јој целу земљу заузели беху. Цар Франц Јозеф није хтео да буде незахвалан према највернијем савезнику своме, те није допустио да с њоме буде што и с Хановеранском. Саксон-

ска је дакле ушла у савез као и остали равноправни чланови.

Све ово требало је пак да добије и одобрење од народне скупштине пруске (лантага), те је било од необична интереса, како ће се завршити конфликат између владе и скупштинске већине. Шлезвиг-Холштајнско питање није умирило духове, већ још већма распалило, осуђујући рад пруске владе.[1] Али после оваквог успеха, разположење у земљи беше се потпуно изменило. Ако је пређе сваки слободоумнији Прус осуђивао неуставна и насилна Бизмаркова дела, мрзео владу која се испрсила пред вољом народном и пркоси јој, — сада је не само праштао но признавао да се сувише далеко отишло у осуди владине политике. Гажење уставних права парламентових Бизмарк је сада покајао таквим успесима, да је лако било прихватити руку измирења, коју је опет влада пружила. Ма да обично у земљама, где су владари склони апсолутизму, бива после победа у рату, да они и заснују такав апсолутистички режим, да оваквим успесима, добивши у угледу, угуше сваки слободни покрет, сваки протест, — овде тога није било. Бизмарк баш после оваквих успеха није хтео уводити Säbelregiment (владу тесака), као што су ватрено желели његови начелни пријатељи. Још докле је пруска војска на бојишту у Чешкој била, дигао се у Праг Бизмарку један од вођа конзервативаца Клајст-Рецов с мисијом да одврати Бизмарка од

[1] Баш у дебатама о томе питању чувени природњак Вирхов ишао је тако далеко да је лично увредио Бизмарка и овај му посла сведоке, те би и до двобоја дошло, да се не *умеша парламенат*, забранивши дуел.

измирења са опозицијом, већ да октроише нов устав, који би одузео многа права и слободе. Бизмарк то одби, краљ и он беху одлучне воље да се сврши једном уставни конфликат и искрено приђоше опозицији. Овде су доиста били велики и Вилхелм I и Бизмарк — други би, ситничарске памети, подлегли пре искушењу да тек сада терају политику пркоса и стеге, а не да се мире, великодушно признајући и своју кривицу. Пруска народна скупштина беше сазвана за 5 август (п. н.), и истога дана отворена престоном беседом. У њој се отворено признавало да влада пруска није законито располагала буџетом, али да је на то нагната била, хотећи да одржи обавезе државне према повериоцима, чиновницима итд. Краљ се надао да су најновији догођаји допринели толико, да је споразум могућан, да ће народна скупштина изгласати његовој влади индемнитет (разрешницу од одговорности), и тако за навек лећи свађа и неспоразум! После овако искрене речи, скупштина је 3 септембра (п. н.) примила предлог о индемнитету са 230 противу 75 гласова. *У ставни конфликат тиме је био завршен.* Скупштина је сада имала другу физиономију и друго расположење. Бизмарк није био више само омрзнута личност, већ и заслужан велики човек, јер иста скупштина одобри $2^1/_2$ милиона марака краљу на дотације (награде) заслужним људима међу којима беше на листи, поред Молтке-а, Рона, Херварта, Штајнмеца, Фалкенштајна, и име његово! Да овакво расположење овлада скупштином, учинили су успеси пруске политике. Странка, која је најодсуднији противник Бизмарков била, по-

колебала се најновијим догађајима у своме уверењу да је њезино држање било оправдано. Напредна странка (Fortschrittspartei), која се и организовала баш у време најодлучније опозиције Бизмарку, распада се сада при питању о индемнитету. Неколицина виђенијих чланова њених склопише нову фракцију, из које се брзо организовала нова странка — национално-либерална, од сада најчвршћи ослонац Бизмарков. Ласкер, Твестн, Унру, Гнајст, Банигсен, Микел (садашњи министар финанција) беху вође њене. Она је у свему безусловно усвојила спољну политику Бизмаркову, а у унутрашњој тражаше либералну управу. У изборима за први лантаг она је већ нарасла до 100 својих чланова, а у првом заједничком парламенту имађаше 115 посланика.

Уставни конфликат свршио се срећно. Успеси на бојноме пољу нису завели Бизмарка да стесни уставне слободе и заведе неуставну владавину. То је била велика добит за политички развитак немачкога народа. Али да парламенат извојује и парламентарну владавину, да он свемоћно утиче на постанак министарства као и у другим земљама, то није могао. Немачка није успела да тада постане земља парламентарне владавине, а доцније је то још теже могло бити, када су у нови заједнички парламенат (рајхстаг) ушли посланици из свих области немачких, у којима је већ било странака, да је сада било ваздан фракција и странака, те је немогућно било и склопити једну солидну већину.

Да се овако срећно оконча уставни конфликат, на Бизмарка нису утицали какви болећиви

наступи према слободи, већ политички резон. Требало је ујединити Немачку. А уједињење је најсолидније, кад је на широкој основици, кад је дубоко у свести масе. Сем тога Пруска је имала рђав глас као земља солдачка, земља запта, земља строге, круте владавине, — као противник слободи. И демократски Југ немачки највише је презао од солдâчког крутог духа Пруса. Бизмарк је водио о свему рачуна при стварању народнога јединства. С тога није напустио основицу онога свог предлога о реформи бундестага, који је пре рата био поднео. Рајхстаг, заједнички парламенат, изабран општим правом гласа, имао је да донесе нови устав о северном немачком савезу. И међу законима, које је пруски лантаг у последњој својој сесији донео, био је изборни закон за бирање посланика у рајхстаг — по општем и непосредном праву гласа. Први пут је немачки народ на оволиком пространству, из разних крајева, који сада чињаху једну државу, бирао посланике (12 фебруара п. н.) у заједничку народну скупштину. Први рајхстаг дао је земљи устав, онакав каквог је Бизмарк предложио. Двадесет и две државе и слободне вароши чињаху северни немачки савез, и имађаху — поред својих провинцијалних скупштина за локална питања — заједничку народну скупштину од једнога дома (Reichstag), која се борила општим правом гласа[1].

[1] Ове су државе улазиле у северни немачки савез: краљевине Пруска и Саксонска, велика херцегства: оба Мекленбурга (Шверин и Стрелиц), Брауншвајг, Олденбург, Саксен-Вајмар и Хесен (Дармштат) у колико су његове земље северно од Мајне биле; затим херцегства: Анхалт, Мајнинген, Кобург-Гота, Алтенбург; кнежевине: Липе-Детмолд, Валдек, Шварцбург-Рудолштат и Шварцбург-Сондерсхаузен, Шаумбург-Липе,

Заједно с рајхстагом врши законодавну власт и бундесрат (савет савеза), представник савеза, у коме је Пруска имала 17 гласова, а остали 21 члан 26 гласова (свега 43). Заједничку војску имађаше северни немачки савез према пруској организацији (општа војна обавеза), са врховним командантом краљем пруским; затим заједничку царинску систему, поште и телеграфа. Сем Баденске, Хесенске (Дармштата), Баварске и Виртемберга немачки народ је Пруска ујединила. Материјално јединство беше ту — али је још требало да се изгладе и утру сепаратистичка осећања, да се раздробљени народ, вештачки отуђиван, слије у једну целину, у једну велику народност. Нарочито на Југу опозиција противу Пруса беше велика — у Виртембергу, а особито у Баварској, где је католичко свештенство од тако моћног утицаја, употребљујући га противу протестанске Пруске. За чудо да је сада трећи грађански ред, носилац идеје слободе, попуштао Пруској, а племство и свештенство још негодовало. Махом се све државе, које или беху анектоване или ушле у савез, помирише са својом судбином. Једини је хановерански слепи краљ Ђорђе продужавао и даље непомирљиву агитацију из Хицинга (до Беча) и беше основао у Паризу нарочити лист »La Situation«, да војује противу Пруске, ма да му је пруска влада била обезбедила као доходак интерес од 16 милиона марака. Не могавши никако умирити тврдоглавога краља, Пруска је морала секвестровати сва његова добра

Рајс млађа и Рајс старија лоза; слободне вароши: Хамбург, Либек, Бремен.

и дохотке употребити на сузбијање агитација његових.[1]

Из рата 1866 изишла је Немачка препорођена, чекајући на час, кад ће и Југ прићи, па да народно уједињење буде потпуно свршено дело. Али се и Аустрија после пораза код Кенигреца преобразила. Овако се не може даље! то је била општа лозинка у целој Аустрији; доле с досадашњом системом! Најпре општина Салцбуршка поднесе цару молбу да се сазове рајхсрат (аустриски парламенат); а затим бечка општина тражаше да се министарство Белкредија (у коме беше министар спољних послова граф Менсдорф-Пуљи). отпусти. Ако се пре рата мислило, да ће се срећним успехом моћи после угушити свака опозиција, сада такве обмане, после пораза код Кенигреца, није могло бити. И као што обично бива, збило се и овде — после пораза и несрећа морале су се попустити сувише затегнуте жице, морала се маса незадовољних грађана придобити уступцима. Читава једна земља, један народ који је Аустрији увек највише посла задавао, Мађари, беху не незадовољни но озлојеђени. Вођ мађарских патриота, који су хтели споразум, а не револуцију, беше Франц Деак. Њега одмах после битке код Кенигреца у највећој тајности позва цар себи. Тицало се споразума с Мађарима, о коме се у напред знало какав ће бити, јер и

[1] Хановеранска династија вођаше порекло од Велфа, имена чуненог у борби немачких царева Хоештауфена противу унутрашњих непријатеља (Гвелфа) и бунтовника у Италији, (отуда Гвелфи, противници, и Гибелини, присталице Хоенштауфена). С тога и фонд овај Welferfond. Бизмарк га употреби »на гоњење рептилија до у саме јазбине њихне«, те отуда и Reptilienfond.

Деаков програм мало одступаше од оног из 1848. Кад је цар под пресијом општега незадовољства отпустио кабинет Белкредија, он повери ново министарство дотадашњем верном савезнику, саксонском министру Васту, који се беше склонио из Саксонске. Он је свршио погодбу с Угарском. Једним низом указа од 16 до 23 феаруара (п. н.) 1867 обновљен је устав мађарски од 1848. Од системе централизације прешло се дуализму, од Аустрије поста *Аустро-Угарска*. Аустрија се подели у две полутине: у једној је имало превласт немачко племе, у Аустрији, а у другој мађарско, у Угарској. За првога министра обновљене Угарске би постављен граф Јулијус Андраши, који је био, 1849, осуђен као бунтовник на смрт, а 8 јуна (п. н.) цар Франц круниса се у Будиму угарском круном. Тежиште Аустрије беше доиста пренето у Будим, како је Бизмарк још пре рата оустриском посланику у Берлину, графу Каролији — световао.

III.

Рат 1866 с онаквим резултатима није донео собом само радикалну измену политичког уређења Немачке, тиме што је из ње истиснута Аустрија и створен северни немачки савез, већ је био од утицаја и по политички положај Европе. Истина, Немачка још не беше потпуно уједињена. Југ је још представљао засебну целину. Али је све то било питање времена. Још одмах после рата, 1867 год., Бизмарк је јавно изјавио да ништа не смета јужним немачким државама, да приђу савезу, али да их нико неће нагонити. Питање ује-

дињења било је дакле питање времена, — чекало се само на згодан моменат. Па и ипак и овако уједињена Немачка под вођством Пруске представљала је сада једну далеко моћнију чињеницу но до сада. Дотле је Немачка представљала бар према броју (заједно са Аустријом) импозантну снагу од 75 милиона људи! Али је то стајало неповезано ни чврстом политичком заједницом, ни каквом јаком моралном везом. Таква велика гломазна маса, лабаво везана, није у истини била онаква снага, какав је број представљала. Немачка је била политички немоћна. Извор њезине политичке немоћи био је у политичкој организацији њеној. Али таква Немачка није била осталој Европи немила. Немоћ политичка била је једна чињеница, која се није могла пребрисати, а да се цела политичка система Европе не поремети. То се сада збило. Место поцепане, немоћне Немачке, дошла је једна снажна, бујна држава, која ће још за мало па привући и онај мањи остатак неуједињенога немачког народа. Она је улазила у политичку систему европску као моћна чињеница, реметећи тиме равнотежу сила. Нарочито је то осетила француска превласт — којој се сада као брана на истоку иставила снажна Немачка. Једног такмаца више, који може бити у озбиљним тренуцима врло опасан, добила је Француска у Пруској — и ако на први мах изгледа неразумљиво откуда ова бојазан. Истина је да је Наполеон још 1866, после одбивених захтева компензације, у познатој нам окружници, изјавио како он не верује у начело, да величина једне државе зависи од слабости њезиних суседа; истина

да француска није одмагала Пруској у борби за народно уједињење, и да ју је донекле и задужила таквим држањем. Али једно стоји, да се потцењивала снага Пруске, и да су догађаји изненадили све. Ко се могао надати онако методички изведеном, брзом рату, онаквоме успеху, ко је још могао предвидети Садову? Веровало се бар да је Аустрија много јача. Свршена дела донела су забуну и — озлојеђење. И народи, као и људи, имају своју судбу, страсти, частољубље итд. душевне особине личности једне. И њима се може улити каква мисао, подстакнути каква страст. Тешко је рећи народ, али Француска (званична и интелигентна) се осећала, ако не увређеном, оно дарнутом у неком частољубљу, гледајући како ће је нови такмаци потиснути с места, одакле је она давала тона европској политици. Француска већ није била у пруско-аустриском рату оно, што је била за време кримског и талијанског. Тек је опште уверење било да је Француска погрешила што је допустила да се на очима њеним изврши уједињење Немачке под Пруском, веровало се да Француска не сме допустити Југу немачкоме да приђе Северу, да допусти свршен чин уједињења народног. Значило је да народно уједињење немачко стоји још пред једном и то опасном кризом, да ће ту морати пасти жртава. Али да ће баш морати тако бити и да ће тако брзо бити, није се могло веровати.

Прилике пак у царству помогле су највише да одиста и дође до кризе.[1]

Велика француска револуција поткопала је поштовање ауторитета у опште у Француској.

[1] *Sybel* VI Band.

Тешко је било једној владавини, ма какав она карактер имала, прибавити ону дубоку пошту, каква се дугује ауторитету државном. Отуда несталност и непоузданост саме државне системе. Бурбонску краљевину, коју је Европа, пошто је прогнала Наполеона, рестаурирала, одувала је јулска револуција 1830; грађанскога краља Луја Филипа отерала је фебруарска револуција 1848. Тада је пролетаријат покушао да заснује социјалистичку републику и у крвавим уличним борбама у Паризу био је побеђен. Дошла је република на челу које стајаше Луј Наполеон Бонапарта, и он пође истим путем, којим и велики предак његов државним ударом 2 декембра (п. и.) 1851. Идуће године он се прогласи царем француским, Наполеон III. 7,800.000 Француза дало је свој глас за, а само 250.000 противу њега. И друго царство постало је дакле превратом, те је и њему тешко било одржати се Док је била бојазан од пролетаријата, од револуције, — да се не врате дани анархије, као некада, дотле није било тешко држати се. Војска је била уз њега, свештенство, сељаци. Мир и ред је повраћен, земља је почела материјално брзо напредовати Али тада већ није било баука, од кога се империја узимала у заштиту; нестало је опасности, па се онда није разумевало на што и да ће ова крута стега, на што диктатуре? Слободоумнији и образованији елементи туђили се од царства, оно је све више кидало са духовним животом своје земље, и било упућивано на војску и сељаке. Царство је пак имало свој наполеоновски, цезарски карактер: апсолутизам који се наслања на широку масу: апсолу-

тизам који је изгласала маса! Скупштина народна беше такође без икаквих права, које мора да има парламенат један; штампа стегнута, никаквих слобода. Уз то корупција свугде!

Али за то се царство трудило да незадовољство противу унутрашње своје политике угуши успесима спољне, и ако је Наполеон ради умирења страних сила објавио целом свету да »царство значи мир« — L' Empire c'est la paix! Његова спољна политика беше снажна и успешна. Он успе те склопи коалицију противу Русије и кримски рат је дело његово. 1859 истиснуо је Аустрију из Ломбардије, и толико задужио талијански народ да је Италија стајала под искључивим утицајем француским, као да је њен вазал! Ну у шездесетим годинама његова спољња политика није имала онаквих успеха. Из немачкога питања Француска не извуче никаквих успеха, ни моралних ни материјалних, ма да је покушавала да изнесе какву корист, — тражећи час леву обалу Рајне, час Линдау, Луксембург, час Белгију. Његова политика у Мексици претрпела је такође пораз. Брат цара аустриског, под окриљем француске војске изабрат за цара, кад је она напустила Мексику, није могао угушити устанак републиканаца, ухваћен је и стрељан. — Опозиција је сада смело дизала главу. Тјер је баш за време кризе аустриско-пруске држао онај свој чувени говор, у коме је без зазора изнео интересе француске и осудио владину политику. Жил Фавр, републиканац, коме је мало стало до дипломатских великих дела, из партиске тактике нападао је с пуно разлога, како је Француска на-

пустила улогу велике силе, како је она с унижењем изишла из последњих криза. Истина да је још једном Наполеон покушао са својим планом о компензацији. Покренуо је сад и питање луксембуршко — да откупи од Холандије покрајину Луксембург и да Луксембург напусти пруска посада (јер је припадао немачком савезу). Бизмарк је и у овом питању био енергичан. Није се устезао да прети ратом. Пред оваквим разлогом морао се Наполеон приклонити. Питање луксембуршко би одлучено на конференцији у Лондону (1867) и Луксембург постаде неутрална земља.

Две супротне тежње обузимаху од сада Наполеона — једна да иде даље путем, којим се до сада ишло, и онда је требало извести војну реформу, јер је Француска, неспремна, морала попуштати по цену свога угледа у толиким питањима. Друга је била да се прекине с досадањим правцем и да се окрене либералнијим. Прву је подстицала његова околина и људи који су помагали досадању систему, а другој је он сам нагињао и његов природни брат граф Морни. Наполеон не вољаше рат. Он је могао размишљати, сањати, али брзо се одлучивати — оно дакле што тражи рат — није могао. Нарочито му се огадио рат, видевши на бојноме пољу 1859 ужасе који га прате. А од 1865 патио је он од тешке болести бубрежне и у бешици. Ни физички ни душевно не беше више онај Наполеон, кад је свршио државни удар, већ човек оронуо, изнемогао, човек, који се бојао блиске смрти.

Наполеон се колебао између ових тежња — не одлучивши се још ни за једну. Граф Морни

пак је уочио међу слободоумнијим људима једнога, који му се чињаше, да ће по умерености и сређености својих погледа бити најпоузданији да изведе скретање монархије на либералнији пут. И ако грофу Морнију не би суђено да са Оливијем изведе своју мисао — јер га смрт ограби — ипак Наполеон није напустио мисао. Први покушаји споразума не беху много успешни. Цар се није могао одлучити за потпун прелом с дотадашњим правцем владавине, није хтео да учини на мах онолике уступке либерализму, да уведе парламентарну владу. Али је ипак попустио у многоме, показао да се неће дуго чекати на промену правца у духу либералном. 19 (7) јануара 1867 у облику писма на државног министра он је проширио права скупштине. Скупштина је добила сада право да се могу подносити интерпелације; обећан је нови закон о штампи, који ће ограничити власт полиције над штампом, и предати суђење штампарских кривица судовима; затим да ће се нарочитим законом регулисати право збора и договора.

Овако скромни поклони слободе нису дочекани радосно. Наполеон је хтео да не окрњи од своје политичке свемоћи, а и да умири незадовољне духове онако малим уступцима. Нити је он, нити је земља била задовољна успесима ових поклона. Штампа је сада, надајући се новоме закону, писала слободно, што се пак онима горе чинило да је необуздано. Околина царева, на првоме месту државни министар Руер (Rouher), користила се тиме и гонила је цара да допусти *насилне* мере противу оваквих испада штампиних.

Оливије није могао код оваквих изгледа и даље радити на споразуму, он се и опет отуђи од двора. Тиме је за тај мах надвладала она друга струја, која је хтела да се истраје у отпору, која није хтела да зна за попуштања. Тако је у зиму 1867—1868 поднет парламенту предлог министра војног Niel-a о реорганизацији војној. По овоме пројекту Француска је увећавала своју сталну војску (с резервом) на 800.000 људи и 400.000 народне гарде.

Војна реформа значила је политику акције споља и политику стеге унутра, — рат и деспотизам. Тако је то опозиција схватала, и зато је и тражила, да се предлог о војној реформи не подноси скупштини. И Оливије је то световао. Али из другог табора, Бонапартиста, на цара се опет навалъивало да прихвати ту политику, од које га је опозиција хтела да сачува. Мир и револуција или ратни успеси и ред — то је остајало цару да бира, како су уверавали пријатељи из овога табора. А на чистом политичком хоризонту једина мутна нега, која се може претворити у облак и часом га прекрилити, било је — питање потпуног уједињења Немачке.

И кад је цар тада подлегао овој струји, природно је било што се хтео да побрине и за савезнике, у случају да искрсне опет какав сукоб. Наполеон позва Метерниха, посланика аустриског у Паризу (сина старог Метерниха), и Вицтума посланика аустриског у Бриселу, и тајно, без знања министра спољнах послова Лавалета, већ једино с Руером, — предложи им савез Италије, Аустрије и Француске. Аустрији обећаваше да

врати њезин стари положај у Немачкој. Али Метерних и Вицтум одбише то, знајући расположење свога министра Бајста, већ предложише, да се закључи тројни савез, али само с дефанзивним (одбранбеним) карактером, да бране status quo, задржавајући Аустрији право да у случају рата Француске са Пруском остане неутрална. И код талијанске владе, где су о целој ствари знали најпре само њих троје — краљ Виктор, који вољаше иза леђа својих министара да води личну политику, генерал Менабреа и граф Нигра — питање о Риму било је, које је кварило све погодбе, јер је Италија Рим тражила као услов да ступи у савез. Истина да је после дугог ломљења пристала и без ове награде. Али ни кабинет краља Виктора ни народ не дељаху његову политику, с којом није смео јавно изићи. Тако од савеза, какав је хтео Наполеон склопити, не би ништа. Он се могао закључити само као дефанзивни и као обавеза за заједничку дипломатску акцију. И у такој форми беше и утврђено између Руера и Бајста; чекало се само још на одговор Италије, па да се и потпише. Али талијански председник министарства Менабреа не смеде га саопштити својим колегама. Одлагало се с краљевом санкцијом; те и Наполеон диже од њега руке.

У тај мах поново искрсе унутрашње питање. 23 (11) маја 1869 год. били су избори за народну скупштину. Из ових избора изашла је влада побеђена, — опозиција кад се смири могла је имати већину. И сада је Наполеон морао чинити уступке парламенту — дајући му право да бира слободно *своје* часништво, да одлучује о буџету итд. Али и

то не смири опозицију и он мораде уклонити Руера (постави га за председника сената) и позва чисто чиновничко министарство. Стати пак на по пута није се могло, морало се напред или натраг. Како се његова болест погоршала, напади постајали чешћи и он се усиљавао да изгледа здрав, то су му се наметале злослутне мисли о судби његова сина. Дубоку старост није могао сачекати, земља је била разривена агитацијама незадовољника, а његов се престо љуљао. Како се у деспотским земљама, где нема парламентарног одговорног министарства, махом све кривице и грешке његове бацају на савест монархову и он ту једино губи, — то је и Наполеон осећао да му је овај терет одговорности, за њега болна и изнурена, и сувише несносан. Једва је чекао сада да га скине. Њега поне и опет ова друга струја — либерална. 2 јануара (п. н.) 1870 год. Оливије с друговима састави министарство.

Министарство Емила Оливије-а значило је прекрет политике у правцу либералном; значило је да настаје доба парламентарног живота. Али ни оно није могло на један мах ишчупати све клице незадовољства. Још одмах у почетку би дочекано подједнако оштром осудом и од крајње левице и деснице. Министарство је обећало при постанку своме слободоумне реформе и законе, и од тога ништа не би, а прођоше неколико месеца. С тога се — да би обезоружао опозицију једним одсудним кораком — одлучи да сенату одузме право мењања устава и пренесе на народ. Тиме би била створена либерална монархија! Сенат усвоји тражену одлуку да се нови устав може

променити само ако се иницијативом царевом позвани пародизјасни својим гласом. Цар је остајао у досадањим својим правима; сенат је добио карактер горњег дома; доњи дом могао је пак примати петиције — молбе и предлоге народне — уз то и неколико реакционарних чланова устава беху укинути. Пред француски народ беше изнето питање: прима ли ову одлуку сенатску и одобрава ли све цареве измене устава од 1866? Преко 7,000.000 гласача гласало је да одабрава, а 1,500.000 да не одобрава! 40.000 људи из војске гласали су против — то је једино бунило и плашило пријатеље монархије, иначе су с исходом гласања могли бити задовољни!

Монархија је добила либерални карактер, напустила политику стеге унутра и рата споља. Мирољубиво расположење беше овладало око половине 1870, и нико не слућаше да ће тако брзо настати они крвави дани.

Прољеће крваве 1870 године беше необично мирно, — на политичком небу нигде облачка. Чинило се да ће ово бити не само једна од срећних, мирних година, већ година која ће човечанству обезбедити мир за дуго. Још 1868 год., у јесен, аустриски дипломата Вицтум предложи Наполеону, а његов министар Руер прихвати мисао о разоружању. Европа је требала да скреше своје војне буџете, да смањи број војске, да обезбеди мир! Наполеон то одби тада из обзира на Пруску, где је општа војна обавеза, те је то немогућно извести. У јесен 1869 чувени научар Вирхов, посланик у пруској народној скупштини, предложи опште разоружање, али предлог не би прим-

љен. Кад се пак Наполеон преломио, одлучио да унесе слободоумнији дух и живот у своју цезарску монархији, поверио власт либералу Оливију, онда је и он друкчије гледао на мисао о разоружању. Либерална монархија значила је мир споља. Предлог о разоружању могао се сад прихватити. Његов министар спољних послова Дари опет изнесе ту мисао и 1 фебруара (п. н.) 1870 год. заражи од Енглеске да она посредује међу силама. Пруска је овога пута одбила. Бизмарк изјави да је та мисао тако несагласна с војним уређењем Пруске, да је он не сме изнети пред краља. Ипак је Дари држао да не треба напустити мисао, да Француска може показати своју добру вољу, мирољубиве тежње. Дари преко Кларендона саопшти пруској влади да је француска влада одлучила да за ову, 1870 год., смањи број рекрута од 100.000 на 90.000! Бизмарк и опет изјави своје жаљење, како не може мењати своје одлуке.

И онда, одмах затим, посланик пруске народне скупштине Ласкер предложи 24 (12) фебруара, да се у северни немачки савез прими и Баденска. То је значило да Пруска хоће да прекрши прашки мир, да поруши политичку равнотежу Европе. Ипак незадовољство и ратоборно расположење не беше у свима политичким групама, већ само код присталица старе Бонапартине системе, досадашње монархије, а противника либералне. Па и доцније, до самог месеца јуна (по новом) беху најбољи изгледи за мир. Све се беше растурило по бањама. Краљ Вилхелм беше у Емсу, а Бизмарк у Варцину, француски посланик у Берлину Бенедети беше такође на од-

суству. Нико није слутио да ће кроз 10—15 дана ова, сада, два мирна суседа, два културна народа постати онако огорчени непријатељи, делити онако крваве мегдане, да ће баш та година бити која ће забележити Верт, Гравелот, Сен Прива, Седан и Мец!

Још 30 (18) јуна Оливија изјављиваше скупштини, како мир европски никад није био поузданији, но данас! И после само четири дана усред овога дубоког мира пуче као из ведра неба гром глас да је у Шпанији изабрат за краља принц Леополд, из породице Хоенцолерна (Сигмарингена, споредне линије, која је била католичке вере). Још 1868 год. беше у Шпанији планула револуција, злогласна краљица Изабела прогната, и после мучне борбе странака — републиканаца, карлиста и монархиста — изабрата привремена влада: маршал Серано као регенат, а маршал Прим, као министар председник и министар војни. Шпанија се могла извући из кризе, ако добије краља. Онда би биле пресечене све интриге, и угушени сви покушаји странака, да разривену земљу још и даље држе у трзавицама и нереду. Али за Шпанију тешко је било наћи краља. Никоме није особито ласкала та почаст, назвати се краљем онакве земље, опалог угледа и снаге, исцрпљене и материјално и морално, где су на дневном реду биле војничке буне (пронунцијаменто) и револуције.

Као најзгоднији кандидат пак од принчева европских беше принц Леополд Хоенцолерн, човек одличних душевних особина, паметан, чврсте воље, честит, уз то добар католик, у пуној мушкој снази

— од 35 година. Још 1869 год. помишљало се на њега. Његов отац кнез Карл Антон од Хоенцолерна, упитан да ли би допустио своме сину да се прими избора, одговори да не би. О овој кандидатури сазнала је била и француска влада, и њезин посланик на берлинском двору Бенедети питаше о томе Бизмарка. Он доби уверења од Бизмарка, да ни он ни краљ неће савето вати принцу да се прими, и да ће принц послушати те савете. Али и други пут покушаше Шпанци, једним нарочитим посланством, које кнез прими у дворцу Вајнбургу у Швајцарској, где се тада бављаше. И тада беху одбивени. Шпанска влада нуђаше круну и херцегу од Аосте, сину Виктора Емануела, и нећаку његову, херцегу Томи од Ђенове. Сину не хтедне допустити Виктор Емануел, а нећак његов беше још непунолетан. Ипак је принц Леополд био најјачи кандидат, и на њему се најрадије задржавала шпанска влада. И по трећи пут покуша с понудом, и овога пута и успе. Принц Леополд даде свој пристанак на избор. Требало је још само извршити и формалан избор у шпанском кортесу (народној скупштини) и принц Леополд био би шпански краљ. Али до тога не дође. Избор се није могао извршити, јер се у Француској диже страшна бура од гнева и опозиције према оваквој политичкој комбинацији, да један Хоенцолерн дође на шпански престо!

француску владу извести једном кратком депешом њезин посланик у Мадриду Мерсије о овом немилом догађају, а новинарска агенција Хавасова објави, да је већ отишла депутација

шпанске владе у Немачку, да формално и јавно понуди круну принцу Леополду.

Француска се осећала увређеном и превареном, а уз то јој је претила и политичка опасност, ако се у Шпанији угнезди један Хоенцолерн. Тврдо се веровало да је ова кандидација једна од дубоких сплетака Бизмаркових, који непрестанце рије противу Француске. Јавно мишљење у Француској и данас криви једино Бизмарка за рат 1870 год. Бизмарк је ради уједињења Немачке, ради једне моћне бујне Немачке, пред очима имао непрестанце циљ — ослабити свога такмаца на западу, Француску. Ту је политику терао Бизмарк почевши од Садове. Ослабио је Аустрију и истерао из немачкога савеза. Сада је требало и Француску ослабити. Како је Пруска далеко моћнија и спремнија била за рат, то је он само чекао на згодан тренутак. Он је и измислио и помагао кандидатуру принца Хоенцолерна, то је дело његово, смишљено да раздражи Француску, да буде згодан casus belli (узрок рату). Бизмарк би био онај страшни морални злочинац, на чијој савести лежи тако велики грех што се пролило потоцима крви невиних жртава, што је Француска унижена франкфуртским миром, те идеја реванша (освете) данас прожима француски народ, и Европа, наоружана до зуба, чека на судбоносан тренутак, када ће се поново ухватити у коштац! Тешко је бити и за и против овога општег уверења у Француској. У политици и карактеру Бизмаркову доиста има много бруталног, безобзирног, кад се тиче великих циљева његових; доиста су у њему нерви челични, који не осећају ни апел морала, ако

су у питању велики интереси. Доиста Бизмарк није био у души противан кандидацији принца Хоенцолерна, он ју је чак и желео, али је ипак водио рачуна о осетљивости Француске и одвраћао је принца. Краљ Вилхем је то исто чинио, схватајући свој положај у овоме питању не као поглавар државе према своме поданику, већ као старешина породице Хоенцолерна. Никаквим пак документима није утврђено, да је доиста Бизмарк потајно рио и спремао ову кандидатуру. Шта више, маршал Прим је одсудно одбио тврђење француског посланика у Мадриду, да је цео план потекао из Берлина. Сумња да је Бизмарк сковао овај мучки план мање је вероватна, него супротно мишљење да је он у томе невин. Што се пак даље ствари развијале и узеле онако критичан карактер, да је морало доћи до прекршаја, није без кривице и невешта француска дипломатија, која их је тим путем упутила. Она је ишла потпуно на руку Бизмарку, претпостављајући да је он желео рата.

У овим погрешкама француске дипломатије и раздражењу духова у Француској, које је ишло до неурачунљивости, немачко јавно мишљење налази узроке рата а и правдања за Бизмарка. У народном карактеру француском, плаховитом и подложноме сваком утицају, у сувишном частољубљу које се меша са сујетом, и у уверењу да је он народ који маршира на челу цивилизације, — у тим општим особинама својих суседа, како их они карактеришу, гледају Немци једну добру већину узрока, који су изазвали крваве догађаје 1870 године. Да је јавно мњење француско доиста било

лако узбунити, и да је оно гурало у рат — о том нема спора. Ко пак једино носи моралну кри вицу на својој савести — Бизмарк са »смишље ним планом«, или јавно мњење и дворски кругов француски, тешко је одлучити. Без сумње је, д се рат могао отклонити, када би само оно бил узроци његови, који су непосредно изазвали сукоб али је ту иза повређеног достојанства стајао још много крупнији узрок — ривалство немачког француског народа. »Ми ратујемо противу Луј XIV!« рекао је велики немачки историк Ранке Тјер када је француски патриота и државник запома гао на европским дворовима, да спасу Елзас Лотринген! Стари обрачуни нису били свршени

Није ни Наполеон желео рата! Једва с борио с тешком болешћу, коју је више годин носио. Ни царица Евгенија, како се веровал да је она частољубива и властољуба жена, није го нила у рат.[2] Напротив она је, паметна и увиђавна желела мир. Али је била једна странка, која ј желела рата, то су Бонапартовци, присталиц старе монархије, чврсте руке, за што је потреба

[1] Литература о француско-пруском рату није малена. О француских дела, која излажу историју тадашњих политичк односа, без сумње су најглавнија: Rothan, Les origines de guerre de 1870, и Sorel, Histoire diplomatique de la guer Franco - Allemande; — а од немачких најисцрпније већ поме нуто Сибелово дело, које је, поред свега пребацивања да се сувише одушевљава Бизмарком, ипак најпотпунија и најзанимљи вија слика оних историских дана Од интереса је, за прилике пр рата, и дело Бенедетија, Ma mission en Prusse, као и дос нији покушај херцега Грамона да брани своју политику у дел L' Allemagne nouvelle 1879 (под псевдонимом Memor).

[2] Њу је узео у заштиту од свих подметања, да је он крива за рат, и успешно је одбранио, опет велики истори Сибел у чланку: Neue Mittheilungen und Erläuterungen zur Be gründung des deutschen Reiches durch Wilhelm I — у Histo rische Zeitschrift. 75 Band, I Heft, за 1895.

један успешан рат, и други присталица — херцег од Грамона. Дари је одмах после плебисцита са још двојицом својих другова иступио из министарства, не могући се слагати са Оливијем, а његово место министра спољних послова заузе херцег од Грамона. »Имађаше раздражљиву машту с великом творачком снагом; сваки афекат ма које страсти код њега се развијао до уображеног истинског доживљаја, о чијој реалности, због слабога памћења и тупога суђења, беше он потпуно уверен, док не би какво ново раздражење порушило старе слике фантазије и унело нове такође неосноване легенде!« Тим речима карактерише велики историк Вилхелма I Сибел Херцега од Грамона, о чијој умној снази и сам Наполеон имађаше тачан — неповољан суд.

На глас о кандидацији принца Леополда, узбуни се јавно мишљење у Француској. Најпре су листови, који су ближе влади стајали, почели борбу. Херцег од Грамона подстицао је журналистику. »Constitutionel«, полузванични лист, донео је најпре — 4 јула — ове вести са својим коментарима. Затим почеше о томе писати и други велики листови — „Temps“, „Siecle“. „Rappel“. Цела француска штампа била је узбуњена. Хоенцолерни желе светску монархију, светску власт, — као оно што је Хабсбуршка династија била под Карлом V. Француској је претила опасност да се не нађе у непријатном загрљају Хоенцолерна — с југа и истока! Један посланик из левице центрума. Кошери, поднесе интерпелацију о томе. Министар спољних послова, споразумевши се најпре с царем, одговори: да се не нада да Пруска

— истина ово име није споменуо, али је јасно било да на њу циља — неће допустити да један њезин принц седне на шпански престо и поремети равнотежу сила европских; не учини ли она то, онда ће влада (француска) јака поверењем скупштине и народа без оклевања и премишљања знати шта јој треба чинити! Ове неразмишљене речи биле су као претња Пруској! Затим је требало да посланик Бенедети затражи од принца Леополда да се одрекне шпанских претензија, ну брзо се предомислише у кабинету француском, и схвативши ову ствар као питање части. Веровало се да је кандидација принца Леополда потекла из двора берлинског, те наредише Бенедетију да иде у Емс, па да тражи код краља Вилхелма, да он нагна свога рођака на абдикацију. У првој аудијенцији краљ одговори Бенедетију да он није ни саветовао принцу да се прими избора, те му не може ни забранити; он му је одобрио да се прими, али тек пошто је свршена ствар, затим обећа да ће он утицати на оца принчева, да се ствар повољно реши. И у другој аудијенцији (11 јула п. н.) поновило се исто. Дотле је Бизмарк похитао из Варцина у Берлин, а затим на позив царев у Емс, са Молткеом и Роном. Бизмарк је свога монарха одлучно саветовао да он не прими никакве предлоге француске, по којима би се чинило да је Пруска, попуштајући њој, нагнала принца Леополда на абдикацију. Француски министар спољних послова стајао је баш на супротном земљишту — принц је морао, нагнат Пруском, да се одрече! Пруска би тиме дала задовољења

увређеној части што би присиљена, попустила. Краљ беше изјавио да ће за 24 сахата добити одговор од оца принчева. Али пре него што он и доби одговор, новине објавише, у засебним вечерњим издањима, да се принц Леополд одрекао шпанске круне. Тиме би ствар била изравната, свет који је страховао од рата дахнуо је душом! Али канда није у овоме лежало оно што је главно. Абдикација принца Леополда као да је била споредна ствар, а друга главна Све ово требало је да иде преко Пруске, а не приватно више, јер је, по уверењу Грамона, она и инсценирала ову кандидацију. С тога је министар спољних послова, после дуге борбе с царем и осталим министрима, успео ове да убеди, како је преко потребно, ради умирења јавног мњења, да Француска тражи поуздане гарантије од Пруске.

Краљ је имао написмено да изјави да није мислио да ће одобравањем ове кандидације увредити Француску, и да се нада да од сада неће бити икаквог узрока неспоразума. Ово писмо краљево могла би француска влада и публиковати. Пруски посланик барон Вертер чак се прими да саопшти и светује ово својој влади. И француски посланик Бенедети доби телеграфским путем таква упуства, да тражи од краља Вилхелма гарантије да се никад неће више хтети кандидовати принц од Хоенцолерна. Бенедети срете рано у јутру — 13 јула п. и. — краља у парку, који га призва себи, саопшти му да му још није стигао одговор, али ипак има пријатне вести за њега и показа му једне вечерње новине, у којима је стајао телеграм о абдикацији

принца Леополда. Тада изађе Бенедети са овим новим захтевом. Краљ изненађен одби одлучно. Гомила радозналог света гледаше овај разговор и не слућаше да је овај моменат судбоносан! Кад је стигао одговор од оца принца Леополда, краљ га посла Бенедетију преко свога ађутанта, кнеза Радзивила. Узалуд тражаше нову аудијенцију Бенедети — краљ га одби, да он нема шта више о овој ствари да каже.

Ако је дакле требало питање части да буде узрок рату, ма с које се стране желео, било га је сада. И Пруска и Француска могле су наћи сада оправданих формалних узрока за рат. Бизмарк није покушавао да утоли свађу, он је чак својом одлучношћу за рат, после оваквих захтева и преговора, довршио ствар. Он укори барона Вертера и нареди му да под изговором болести напусти Париз. Још га више учврстило у својој одлучности када му стиже депеша из Емса о Бенедетијевој аудијенцији у парку и његовим захтевима. Код њега су се десили Молтке и Рон — у стану његову, депеша учини дубок утисак на све њих. и Бизмарк се одлучи и да је одмах публикује и достави немачким посланицима на страни. Али текст ове чувене емске депеше не би саопштен у целини, онакав какав је пошао из Емса, већ скраћен и нешто промењен. У овако промењеном тексту било је једно место, које је француска влада могла узети као увреду. Краљ је, стајало је ту, одбио да прими Бенедетија и поручио му да нема шта више о тој ствари да каже.

И ако је после ових догађа, одмах 14 (2), сазвата министарска седница да већа о положају, још се Наполеон колебаше да нареди мобилизацију. Тек када Грамон сазнаде за емску депешу[1], да је она свима немачким посланицима

[1] Емска депеша није од оноликог значаја, како је социјалистички посланик Либкнехт хтео представити у својој књижици »Die Emser Depesche«. — Да је Бизмарк из дуже депеше, коју је из Емса, од Абекена, на заповед цареву добио, скратио, и пустио у јавност измењену, — није тајна. Ни онаква, каква је била ова друга емска депеша, из пера Бизмаркова, није могла сама бити узрок рату. Али стоји да је она могла, у новом свом облику из пера Бизмаркова, распалити духове. Молтке, који се десио код Бизмарка, и коме је он прочитао и једну и другу депешу, узвикну: мало пре је гласила као шамада (сигнал измирења), а сада, као фанфара (сигнал рата)! —

Цела депеша, какву је Абекен, по заповести царевој послао Бизмарку, гласи овако: »Његово Величанство пише ми: Гроф Бенедети пресрете ме на шеталишту и при крају разговора, врло наметљивим начином, затражи од мене да га овластим да с места телеграфише да се за сва времена обвезујем никада не дати пристанка, ако би се Хоенцолерни поново хтели кандидовати. Ја га на послетку прилично озбиљно одбих, да се à tout jamais (за навек) на такве обавезе не сме нити може пристати. Разуме се да сам му рекао, да још никакав извештај нисам примио, а пошто је он преко Париза и Мадрида раније извештен него ли ја, ваљда увиђа да моја влада није ангажована.

»Његово Величанство добило је међутим једно писмо од кнеза. Пошто је Његово Величанство рекло грофу Бенедетију да очекује извешће од кнеза, одлучио је с обзиром на горњи захтев (Zumuthung), по предлогу грофа Ајленбурга и моме, да грофа Бенедетија више не прими, већ само да му преко ађутанта поручи: да је Његово Величанство сада примило потврђење извешћа које је Бенедети већ добио из Париза, и да посланику нема више ништа да каже. Његово Величанство оставља на вољу Вашој Екселенцији да нове захтеве Бенедетијеве и њихово одбијање у исти мах саопшти како нашим посланствима тако и јавности.«

Депеша пак, коју је Бизмарк, према овој, редиговао и пустио у јавност, гласи: »Пошто су извешћа о одрицању наследнога принца Хоенцолерна службено саопштена царској француској влади од стране краљевске шпанске, француски је посланик у Емсу ставио Његовом Величанству још захтев, да

на страни саопштена, те Бизмарк као да тиме објављиваше целом свету дипломатски пораз Француске, — и кад полузванични орган пруске владе »Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ донесе масним словима једну нотицу, у којој се Бенедети осуђиваше да је заборавио на правила дипломатског опхођења, — тада успе он да придобије министарски савет и преломи Наполеона. Мобилизација би одмах — 15 (3 јула) — наређена! И у парламенту није било тешко продрети с оваквом политиком — код онаквог расположења јавнога мњења. Левица једино опониираше (Жил Фавр, Араго, Пикар) и стари Тјер. Он, који је најживље осећао и предвиђао колико губи француска превласт јачањем Пруске, нападаше сваку помисао на рат. Осуђиваше рат, који се води не због каквог великог интереса Француске, већ са погрешака министарства. Али га већина ућутка! Рат је био одлучена ствар!

Истога дана, када је француски министарски савет решио о мобилизацији, цар Вилхелм похита из Емса у Берлин, где су га жудно очекивали. Мобилизација би одмах сутрадан објављена. После три дана француски заступник посланика, Ле Сур, саопшти званично пруској влади — 19 (7) јула — формалну објаву рата. У Пруској, па и у Немачкој, одушевљење је било искреније и свестраније но у Француској, где је оно

га овласти да телеграфише у Париз, да се Његово Величанство Краљ за сва времена обавезује да никада више неће дати свога пристанка, ако би се Хоенцолерни хтели поново кандидовати. Његово Величанство Краљ одбио је по томе, да француског посланика још једном прими и поручило му је по дежурном ађутанту, да Његово Величанство нема даље више ништа да саопшти посланику.«

пре подстицано и вештачки стварано. Пруски парламенат једногласно — сем Бебела и Либкнехта, социјалиста, који се уздржаше од гласања — одобре тражени кредит од 120 милиона марака.

Од значаја је било и од големог утицаја на ток рата, како ће се остале европске силе држати према Прускоj и Француској и хоће ли сада стари савезници похитати у помоћ којој од њих. Тиме би се и распоред војне снаге изменио — била увећана савезничком помоћи или била раздвојена опасношћу од нових непријатеља.

Француска је много полагала у своје савезнике, рачунала је на непријатеље пруске, и надала се да ће Јужна Немачка стати уз њу. У свему се грдно преварила. Догађаји су се тако нагло развили, да су доиста и пријатељи и непријатељи били изненађени, неспремни и неодлучни.

Енглеска је, као ничим заинтересована, објавила 19 (7) јула, да је неутрална. Од далеко већег значаја беше, кад и Русија објави неутралност. Она је због кримског рата и уговора о неутрализацији Црнога Мора (1856) још непрестанце нерасположена била према Француској, Енглеској и Аустрији, а уз то су сроднички односи везали још чвршће берлински и петроградски двор. И ако није формално игде саопштено, знало се да Русија неће допустити Аустрији да прискочи у помоћ Француској противу Пруске, да би се и она онда латила и оружја. Пруска је с те стране обезбеђена била, не бојећи се Аустрије. Овакво држање Русије било је драгоцено по Пруску, оно је учинило те сви поку-

на страни саопштена, те Бизмарк као да тиме објављиваше целом свету дипломатски пораз Француске, — и кад полузванични орган пруске владе »Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ донесе масним словима једну нотицу, у којој се Бенедети осуђиваше да је заборавио на правила дипломатског опхођења, — тада успе он да придобије министарски савет и преломи Наполеона. Мобилизација би одмах — 15 (3 јула) — наређена! И у парламенту није било тешко продрети с оваквом политиком — код онаквог расположења јавнога мњења. Левица једино опониираше (Жил Фавр, Араго, Пикар) и стари Тјер. Он, који је најживље осећао и предвиђао колико губи француска превласт јачањем Пруске, нападаше сваку помисао на рат. Осуђиваше рат, који се води не због каквог великог интереса Француске, већ са погрешака министарства. Али га већина ућутка! Рат је био одлучена ствар!

Истога дана, када је француски министарски савет решио о мобилизацији, цар Вилхелм похита из Емса у Берлин, где су га жудно очекивали. Мобилизација би одмах сутрадан објављена. После три дана француски заступник посланика, Ле Сур, саопшти званично пруској влади — 19 (7) јула — формалну објаву рата. У Пруској, па и у Немачкој, одушевљење је било искреније и свестраније но у Француској, где је оно

га овласти да телеграфише у Париз, да се Његово Величанство Краљ за сва времена обавезује да никада више неће дати свога пристанка, ако би се Хоенцолерни хтели поново кандидовати. Његово Величанство Краљ одбио је по томе, да француског посланика још једном прими и поручило му је по дежурном *ађутанту*, да Његово Величанство нема даље више ништа да *саопшти* посланику.«

пре подстицано и вештачки стварано. Пруски парламенат једногласно — сем Бебела и Либкнехта, социјалиста, који се уздржаше од гласања — одобре тражени кредит од 120 милиона марака.

Од значаја је било и од големог утицаја на ток рата, како ће се остале европске силе држати према Пруској и Француској и хоће ли сада стари савезници похитати у помоћ којој од њих. Тиме би се и распоред војне снаге изменио — била увећана савезничком помоћи или била раздвојена опасношћу од нових непријатеља.

Француска је много полагала у своје савезнике, рачунала је на непријатеље пруске, и надала се да ће Јужна Немачка стати уз њу. У свему се грдно преварила. Догађаји су се тако нагло развили, да су доиста и пријатељи и непријатељи били изненађени, неспремни и неодлучни.

Енглеска је, као ничим заинтересована, објавила 19 (7) јула, да је неутрална. Од далеко већег значаја беше, кад и Русија објави неутралност. Она је због кримског рата и уговора о неутрализацији Црнога Мора (1856) још непрестанце нерасположена била према Француској, Енглеској и Аустрији, а уз то су сроднички односи везали још чвршће берлински и петроградски двор. И ако није формално игде саопштено, знало се да Русија неће допустити Аустрији да прискочи у помоћ Француској противу Пруске, да би се и она онда латила и оружја. Пруска је с те стране обезбеђена била, не бојећи се Аустрије. Овакво држање Русије било је драгоцено по Пруску, оно је учинило те сви поку-

шаји Француске да увуку Аустрију у акцију беху безуспешни. — Немачки народ Русија је задужила оваквим својим држањем. И Данској је она заједно с Енглеском одлучно световала да се не заведе лепим изгледима на успех и јурне у рат. Ови савети одлучили су држање Данске. Ма да народно расположење у Данској беше ратоборно и тражаше да покаје поразе 1864 год., ипак је данска влада била мудра и не подлеже утицају јавнога мњења, те се одазва захтеву Бизмаркову и објави неутралност. Кад је француски посланик маркиз Кодор дошао у Копенхаген с готовим планом да флота француско-данска пренесе 50.000 војника, који ће марширати право на Берлин, беше већ доцкан. Ни где се највише надао Наполеон, не одазваше се понудама и позивима француским. Канцелар аустриски граф Бајст резоноваше — да никако не годи интересима Аустрије да Наполеон изиђе као победилац из рата. Јужна Немачка доћи ће онда под свемоћни утицај његов, Пруска ослабљена, француска превласт у Европи за дуго и дуго обезбеђена. Победи ли Пруска, Немачка ће се ујединити, али ће је за то Аустрија обвезати својим држањем и стећи новога пријатеља. Ови резони, уверење да ни Русија неће допустити пораз Пруске и навaљивање Мађара, — одлучи Аустрију да прогласи 19 (7) јула неутралност, објавивши уједно да се спрема за одбрану своје границе. Херцег од Грамона, по увераваньима аустриским, живљаше у нади да ће она и Италија, спремивши се потпуно за рат, понудити посредовање Пруској, и кад ова не би примила,

онда ући у борбу. И ако је пређе при преговорима о тројноме савезу Француска одлучно одбила да уступи Италији Рим, сада је Наполеон био готов да га жртвује. Онај мали гарнизон сада, кад је цела француска војска у рату, није имао више вредности.

Краљ Виктор Емануел беше вољан, гоњен осећањима захвалности и пријатељства, да стане уз Наполеона. Али јавно мишљење, расположење талијанскога народа, парламенат и сам кабинет беху противу савеза с Француском. И Италија изјави неутралност 24 (12) јула!

Још једине наде могла је имати Француска у Јужну Немачку. Могло се рачунати, да ће партикулазирам, из бојазни за свој опстанак, сада у овом одсудном тренутку, где је у питању бити или не бити, прићи на страну Француске. Уз то је утицај француски у Јужној Немачкој још од Наполеона I био непрестанце јак. Али се француска дипломатија и ту преварила! Пруска није више била баук за јужне Немце, већ су у њој гледали природни центар уједињене Немачке. Партикуларизма у оном старом смислу нестало је пред општом жељом за уједињењем немачкога народа. Баварски млади краљ Лудвиг II истога дана, када је Француска објавила рат, нареди мобилизацију своје војске и телеграфом извести краља пруског. Једину опозицију противу Пруске хтела је да води ултрамонтанска странка, која имађаше већину у скупштини. Она не хтеде у први мах одобрити тражени кредит, али доцније, под притиском јавнога мњења и општег одушевљења за рат, она мораде попустити.

Виртемберг и Баден, без икаква отпора ма које политичке групе, наредише мобилизацију. Цела Јужна Немачка била је с Пруском.

Француска и Немачка, не Пруска, стајале су, без савезника, једна према другој, решене да поделе мегдан, који би одлучио или уједињену Немачку или хегемонију француску у Европи. Мишљења су била подељена, ко је од два противника јачи. Nous sommes archiprêts! — ми смо преспремни — одговорио је маршал Лебеф, војни министар, Наполеону, кад га је упитао је ли војска спремна за рат. До последњега дугмета на доколеницама све је готово — уверавао је Лебеф. А како се грдно варао овај, иначе честити, маршал! Рат је показао шта је у истини била друга империја. Цезаризам није могао да однегује ни државнике ни војнике. Јавна критика била је угушена. Странка, на коју се наслањала друга империја и њезини органи, огрезли у корупцији, није трпела глас јавности. А дотле су општи интереси страдали у служби личних. Либерална империја није била дуга века, није могла много шта поправити нити је била потпуно слободна од утицаја који су и дотле пресуђивали. Француска уз то није пошла одушевљена у рат, поред свих ратоборних чланака штампе париске, поред све вике: à Berlin? у Берлин? Париз је могао и желети рат, али не и Француска. Одушевљење је пре било исфалзификовано, но истинско. Министарство је преко својих префеката хтело да сазна расположење у народу. Преко обичаја префекти су били искрени. Само у 16 департмана било је расположење ратоборно,

34 били су одсудно противу рата, а 37 колебаху се ни за ни против рата! Француска је била неспремна за рат — то су догађаји показали. Француска није имала ничега спремног колико је требало; недостајало јој је профијанта, пара, муниције, оружја, коња, болничких кола итд. Неред свуда у администрацији; код виших официра непознавање земљишта ни своје земље, а камо ли непријатељске, чак ни карата нису имали довољно! Тако је пошла Француска у рат, такву је Француску извела друга империја у бој са спремном Пруском, која је у сваком погледу боље стајала са изгледима на успех.

Крајем јула Наполеон, болестан и изнурен, оде у Мец и прими врховну команду, а у Паризу као регенткињу остави царицу Евгенију. Французи су у први мах могли да изведу око 240.000 људи, подељених у шест корова (Мак-Маон, Фросар, Базен, Ладмирол, де Фаји, Канробер, Дуе и гарда под Бурбакијем), а Немци пак с двоструком војском — око 500.000 пођоше (I армија под Штајнмецом 85.000; II — под принцом Фридрихом Карлом 220.000; III — под престонаследником 200.000; и 90.000 под херцегом мекленбуршким, да чува обале Немачке). Операције немачке војске беху упућене преко Рајне у Лотринген, одатле је био најпречи пут у Париз. Најпре почеше Французи операције — код *Сарбрикена* отераше једну мању колону Пруса, али у брзо стиже остала војска. Пруси су сада били свуда многобројнији. — Победа за победом се низала, најпре код *Вајсенбурга*, (4 августа п. н.), код *Верта* (6 августа п. н.), код

Шпихерна у исто време цео један кор француски уништен (Фросар). Французи се повукоше чврстој тврђави — Мецу. Ови порази изазваше огорчење и страх у Паризу, тим пре што су до сада лажни извештаји тврдили да Французи свуда побеђују. Министарство Оливије би отпуштено, а нови кабинет са стави генерал Паликао, маршалу Базену, поверена главна команда војске код Меца (око 170.000 људи — armé du Rhin). Маршал Мак-Маон повуче се са својом војском Шалону. Исто је то хтео учинити и Базен, али је већ било доцкан: Пруси му беху препречили пут. Базен би принуђен или да се пробије или врати у Мец. Он покуша прво — и низ страшних битака отпоче око Меца. Код *Колонбеја* и *Нуљија* 14 (2) августа, код *Вионвиља* (или *Мар-ла-Тура;* са по 16.000 људи које мртвих које рањених на свакој страни) — 16 (4) августа, — и тим победама Французима пресечен пут за Верден. Затим код *Гравелота* и *Сен Прива* 18 (6) августа, где је командовао сам краљ Вилхелм (200.000 Немаца) противу главне француске армије (150.000 људи), — страшна битка, у којој су сами Немци изгубили 20.000 људи, а Французи по њиховим извештајима 13.000. Базен је био потиснут, и није му ништа друго остајало до да се затвори у Мец. Принц Фридрих Карл опседе Мец, а остала војска крену се северно ка — Мак-Маону. Маршалу Мак-Маону би наређено да ослободи Базена, али на глас о томе похиташе Пруси, потиснуше га у биткама код Бузансија и Бомона. Маршал Мак-Маон крену се с царем ка Седану, јер му је то једини пут остао. Немци су пак с ретком вештином

умели да пресеку све одступнице Мак-Маону, да га нагнају у Седан, и опколе са свих страна. 1 септембра била је одсудна битка: 250.000 Немаца противу 100.000 Француза. Сви покушаји да се пробију кроз редове Немаца беху узалудни. У вече истога дана однео је генерал Рej својеручно писмо Наполеоново, којим се он предавао своме победиоцу. Сутра рано, Наполеон похита из Доншерија — да се састане са краљем Вилхелмом, не би ли успео да изради блажије погодбе предаје. Али Бизмарк изјави да он може видети краља тек после свршене предаје војске. Молтке и генерал Винпфен, главни командант (јер Мак-Маон беше рањен), углавише предају. Војска француска предавала се на милост и немилост, само су официри добијали слободу под часном речју да неће више учествовати у рату. Цар Наполеон доби замак Wilhelmshöhe код Касела за боравиште.

Код Седана пропала је друга империја. На глас о поразу и предаји француске војске букну буна у Паризу. Царица Евгенија побеже у Лондон. Кад је министар председник Паликао саопштио глас о катастрофи седанској у народној скупштини, Жил Фавр диже се и предложи: да се Луј Наполеон и његова династија збаци! Сутрадан, у седници народне скупштине, извикана је република и на предлог Гамбетин одлучено да се Луј Наполеон и његова династија за навек збацују са француског престола. Друге империје није било више! —

Императорску власт замени сада »влада народне одбране«. Министар спољних послова по-

стаде Жил Фавр, а унутрашњих Леон Гамбета. Нови министар спољних послова у једној окружници 6 септембра(п.н.)уверавaше, да републиканци не желе рата, али да неће допустити да им се отме ни стопа земље француске. Као одговор на ово беше окружница Бизмаркова (13 септембра п. н.), да немачка не тражи гарантије у расположењу француског народа, већ у позитивним залогама, у тврђавама којима Француска увек прети Немачкој, а које ради одбране немачке границе треба да буду немачке. Тада, после оваквога пруског одговора, стари Тјер у својој 73 години крете се по Европи од двора до двора, не би ли их склонио да се заузму за Елзас и Лотринген. Али све узалуд! Нико се није хтео лаћати оружја због Француске, а савети нису помагали!

После Седана пруска војска, без отпора, крете се Паризу и већ 6 септембра п. н.) беше под њим. Париз је био са свих страна опседнут — из њега се није могло маћи. И ако Париз не беше спреман ничим за одбрану, јер се на то није ни мислило, а лудо је било веровати, да ће се моћи одржати, ипак се влада решила на ову »херојску лудост«. Ну таква влада није могла помишљати, да, опседнута, управља земљом, с којом је једино преко балона општила. Леон Гамбета седе у балон, срећно прелети преко пруске опсадне војске и у Туру образова другу владу, која је у истини управљала Француском. Француски народ и у данима највеће несреће задивио је свет неисцрпном моралном снагом својом. Његов велики диктатор диже општу на-

родну војну противу непријатеља. Шта може морална снага да учини показала је ова криза, у којој се француски народ находио. Скоро ни из чега створио је Гамбета и његов помоћник Фрејсине (који је у истини био министар војни) једну огромну војску, која је мало по мало нарасла до великог броја 600.000. Лоарска армија (по реци Лоари) имала је да пробије пруске редове око Париза и да пружи руку опседнутима, да спасе Француску! Тежак задатак за народну милицију противу онако извежбане и храбре редовне војске, навикнуте на рат, у толико више што тада паде Мец (27—15 — октобра), и с њиме у ропство 173.000 људи и 6000 официра! Прусима је тиме једна читава армија од 250.000 постала слободна и готова да се употреби на другој страни. Орлеан — који је био средиште ове лоарске армије — у биткама од 2 до 4 декембра заузеше принц Фридрих Карл и херцег од Мекленбурга Лоарска армија поцепа се на двоје — једна под Бурбакијем ишла је југу ка Белфору, а друга под Шансијем к Паризу. Она прва не могадне очувати Белфор, би разбивена у битци код Лизена 15 до 17 јануара (п. н.), пређе швајцарску границу и тамо је, у Швајцарској, (80.000) разоружају. Другу, под Шансијем, уништи принц Фридрих Карл код Ле Мана (6 до 12 јануара п. н.). Ни северна француска војска, под генералом Федербом, која се независно од лоарске образовала, није могла продрети к Паризу. Париз није могло све пожртвовање француског народа избавити од намењене му судбине. Неколико пута очајно по-

кўшаваху опседнути да пробију пруске редове, али узалуд. Последњи покушај под Трошијем 19 (7) јануара 1871 отворио је очи свима, да је даља одбрана бесмислица, — те Жил Фавр мораде преговарати о предаји. Прусима предадоше сва спољна утврђења и редовна војска, народна гарда задржа оружје. За време овог примирја Француска влада је имала да распише изборе и сазове скупштину у Бордоу.

Покушаји француског народа да ослободи своју престоницу од Пруса, да отера непријатеља са свога земљишта, нису могли успети, премда се толико веровало у одушевљење и моћ масе, имајући пред очима прошлост — француску револуцију. Али је тада француска представљала свежи, нови дух времена, а Европа стари, који је био осуђен на смрт; тада се борио одушевљени народ противу најамника и силом војника, а сада се мериле две модерне војске, једна многобројна и потпуно спремна — немачка, друга малобројнија која је оскудевала у свему. Ни немачком војнику није оскудевало пожртвовање и одушевљење, напротив, јужни и северни Немци, из разних покрајина, такмичили су се у храбрости. Поред необичног отпора, поред све храбрости своје, којој су се дивили Немци, Французи су морали подлећи. Нова, свежа, бујна Немачка, уједињена Немачка, била је моћнија од друге империје! Није оно био француски народ побеђен већ друга империја!

Опирати се и даље, значило је узалуд трошити снагу. 385.000 француских војника одведени су као војничко робље у Немачку, 150.000

затворено је било у Паризу, а у самој француској стајало је више од милиона Немаца! Народно представништво француско састаде се 13 (1) фебруара у Бордоу, и изабра старога Тјера за првога председника треће републике. Прва је дужност новога главара државног била вратити земљи мир. Он и Жил Фавр похиташе у Версај да преговарају с Бизмарком. Сви покушаји, разлози, не могоше помоћи — две лепе покрајине Француска је морала изгубити. Штрасбург и Мец, две најјаче тврђаве на континенту европском, Немачка није хтела, ради своје безбедности, дакле с војничкога гледишта, оставити и даље у рукама Француске. Цео Елзас (сем Белфора, града од 25.000 становника) и Лотринген (Лорен) с Мецом. Овај прелиминарни мир потврђен је у главноме у франкфуртскоме миру(10 маја п. н. 1871). Француска је имала да плати пет милијарди франака до 2 марта п. н.) 1874 са $5^0/_0$ интереса; а шест департмана остало је у рукама Немаца као залога до исплате! Елзашани, по крви и језику Немци, по тежњама и осећањима Французи, и Лотринжани, са две стотине хиљада чистих Француза око Меца, морадоше се помирити са судбином, коју им је франкфуртски мир донео.

Из француско-немачког рата изишла је Немачка не само као победилац већ и уједињена! Рат не руши само, већ и ствара. На стварање народа и држава има рат пресудног утицаја. Пред општом опасношћу и заједница интереса се највише осећа. После рата, заједничкога пожртвовања и такмичења у храбрости, када је цела Немачка заједнички живим интересом пра-

тила догађаје на бојноме пољу, када се Немачка осећала уједињена судбином својом, исходом рата од кога је зависио и њен опстанак, — било је апсурдно помислити да ће се Немци вратити опет разједињени као пређе. Још одмах после битке седанске покренуло се питање — имали сада, после свега овога, смисла да немачки Југ не приђе Северу. Баденска још 2 октобра (п. н.) изјави да она безусловно прилази немачкоме савезу, а 15 (3) новембра она с Хесенском (Дармштатом) споразумеше се да су оне од 1 јануара (п. н.) 1871 његови чланови. И Виртембершка (25 новембра п. н.) и Баварска (23 новембра п. н.) после малог затезања, преговора и погодаба, приставше да уђу у немачки савез. Северни немачки завез постаде сада немачки савез. Један рајхстаг за целу Немачку (општим правом гласа изабрат), једна царина једно војничко уређење — (општа војна обавеза) — пошта, телеграф итд. биле су везе, које су везиване у једну целину! Бундесрат би проширен, — било је сада у њему 58 гласова (Баварска 6 гласова, Виртемберг 4, Баденска и Хесенска по 3). Баварска је задржала засебну војну управу своју, самосталне своје поште и телеграфе, право цариљења свога пива и алкохолних пића и још неке повластице. И Виртембершка сем војске задржала је ова иста права. 9 декембра (п. н.) примио је рајхстаг ове измене устава.

Још је облик ове чврсте политичке заједнице опоминьао на стару немоћну Немачку по имену своме — савез. Требало је избрисати и последње трагове немилих успомена. Јединство

државе тражило је и одређенији положај њена главара. Не председник савеза немачког, већ је требало да главар ове уједињене Немачке и именом својим казује свој општи, национални карактер. Мисао о царству је поново избила и прихваћена. Ред је био да која од крунисаних глава предложи ово звање пруској краљу, и то понајпре баварски краљ. Није радо, већ скоро приморан (по Бизмаркову концепту, јер се у Минхену »није умело« стилизовати) баварски краљ Лудвик II једним актом у име владара и народа нудио је царску круну Вилхелму I (10 до 18 новембра). Пошто је примио рајхстаг саопштење о овоме, и у промењени устав је унето име немачко царство. *У двору версаљском, великој сали огледала, Вилхелм I прокламовао се за цара немачког, на дан 18 (6) јануара, када је истога дана пре сто и седамдесет година проглашен Бранденбург за краљевину пруску!*

Сан немачког народа постао је стварна јава. Немачка толико столећа поцепана, раздробљена, немоћна, сада се ујединила. Ну и ово уједињење носи отисак толико вековног историског развића, казује нам да је, и ако се на први мах чини као дело једног или двојице великих људи, као дело насиља и вештине, ипак дело логике историског живота немачког народа. И данашњи састав уједињене немачке државе сведочи о некадашњој раздробљености њеној. — Уједињена Немачка је ипак очувала двадесет и пет владара са својим територијама.

У коју категорију спада оваква несистематичка држава, немогућно је и најдубљем позна-

ваоцу државнога права одредити — како рече велики историк Трајчке у једном свом говору. Па ипак се Немци, по његовим речима, најбоље осећају у њој, — у тој несистематичној, али уједињеној Немачкој![1]

[1] Заједно с Немачком и Италија је извршила своју народну мисао. После битке код Седана, Талијани 20 (8) септембра ућоше у Рим, и срушише папску светску власт. Рим постаде престоницом уједињене Италије.

ГЕНЕАЛОГИЈА

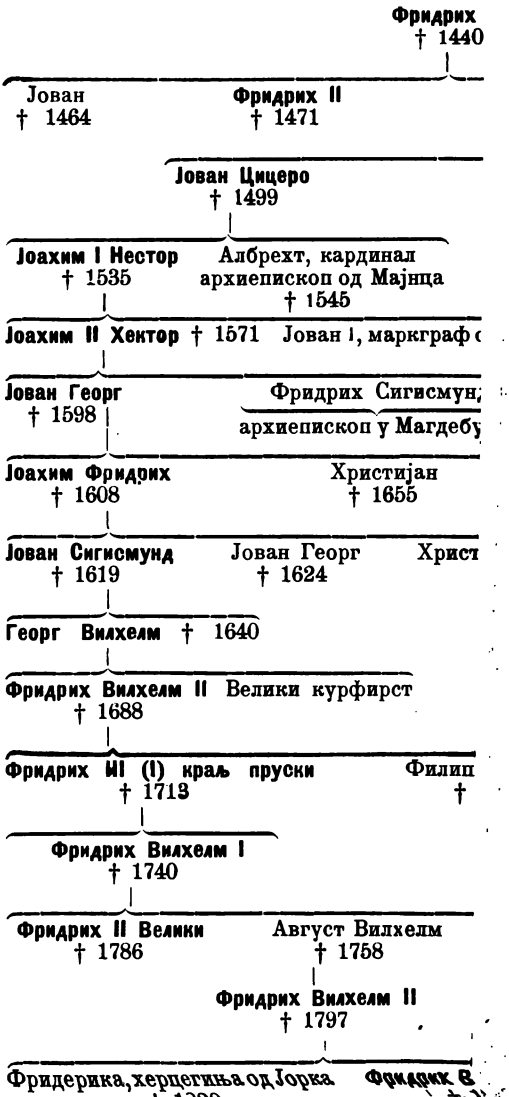

А ДОМА. ХОЕНЦОЛЕРНА[1]

VI (Бургграф од Нирнберга,
первы курфирст Бранденбурга из доба Хоенцолерна)

Албрехт Ахилес † 1486 — Фридрих Дебели † 1463

Фридрих старији † 1536 — Сигмунд граф од Бајрајта † 1495

Казимир † 1527 — Албрехт I † 1568 — Георг, побожни † 1543

од Кистрина † 1571

д

ргу

Јоахим Ернст † 1625 — Сигмунд † 1640

ијан Вилхелм
† 1665

Вилхелм
1711

Фридрих Хајнрих † 1802 — Август Фердинанд † 1813

к Вилхелмина † 1837 — Августина † 1841 — Хајнрих † 1846 — Вилхелм † 1851

ГЕНЕАЛОГИЈА ДОМА

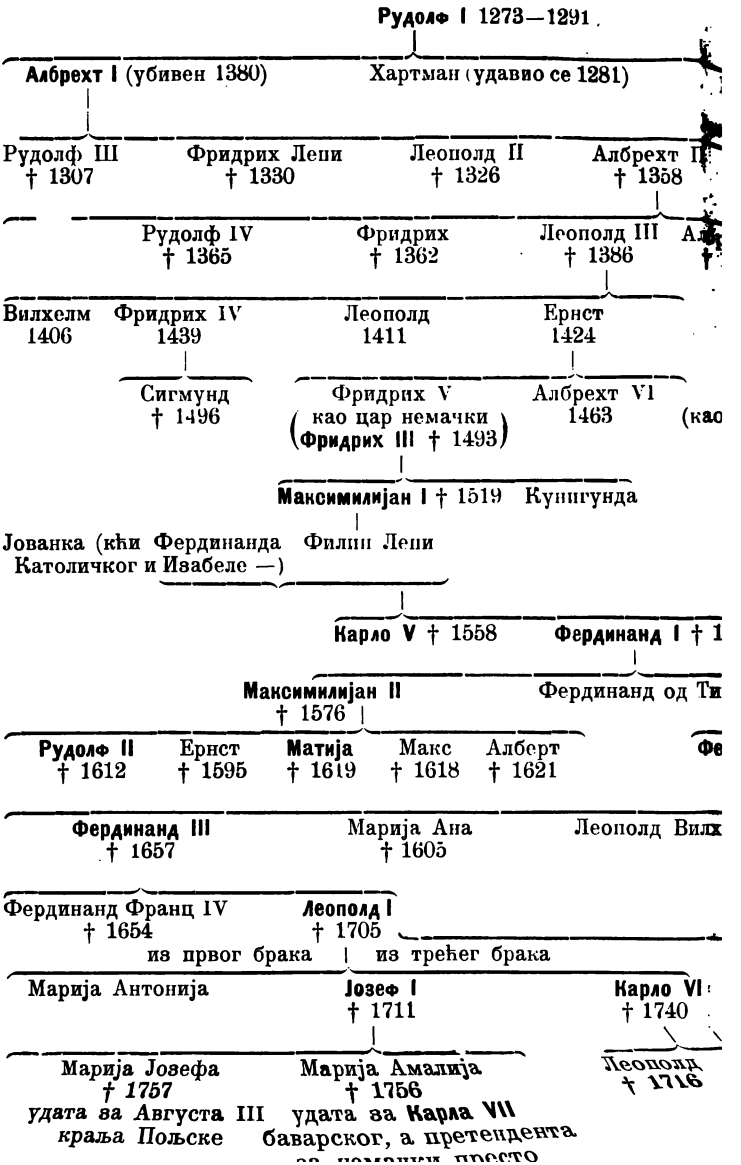

Издања Срп. Књижевне Задруге

I коло (1892)

1. **Живот и Приключенија Димитрија Обрадовића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

2. **С мора и са сува,** црте др. Милана Јовановића. Цена 1·40 дин.

3. **Даворје** Ј. С. Поповића, за штампу приредио и речник и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 1·40 дин.

4. **Бакоња Фра-Брне,** написао Симо Матавуљ; с речником и предговором Љуб. Јовановића. Цена 2 дин.

5. **Драматски Списи** Косте Трифковића, свеска I., за штампу приредио и предговор написао Данило А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

6. **Истинска Служба,** написао И. Н. Потапенко, превео М. Ђ. Милићевић. Цена 1·40 дин.

7. **Историја Српскога Народа** с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љуб. Ковачевић и Љуб. Јовановић, свеска I. Цена 1·40 дин.

II коло (1893)

8. **Живот и Приключенија Димитрија Обрадовића,** свеска II, за штампу приредио и поговор и речник написао Ж. Поповић. Цена 1·40 дин.

9. **Мемоари Проте Матије Ненадовића,** за штампу приредио и предговор, регистре и речник написао Љубомир Ковачевић. Цена 2·80 дин.

10. **Два Идола,** написао Богобој Атанацковић, за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

11. **Камено Доба,** написао Јован Жујовић. Цена 2 дин.

12. **Прве Жртве,** приповетка из српске прошлости, написао Андра Гавриловић. Цена 1·40 дин.

13. **Из Природе,** мањи списи др. Јосифа Панчића, за штампу приредио и предговор написао Ж. Живановић. Цена 2 дин.

14. **С француског Парнаса,** преводи Владимира М. Јовановића. Цена 2 дин.

III коло (1894)

15. **Антологија Дубровачке Лирике,** за штампу приредио и предговор и речник написао Милан Решетар. Цена 1·40 дин.

16. **Тамо амо по Истоку,** црте др. Милана Јовановића, свеска I, с речником и с картом Индискога Океана и околних земаља. Цена 2 дин.

17. **Песме Јована Илића,** за штампу приредио Љуб. Стојановић. Цена 2 дин.

18. **Драматски Списи** Косте Трифковића, свеска II. за штампу приредио и предговор написао Дан. А. Живаљевић. Цена 1·40 дин.

19. **Воденица на Флоси,** написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I., Цена 2 дин.

20. **Воденица на Флоси,** написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 2 дин.

21. **Историја Српскога Народа** с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 1·40 дин.

IV коло (1895)

22. **Басне Доситеја Обрадовића,** свеска I. за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 1·40 дин.

23. **Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића,** свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

24. **Низ старијих приповедака,** за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

25. **Тамо амо по Истоку,** црте др. Милана Јовановића, свеска II., с речником. Цена 2 дин.

26. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I., с предговором, напоменама и речником. Цена 2 дин.

27. **Тартиф и Тврдица** комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 1·40 дин.

28. **Из науке о светлости,** написао Ђорђе М. Станојевић с предговором и 158 слика. Цена 2 дин.

V коло (1896)

29. **Басне Доситеја Обрадовића,** свеска II., за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. **Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића,** свеска II., за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. **Слике из сеоскога живота,** написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. **Тодор од Сталаћа,** трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II., с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. **Девајтис,** роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић-Рајко. Цена 3 дин.

35. **Књига о здрављу,** српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

VI коло (1897)

36. **Житије Герасима Зелића архимандрита,** свеска I, за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 2 дин.

37. **Босанчице,** кратке приче из Сарајева, испричао Мита *Живковић*. Цена 2 дин.

38. **Горски Цар,** роман, написао Светолик П. Ранковић. Цена 3 дин.

39. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска III., с напоменама и речником. Цена 3 дин.

40. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска IV., с напоменама, и речником и поговором. Цена 3 дин.

41. **Историја Карла XII.** од Волтера, превео Стојан Новаковић. Цена 3 дин.

42. **Подземне воде, изданн, извори, бунари, терме и минералне воде,** написао др. Светолик Радовановић, са 40 слика. Цена 2 дин.

43. **Завјет,** драмат у 4 чина, написао Симо Матавуљ Цена 2 дин.

VII коло (1898)

44. **Житије Герасима Зелића архимандрита,** свеска II., за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 3 дин.

45. **Епске песме Јована Суботића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 3 д.

46. **Приповетке Лазе К. Лазаревића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Љубомир Јовановић. Цена 2 д.

47. **Горе доле по Напуљу,** путничке цртице др. Милана Јовановића, за штампу приредио др. Никола Вулић, предговор написао А. Гавриловић. Цена 2·50 дин.

48. **Уједињење Немачке,** написао др. Драгољуб М. Павловић. Цена 3 дин.

49. **Векфилдски Свештеник,** написао Оливер Голдсмит, превео и предговор написао др. Љубомир Недић. Цена 2 дин.

50. **Искрице Николе Томазеа,** за штампу приредио и предговор написао Данило Петрановић. Цена 1 дин.

Сва досадашња кола књига могу се добити преко повереника или од Српске Штампарије у Загребу као главнога комисионара Српске Књижевне Задруге и то: *I, II, III* и *IV* по цену од фор. 3·50. *V, VI* и *VII* по цену од фор. 5·—, а сва кола заједно по цену од фор. 3·— од кола.

19. **Воденица на Флоси,** написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска I., Цена 2 дин.

20. **Воденица на Флоси,** написао Џорџ Елиот, превео с енглескога Андра Николић, свеска II. Цена 2 дин.

21. **Историја Српскога Народа** с погледом на историју суседних Хрвата и Бугара, написали Љ. Ковачевић и Љ. Јовановић, свеска II. Цена 1·40 дин.

IV коло (1895)

22. **Басне Доситеја Обрадовића,** свеска I. за штампу приредио и предговор написао Андра Николић. Цена 1·40 дин.

23. **Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића,** свеска I, за штампу приредио и предговор написао Милутин К. Драгутиновић. Цена 2 дин.

24. **Низ старијих приповедака,** за штампу приредио и предговор написао Андра Гавриловић. Цена 2 дин.

25. **Тамо амо по Истоку,** црте др. Милана Јовановића, свеска II., с речником. Цена 2 дин.

26. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска I., с предговором, напоменама и речником. Цена 2 дин.

27. **Тартиф и Тврдица** комедије од Молијера, превели Јован Ђорђевић и др. Владан Ђорђевић, за штампу приредио и предговор написао Јован Ђаја. Цена 1·40 дин.

28. **Из науке о светлости,** написао Ђорђе М. Станојевић с предговором и 158 слика. Цена 2 дин.

V коло (1896)

29. **Басне Доситеја Обрадовића,** свеска II., за штампу приредио и поговор написао Андра Николић. Цена 2 дин.

30. **Друга Певанија Змаја Ј. Јовановића,** свеска II., за штампу приредио Милутин К. Драгутиновић. Цена 3 дин.

31. **Слике из сеоскога живота,** написао Јанко М. Веселиновић, свеска I. Цена 2 дин.

32. **Тодор од Сталаћа,** трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. Цена 2 дин.

33. **Бијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска II., с напоменама и речником. Цена 3 дин.

34. **Девајтис,** роман од Марије Рођевичевне, превео с пољскога Никола Манојловић-Рајко. Цена 3 дин.

35. **Књига о здрављу,** српско издање приредио др. Милан Јовановић — Батут, са 53 слике у тексту и 2 засебне таблице у боји. Цена 3 дин.

VI коло (1897)

36. **Житије Герасима Зелића архимандрита,** свеска I, за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 2 дин.

37. **Босанчице,** кратке приче из Сарајева, испричао Мита *Живковић*. Цена 2 дин.

38. **Горски Цар,** роман, написао Светолик П. Ранковић. Цена 3 дин.

39. **Вијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска III., с напоменама и речником. Цена 3 дин.

40. **Вијесни Роландо,** спјевао Лодовико Ариосто, препјевао Драгиша Станојевић, свеска IV., с напоменама, и речником и поговором. Цена 3 дин.

41. **Историја Карла XII.** од Волтера, превео Стојан Новаковић. Цена 3 дин.

42. **Подземне воде, издани, извори, бунари, терме и минералне воде,** написао др. Светолик Радовановић, са 40 слика. Цена 2 дин.

43. **Завјет,** драмат у 4 чина, напнсао Симо Матавуљ Цена 2 дин.

VII коло (1898)

44. **Житије Герасима Зелића архимандрита,** свеска II., за штампу приредио П. П. Ђорђевић. Цена 3 дин.

45. **Епске песме Јована Суботића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Љубомир Стојановић. Цена 3 д.

46. **Приповетке Лазе К. Лазаревића,** свеска I., за штампу приредио и предговор написао Љубомир Јовановић. Цена 2 д.

47. **Горе доле по Напуљу,** путничке цртице др. Милана Јовановића, за штампу приредио др. Никола Вулић, предговор написао А. Гавриловић. Цена 2·50 дин.

48. **Уједињење Немачке,** написао др. Драгољуб М. Павловић. Цена 3 дин.

49. **Векфилдски Свештеник,** написао Оливер Голдсмит, превео и предговор написао др. Љубомир Недић. Цена 2 дин.

50. **Искрице Николе Томазеа,** за штампу приредио и предговор написао Данило Петрановић. Цена 1 дин.

Сва досадашња кола књига могу се добити преко повереника или од Српске Штампарије у Загребу као главнога комисионара Српске Књижевне Задруге и то: *I, II, III* и *IV* по цену од фор. 3·50. *V, VI* и *VII* по цену од фор. 5·—, а сва кола заједно по цену од фор. 3·— од кола.

ЗАБАВНИК

СРПСКЕ КЊИЖЕВНЕ ЗАДРУГЕ

стаје за све задругаре годишње четири динара или круне, за незадругаре седам динара или круна; уз то добротвори, оснивачи и повереници добивају бесплатно и лепе тврде корице, када се сврши које од дела, које излази у »Забавнику«.

Прва година »Забавника« има ова дела:

1. Обломов, роман у четири дела, написао *И. А. Гончаров,* превео с рускога *Милован Ђ. Глишић.* 4·— дин.

2. Богородичина црква, роман у два дела, написао В. Иго, превео с француског *Душан Л. Ђокић.* (Свршиће се још у две свеске »Забавника« за 1899. годину) 3·— дин.

3. Приповетке I, у којој су збирци ови радови:

Оргуљаш из Поникла, написао Хенрик Сјенкјевич.
Свеци ратују, написао Ђовани Верга.
Јолантини сватови, написао Херман Судерман.
Прва велика прашка трговина пауцима, написао Ладислав Строупежницки.
Жан Гурдон, написао Емил Зола.
Давид Свен, написао Н. Хоторн.
Гушчар, написао Херман Судерман.
Пребрана пшеница, написао Н. С. Љесков.
Три девојчице, написао Пол Бурже. 2·— дин.

DD 203 .P34 C.1
Ujedinjenje nemacke.
Stanford University Libraries
3 6105 037 965 915

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.